

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
ОДЕСЬКИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін

«До захисту допущено»

Завідувач

кафедри _____
(підпис)

доктор філ. наук, доцент, доцент
кафедри

Нерубасська Алла Олександрівна
(вчене звання, науковий ступінь, ПІБ)

« ____ » _____ 2026р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

**на тему: «Образ Я як чинник девіантної поведінки
неповнолітніх»**

Виконала:

студентка групи ІН18-9-24-
М1ПС(1,6д)

(шифр групи)

Освітньої програми: «Психологія»

Спеціальності: 053 «Психологія»
(код і найменування спеціальності)

Бочарова Яна Вадимівна
(ПІБ студента)

(підпис студента)

Керівник: кандидат психол. наук,

доцент, доцент кафедри Крюкова М.А.

(вчене звання, науковий ступінь, ПІБ)

(підпис наукового керівника)

2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ Я ТА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	8
1.1. Поняття, структура та функції образу Я в особистісному розвитку.....	8
1.2. Психологічні особливості підліткового віку і формування образу Я.....	17
1.3. Девіантна поведінка неповнолітніх та її взаємозв'язок з деформаціями образу Я.....	26
Висновки до першого розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ Я ТА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	41
2.1. Організація та умови проведення дослідження особливостей.....	41
2.2. Методи і методики дослідження.....	42
Висновки до другого розділу.....	46
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОБРАЗУ Я ТА ЇХ ЗВ'ЯЗКУ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	48
3.1. Психодіагностичне дослідження особливостей образу Я та девіантної поведінки неповнолітніх.....	48
3.2. Аналіз результатів психодіагностичного дослідження.....	66
3.3. Аналіз взаємозв'язків між показниками (кореляційний аналіз).....	75
3.4. Рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки неповнолітніх.....	78

Висновки до третього розділу.....	84
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90
ДОДАТКИ.....	99

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сутність проблеми полягає у зростанні кількості випадків девіантної поведінки серед неповнолітніх, що проявляється у порушенні соціальних норм, агресивності, протестній або адиктивній поведінці. Одним із ключових внутрішніх чинників, які визначають схильність особистості до таких проявів, є образ Я – система уявлень людини про себе, свої можливості, цінність та значущість у соціумі. У підлітковому віці саме формування образу Я має вирішальне значення, адже цей період характеризується пошуком ідентичності, становленням самооцінки та самоповаги.

Масштаб проблеми зростає у зв'язку з посиленням соціальних і психологічних викликів, які переживають сучасні підлітки. Під впливом інформаційного простору, соціальних мереж, порушень сімейних стосунків та браку емоційної підтримки спостерігається підвищення кількості неповнолітніх із неадекватним образом себе – заниженою самооцінкою, почуттям неповноцінності або внутрішньою агресією. Це, своєю чергою, формує передумови для проявів девіантної поведінки, соціальної дезадаптації та міжособистісних конфліктів.

Негативні наслідки нерозв'язаної проблеми проявляються у поглибленні внутрішніх суперечностей особистості, виникненні агресивних тенденцій, схильності до адикцій, аутоагресії або правопорушень. Надалі це може призвести до соціальної ізоляції, порушення міжособистісних відносин і труднощів у самореалізації, що негативно впливає на психологічне благополуччя підлітка та його майбутню адаптацію у суспільстві.

Наукове значення проблеми полягає у необхідності виявлення закономірностей взаємозв'язку між образом Я та девіантною поведінкою. Усвідомлення психологічних механізмів цього зв'язку дозволить глибше зрозуміти детермінанти поведінкових відхилень, розробити ефективні теоретичні моделі їх профілактики та корекції.

Новизна проблеми полягає в тому, що, попри значну кількість досліджень, присвячених девіантній поведінці, питання впливу образу Я на її прояви

потребує подальшого поглиблення в контексті сучасних соціокультурних умов. Цифровізація, зміна комунікативних форматів і посилення впливу соціальних медіа суттєво трансформують самосприйняття підлітків, що зумовлює потребу в оновленому науковому підході до вивчення цієї проблеми.

Вітчизняні та зарубіжні вчені, що досліджували проблематику образу Я та девіантну поведінку включають: Образ Я та девіантна поведінка: Українські вчені: С. Дмитрієва, О. Мачушник, І. Мамайчук, В. Крижко, Т. Титаренко. Зарубіжні вчені: А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, Р. Берон, Р. Уолтерс, Е. Фромм, Н. Пезешкіан.

Ці вчені вивчали різні аспекти цих тем, включаючи внутрішні та зовнішні детермінанти віктимності, агресивності та адиктивності, а також розробляли методи для їх корекції та профілактики. Вони досліджували як відмінності в проявах цих поведінок у різних вікових групах, так і можливості їх корекції в поведінці та діяльності.

Таким чином, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю глибокого дослідження психологічних особливостей образу Я як чинника девіантної поведінки, визначення його ролі у формуванні соціальної поведінки неповнолітніх, а також пошуком ефективних психопрофілактичних шляхів формування позитивного самосприйняття, яке забезпечує гармонійний розвиток особистості.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є виявлення особливостей образу Я неповнолітніх та визначення його впливу як чинника девіантної поведінки.

Завдання.

1. Проаналізувати науково-психологічну літературу з проблеми образу Я, самосвідомості та їх зв'язку з проявами девіантної поведінки.
2. Розробити програму та провести емпіричне дослідження особливостей образу Я у неповнолітніх та його зв'язку з проявами девіантної поведінки.

3. Проаналізувати результати емпіричного дослідження щодо взаємозв'язку компонентів образу Я (самооцінка, самоприйняття, самоідентифікація) з типами та рівнем девіантної поведінки підлітків.

4. Розробити практичні рекомендації та корекційно-профілактичні заходи, спрямовані на формування позитивного образу Я як засобу попередження девіантної поведінки серед неповнолітніх.

Об'єкт дослідження. Образ Я підлітків.

Предмет дослідження. Особливості образу Я як чинника девіантної поведінки школярів-підлітків.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження було використано комплекс методів дослідження:

- Теоретичні: історичний аналіз наукової літератури; аналіз, аналіз навчальних планів, нормативних документів підприємства де було проведене дослідження.

- Емпіричні: Діагностичні (анкетування): тестування: (тест «Діагностика девіантної поведінки» (ДАП-П)) [21]; («Шкала Пірса-Гарріса») [59]; («Шкала самоповаги Розенберга») [60]. Опитування: («Опитувальник рівня агресивності» (Басс–Даркі)) [37]. Методи статистичної обробки даних: кількісний та якісний аналіз, а також кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язку між показниками образу Я та рівнем девіантної поведінки.

Теоретичне значення та практичне значення отриманих результатів. Теоретичне значення полягає у поглибленні розуміння ролі образу Я як чинника девіантної поведінки підлітків. Виявлення взаємозв'язку між структурними компонентами образу Я (самооцінка, самоприйняття, самоконтроль) та схильністю до девіантних проявів. Результати дослідження можуть бути використані для розробки теоретичних моделей психологічної корекції та профілактики девіантної поведінки.

Практичне значення полягає у застосуванні результатів дослідження у роботі практичних психологів, педагогів та соціальних працівників. Вони можуть бути використані для створення програм профілактики девіантної

поведінки, спрямованих на формування позитивного образу Я, підвищення самоповаги та розвитку відповідальності у підлітків. Результати також можуть слугувати основою для подальших наукових досліджень у цій галузі.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 85 джерел, додатків – 11, таблиць – 13, рисунків – 18. Загальний обсяг тексту становить – 117 сторінок. Основний зміст викладено на 84 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ Я ТА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Поняття, структура та функції образу Я в особистісному розвитку

У психологічній науці Я-концепція трактується як стійка, багатовимірна система уявлень, оцінок та відношень особистості до самої себе. Вона формується через соціальну взаємодію та особистий життєвий досвід. Ця система виконує роль внутрішнього регулятора поведінки, визначає напрям розвитку особистості й забезпечує цілісність її самосвідомості.

У структурному контексті Я-концепцію доцільно розглядати як психологічну установку, що складається з трьох ключових компонентів: когнітивного, емоційно-оцінного та поведінкового [40].

Когнітивний компонент, відомий як образ Я, охоплює знання, переконання та уявлення людини про власні якості, здібності, соціальні ролі, фізичні характеристики та особистісні риси. У межах цього компонента формується сприйняття себе як окремої, стабільної та цілісної особистості [69, с. 330].

Проте образ Я не є статичним – він постійно уточнюється, змінюється та ускладнюється під впливом нових життєвих ситуацій та взаємодій з іншими [40].

Емоційно-оцінний компонент відображає емоційне ставлення людини до свого образу, що найбільш очевидно проявляється у самооцінці. Самооцінка розглядається як сукупність емоційних оцінок власних характеристик, що визначає рівень самоприйняття, самоповаги чи, навпаки, самозневаги та почуття неповноцінності. Вона поєднує раціональне осмислення власних спроможностей з емоційним ставленням до себе, через що її природа є складною та суперечливою. Джерела самооцінки включають як особистий досвід успіхів та невдач, так і інтеріоризовані оцінки значущих людей, засвоєні в процесі соціалізації [40].

Поведінковий складник Я-концепції проявляється у готовності особистості діяти відповідно до сформованого образу себе та емоційного ставлення до нього.

Цей аспект є результатом постійної взаємодії когнітивних і емоційно-оцінних компонентів, реалізуючи себе через механізми саморегуляції й самоконтролю. Саморегуляція забезпечує узгодженість поведінки з внутрішніми уявленнями про власну особистість, життєві цілі й цінності, тоді як самоконтроль включає свідоме відстеження, оцінювання і коригування своїх дій відповідно до встановлених норм та еталонів [74, с. 229-231].

У межах Я-концепції традиційно виділяють кілька її модальностей. Найважливішими серед них є реальне, ідеальне та дзеркальне Я. Реальне Я відображає уявлення людини про себе наразі, які можуть бути як об'єктивними, так і спотвореними. Ідеальне Я представляє образ бажаного майбутнього – того, яким індивід прагне стати, орієнтуючись на власні цінності й соціальні стандарти. Дзеркальне Я формує уявлення про те, як особистість бачать і оцінюють інші, і значною мірою залежить від соціального зворотного зв'язку [20].

Окрім зазначених модальностей, у структурі Я-концепції можуть існувати інші варіанти самосприйняття, такі як ідеалізоване, фантастичне, можливе або презентативне Я. Ці компоненти виконують важливі функції: компенсаторну, захисну чи мотиваційну. Вони відображають багатогранність процесу самопізнання особистості в таких сферах, як фізична, емоційна, інтелектуальна та соціальна.

Попри різноманітність проявів, Я-концепція функціонує як інтегрована система, єдність якої забезпечує особистісна ідентичність. Саме ідентичність інтегрує різнопланові уявлення про себе в узгоджену цілісність, що слугує підґрунтям для стабільності та передбачуваності особистісної поведінки [40].

Особливої значущості цілісність Я-концепції набуває в неповнолітньому віці, коли процеси формування ідентичності ще не завершені, а уявлення про себе відзначаються нестійкістю та залежністю від зовнішніх оцінок. У підлітковому періоді образ Я часто характеризується внутрішніми суперечностями між реальними можливостями особистості та соціальними очікуваннями, що підвищує ризик виникнення внутрішньоособистісних

конфліктів. За несприятливих умов така фрагментарність самосприйняття може зумовлювати зниження саморегуляції та сприяти формуванню дезадаптивних, зокрема девіантних, форм поведінки.

Самооцінка відіграє центральну роль у структурі Я-концепції, виступаючи базовим механізмом саморегуляції поведінки. Вона забезпечує баланс між реальним і ідеальним Я, визначає рівень домагань та готовність особистості до вдосконалення. Адекватна самооцінка сприяє формуванню позитивної Я-концепції, посиленню психологічної стійкості та успішної соціальної адаптації. Натомість занижена чи завищена самооцінка створює передумови для внутрішніх конфліктів та появи дезадаптивних моделей поведінки [29, с. 10].

У підлітковому віці самооцінка виконує не лише регулятивну, а й компенсаторну функцію. Її нестабільність або неадекватність може призводити до порушення механізмів самоконтролю та спотворення уявлень про допустимі способи самоствердження. У таких випадках девіантна поведінка може виступати як своєрідний засіб компенсації дефіциту самоповаги, соціального визнання або почуття власної значущості. Таким чином, деформація емоційно-оцінного компонента, Я-концепція підвищує ймовірність вибору поведінкових стратегій, що суперечать соціальним і моральним нормам [38, с. 164].

Функціонально Я-концепція виконує кілька ключових ролей: вона орієнтує особистість у соціальному середовищі, регулює поведінку у ситуаціях вибору, впливає на самооцінку і ставлення до інших, а також формує моральну самосвідомість. Моральне Я розвивається в процесі засвоєння соціальних норм і цінностей, втілюючись у здатності оцінювати власні дії відповідно до етичних принципів добра і зла. Емпатія відіграє значну роль у цьому процесі, сприяючи усвідомленню як власних почуттів, так і емоцій інших людей, а також поглиблюючи рефлексивне ставлення до себе [40].

У контексті дослідження девіантної поведінки неповнолітніх Я-концепція постає не лише як внутрішня система самосприйняття, а як важливий психологічний чинник, що визначає спосіб реагування особистості на соціальні вимоги, фрустрації та кризові ситуації. Порушення узгодженості між

когнітивним, емоційно-оцінним і поведінковим компонентами образу Я створює передумови для деструктивних форм самореалізації, що можуть проявлятися у вигляді девіантних моделей поведінки. Саме тому аналіз структури та функцій образу Я є необхідною теоретичною основою для подальшого вивчення психологічних механізмів девіантності в підлітковому віці [55, с. 216].

У сучасній психології образ Я розглядається не лише як сукупність уявлень про власні якості, а як динамічний регулятивний механізм, що забезпечує узгодженість між внутрішнім світом особистості та її поведінкою у соціальному середовищі. Формування образу Я відбувається у процесі розвитку самосвідомості та тісно пов'язане з рефлексією, самопізнанням і здатністю особистості до самоаналізу.

Самосвідомість виступає психологічною основою образу Я та включає усвідомлення власної відокремленості, цілісності та безперервності у часі. У межах цього процесу образ Я виконує інтегративну функцію, поєднуючи окремі уявлення про фізичні, інтелектуальні, емоційні та соціальні характеристики особистості в єдину систему. Саме завдяки цій інтеграції людина здатна формувати відносно стабільне уявлення про себе, що забезпечує передбачуваність поведінки та внутрішню узгодженість дій.

Важливо підкреслити, що образ Я формується не ізольовано, а в умовах постійної соціальної взаємодії. Соціальні оцінки, зворотний зв'язок від значущих інших, порівняння себе з ровесниками та соціальними еталонами поступово інтеріоризують та стають частиною внутрішньої структури Я-концепції. Таким чином, образ Я поєднує в собі як суб'єктивний досвід особистості, так і соціально зумовлені уявлення про норми, очікування та стандарти [40].

З позицій діяльнісного підходу образ Я можна розглядати як результат узагальнення досвіду власної активності. Успіхи та невдачі в навчальній, комунікативній, творчій або соціальній діяльності формують уявлення про власну ефективність, компетентність та значущість. Повторюваний досвід успіху сприяє формуванню позитивного образу Я та підвищенню самоповаги,

тоді як систематичні невдачі або негативна соціальна оцінка можуть призводити до деформації самосприйняття.

У цьому контексті доцільно розрізняти адекватний і неадекватний образ Я. Адекватний образ Я характеризується відносною реалістичністю уявлень про власні можливості, здатністю визнавати як сильні, так і слабкі сторони, а також готовністю до саморозвитку. Неадекватний образ Я може проявлятися у формі заниженого або завищеного самосприйняття, що порушує механізми саморегуляції поведінки. Занижений образ Я супроводжується почуттям неповноцінності, тривожністю та униканням активності, тоді як завищений – ігноруванням соціальних норм, імпульсивністю та знеціненням наслідків власних дій.

Функціонально образ Я виконує низку важливих ролей у психічному розвитку особистості. Передусім він виступає внутрішнім орієнтиром, який визначає вибір цілей, рівень домагань та способи самореалізації. Через призму образу Я індивід інтерпретує події власного життя, оцінює соціальні ситуації та прогнозує результати своїх дій. У цьому сенсі образ Я є ключовим компонентом мотиваційної сфери та безпосередньо впливає на спрямованість поведінки [46].

Окремої уваги заслуговує регулятивна функція образу Я, яка реалізується через механізми самоконтролю та самокорекції. Особистість співвідносить свої дії з уявленнями про те, «якою вона є» і «якою має бути», що дозволяє коригувати поведінку відповідно до внутрішніх стандартів і соціальних норм. Порушення цієї узгодженості, зокрема розрив між реальним і ідеальним Я, може супроводжуватися внутрішньою напруженістю, фрустрацією та зниженням здатності до конструктивної саморегуляції.

У структурі образу Я важливе місце займає часовий вимір самосприйняття. Особистість одночасно утримує у свідомості уявлення про минуле Я, теперішнє Я та можливе майбутнє Я [45].

Саме уявлення про можливі Я відіграють значну мотиваційну роль, оскільки формують очікування щодо власного розвитку та слугують джерелом як позитивної мотивації, так і тривоги. За умов позитивної перспективи

майбутнього образ Я стимулює особистісне зростання, тоді як домінування негативних очікувань може підсилювати дезадаптивні поведінкові стратегії.

У психологічній науці поняття образу Я тісно пов'язане з категоріями Я-концепції та особистісної ідентичності, однак не є з ними тотожним. Чітке розмежування цих понять має важливе методологічне значення для аналізу внутрішніх механізмів поведінки особистості, зокрема у контексті девіантних проявів.

Я-концепція розглядається як відносно стійка система уявлень особистості про себе, що включає когнітивний, емоційно-оцінний та поведінковий компоненти. Вона формується впродовж тривалого часу та забезпечує внутрішню узгодженість самосприйняття. Образ Я, своєю чергою, є більш динамічним утворенням і відображає актуальне переживання себе в конкретних життєвих ситуаціях. Таким чином, образ Я можна розглядати як функціональний прояв Я-концепції в реальному життєвому контексті [76, с. 1-7].

Важливо зазначити, що образ Я не є статичним утворенням, а характеризується динамічністю та відкритістю до змін протягом усього періоду розвитку особистості. Його трансформація відбувається під впливом життєвого досвіду, міжособистісної взаємодії та рефлексивних процесів. У цьому контексті образ Я можна розглядати як інтегративний механізм, що забезпечує узгодження внутрішніх уявлень про себе з вимогами соціального середовища. Порушення такої узгодженості може призводити до внутрішніх конфліктів, зниження рівня психологічної стійкості та формування дезадаптивних стратегій поведінки.

Особистісна ідентичність пов'язана з усвідомленням власної цілісності, безперервності та належності до певних соціальних груп. Вона включає відповіді на питання «ким я є» у широкому соціальному та екзистенційному вимірах. У підлітковому віці ідентичність перебуває у стані активного формування, що зумовлює нестабільність образу Я та підвищену чутливість до зовнішніх впливів.

Важливою характеристикою образу Я є його динамічність. На відміну від більш стабільної Я-концепції, образ Я може змінюватися залежно від соціальної ситуації, емоційного стану або значущості взаємодії. Ця мінливість виконує

адаптивну функцію, дозволяючи особистості гнучко реагувати на вимоги середовища. Водночас за умов психологічної нестабільності або хронічного стресу така динамічність може набувати дезадаптивного характеру, що проявляється у фрагментації самосприйняття [78].

Стабільність образу Я є важливим показником психологічного добробуту. Відносно цілісний та узгоджений образ Я сприяє формуванню впевненості у власних діях і підвищує здатність до саморегуляції. Натомість нестабільний або суперечливий образ Я ускладнює процес прийняття рішень, підвищує рівень внутрішньої напруги та знижує толерантність до фрустрації.

У контексті психічної норми образ Я виконує функцію внутрішнього стабілізатора поведінки. Він забезпечує узгодженість між уявленнями про себе, соціальними нормами та реальними діями. У випадку психологічної дезадаптації ця узгодженість порушується, що створює передумови для вибору альтернативних, зокрема девіантних, поведінкових стратегій.

Окрему роль у формуванні образу Я відіграє рефлексія як здатність особистості до усвідомлення та аналізу власних психічних станів, мотивів і вчинків. Завдяки рефлексивним процесам людина не лише фіксує результати власної діяльності, а й надає їм особистісного значення, співвідносячи з попереднім досвідом та очікуваннями. Саме рефлексія забезпечує можливість корекції образу Я відповідно до змін у соціальному середовищі та внутрішньому світі особистості. [32]

У процесі особистісного розвитку рефлексія сприяє переходу від ситуативного самосприйняття до більш узагальненого й цілісного образу Я. Це дозволяє людині не лише реагувати на окремі життєві події, а й усвідомлювати власну життєву траєкторію, формувати довгострокові цілі та особистісні смисли. Відсутність або недостатній розвиток рефлексії може призводити до поверхневого самосприйняття, що ускладнює процеси саморегуляції та самовизначення.

Значущим чинником формування образу Я є міжособистісна комунікація. У процесі спілкування особистість отримує інформацію про себе через реакції,

оцінки та очікування інших людей. Ці соціальні сигнали поступово інтеріоризують та стають частиною внутрішньої системи самосприйняття. Особливо важливими є оцінки значущих інших – батьків, педагогів, ровесників, які формують базові уявлення про власну цінність, компетентність і соціальну прийнятність [51, с. 350].

У цьому контексті образ Я виступає не лише результатом індивідуального досвіду, а й продуктом соціального конструювання. Людина пізнає себе не ізольовано, а через систему соціальних відносин, у яких вона бере участь. Таким чином, образ Я поєднує індивідуальний і соціальний виміри, виступаючи своєрідним «мостом» між внутрішнім світом особистості та зовнішнім середовищем.

Важливою характеристикою образу Я є його емоційна забарвленість. Самосприйняття завжди супроводжується певним емоційним фоном, який може бути як позитивним, так і негативним. Позитивно забарвлений образ Я сприяє формуванню впевненості, ініціативності та відкритості до нових життєвих можливостей. Негативний образ Я, навпаки, супроводжується почуттям невпевненості, тривожності та схильністю до уникання складних ситуацій [13, с. 42].

Емоційний компонент образу Я тісно пов'язана з рівнем психологічної стійкості особистості. Стабільний позитивний образ Я виконує функцію внутрішнього ресурсу, який допомагає долати труднощі, зберігати мотивацію та підтримувати відчуття власної цінності навіть у несприятливих умовах. За відсутності такого ресурсу особистість стає більш уразливою до стресових впливів та соціального тиску.

У процесі особистісного розвитку образ Я зазнає якісних змін. На ранніх етапах він має фрагментарний і ситуативний характер, поступово набуваючи більшої узагальненості, стійкості та диференційованості. Розширення життєвого досвіду сприяє збагаченню змісту образу Я, включенню до нього нових ролей, цінностей і смислів. Водночас надмірна жорсткість або ригідність образу Я може обмежувати особистісний розвиток, перешкоджаючи адаптації до змінних

життєвих умов [20, с. 106].

У сучасній психології підкреслюється значення гнучкості образу Я як умови психічного здоров'я. Гнучкий образ Я дозволяє особистості приймати власні помилки, визнавати обмеження та одночасно зберігати позитивне ставлення до себе. Така позиція сприяє формуванню внутрішньої гармонії та зменшує ризик розвитку внутрішньоособистісних конфліктів.

Особливе місце у структурі образу Я посідає соціальне Я, яке відображає уявлення особистості про себе як члена певної соціальної групи. Соціальне Я включає ідентифікацію з родиною, професійною спільнотою, культурною традицією та суспільством загалом. Воно формує відчуття належності, що є важливою умовою психологічного добробуту та соціальної адаптації.

Порушення соціального Я може проявлятися у відчутті відчуженості, ізоляції або неприйняття з боку оточення. У таких умовах образ Я втрачає свою стабілізуювальну функцію, що негативно впливає на самооцінку та поведінкову регуляцію. Саме тому підтримка позитивного соціального досвіду є важливим чинником формування цілісного й адаптивного образу Я [27, с. 98].

Значну роль у розвитку образу Я відіграє мовленнєва діяльність. Через мовлення людина не лише описує себе, а й структурує власний внутрішній досвід. Вербалізація почуттів, переживань і життєвих подій сприяє їх усвідомленню та інтеграції у загальну систему самосприйняття. Таким чином, мовлення виступає інструментом осмислення та впорядкування образу Я.

У психологічній практиці робота з образом Я часто розглядається як ключовий напрям корекційної та консультативної діяльності. Зміна неадекватних або деструктивних уявлень про себе сприяє покращенню емоційного стану, підвищенню рівня самоприйняття та формуванню більш конструктивних поведінкових стратегій. Це ще раз підтверджує регулятивну та мотиваційну значущість образу Я у структурі особистості [1, с. 160].

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що образ Я є складним, багатовимірним і динамічним утворенням, яке формується у процесі взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників. Він виконує інтегративну,

регулятивну, мотиваційну та адаптивну функції, забезпечуючи цілісність особистісного розвитку.

Образ Я не лише відображає внутрішній світ особистості, а й активно впливає на її життєву позицію, вибір цінностей і поведінкові стратегії. Саме через образ Я людина визначає межі власних можливостей, формує уявлення про власну значущість та окреслює перспективи особистісного зростання.

Таким чином, вивчення поняття, структури та функцій образу Я має принципове значення для розуміння закономірностей особистісного розвитку. У контексті психології розвитку та психології девіантної поведінки образ Я постає як ключовий механізм, що поєднує внутрішні переживання особистості з її зовнішньою активністю у соціальному середовищі. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного аналізу образу Я як одного з центральних компонентів психічної організації особистості.

1.2. Психологічні особливості підліткового віку і формування образу Я

Проблематика підліткового та раннього юнацького віку розглядалася у працях низки вітчизняних дослідників. Так, О. Г. Мирошник вивчала розвиток самосвідомості та особливості Я-концепції у підлітковому й ранньому юнацькому віці; Н. О. Чайкіна зосереджувала увагу на міжстатевих взаємовідносинах, психосексуальній та гендерно-рольовій ідентифікації; М. М. Рева досліджувала зміни просторово-часових орієнтацій підлітків і юнацтва щодо минулого, теперішнього та майбутнього; І. Г. Тітов присвятив свої роботи вивченню світогляду юнака; Н. М. Мишко аналізувала девіантні, адиктивні та суїцидальні відхилення у становленні особистості підлітка і юнака, а також питання їх психокорекції [20, с. 100].

Підлітковий вік часто є періодом розгубленості та відкриттів. У процесі цього переходу актуалізуються питання незалежності, самостійності та формування ідентичності. У міру розвитку самооцінки підлітки стикаються зі

складним вибором, що стосується навчання, дружніх стосунків, сексуальності, гендерної ідентичності, а також ставлення до вживання наркотиків і алкоголю.

Для більшості підлітків характерний відносно егоцентричний підхід до життя, який поступово послаблюється з віком. Вони часто зосереджені на власних переживаннях і можуть вважати, що інші люди – від близьких друзів до романтичних інтересів – так само зосереджені на них. У зв'язку з цим підлітки нерідко переживають невпевненість у собі та страх соціального осуду.

У цей період стосунки з родиною, однолітками, романтичні інтереси та питання зовнішності можуть набувати другорядного значення порівняно з тим, що самі підлітки вважають більш важливим. Перехідний етап супроводжується занепокоєнням щодо фізичного розвитку, взаємостосунків та власного місця у ширшому соціальному контексті. Хоча легка тривога й інші емоційні труднощі є поширеними, саме в підлітковому віці можуть виникати й серйозні проблеми з психічним здоров'ям [44, с. 228].

Розвиток мозку в підлітковому віці відбувається на значно вищому рівні порівняно з дитинством. Якщо діти здатні логічно мислити переважно в межах конкретних ситуацій «тут і тепер», то підлітки поступово долають ці обмеження. Вони починають розмірковувати над тим, що може бути істинним, а не лише над тим, що безпосередньо сприймається або уявляється. Це дає змогу оперувати абстрактними поняттями, висувати та перевіряти гіпотези, а також усвідомлювати ширший спектр можливостей. Водночас для підліткового віку нерідко характерні егоцентричні форми поведінки та мислення.

У процесі когнітивного розвитку в підлітковому віці спостерігається інтенсивне зростання нейронних зв'язків. Збільшення кількості нервових пучків у мозку підлітка створює нейробіологічні передумови для вищого, інтегрованого та цілісного мислення [71, с. 206].

Разом із цим підлітки можуть зіштовхуватися з поточними, хоча й не обов'язково стійкими, формами психологічного стресу, зокрема тривогою та депресивними переживаннями. Виявлення проблем, які потребують професійної або клінічної допомоги, у цьому віці часто є ускладненим [54, с. 109].

Як уже зазначалося, підлітковий вік – це унікальний період у житті людини, що який характеризується низкою специфічних особливостей, які потребують детального розгляду.

1. Фізичні зміни. Підлітки зазнають суттєві фізіологічні трансформації, пов'язані зі зростанням організму та розвитком вторинних статевих ознак. Ці зміни часто спричиняють розбіжність між реальним фізичним виглядом та суб'єктивним сприйняттям себе, що може негативно впливати на самооцінку.

2. Емоційні зміни. Для підліткового віку характерні інтенсивні емоційні переживання та різкі коливання настрою. Підлітки часто відчують посилену потребу в незалежності, автономії та самовираженні, яка може супроводжуватися внутрішніми конфліктами.

3. Соціальні зміни. У цей період соціальні контакти з однолітками набувають більшої значущості ніж стосунками з батьками. Підлітки можуть зазнавати тиску з боку однолітків щодо стилю поведінки, зовнішнього вигляду, інтересів і ціннісних орієнтацій.

4. Когнітивні зміни. Підлітки починають мислити більш абстрактно та критично, аналізуючи інформацію й формувати власні судження. Це сприяє становленню індивідуальної системи поглядів на світ.

5. Пошук ідентичності. Одним із центральних завдань підліткового віку є активний пошук особистої ідентичності. Підлітки експериментують із різними соціальними ролями, стилями поведінки та ідеями для самовизначення.

6. Розвиток морального мислення. У підлітковому віці формується власне розуміння моральних норм і цінностей, що може не збігатися з поглядами дорослих. Підлітки починають усвідомлювати відносність моральних правил і залежність моральних оцінок від контексту.

7. Ризикова поведінка. Підлітки можуть бути схильні до ризикованих форм поведінки, зокрема небезпечних видів спорту, експериментів з алкоголем і наркотичними речовинами, або порушення правил дорожнього руху. Це пов'язано з функціональною незрілістю префронтальної кори головного мозку, яка відповідає за контроль імпульсів, прийняття рішень та оцінку ризиків.

8. Тиск соціальних медіа. В сучасних умовах підлітки зазнають додаткового психологічного навантаження через соціальні мережі. Порівняння себе з іншими та прагнення відповідати нереалістичним стандартам, трансльованим в інтернет-просторі, можуть негативно вплинути на самооцінку.

9. Стрес і тривога. Навчальні вимоги, міжособистісні стосунки, питання самореалізації та невизначеність майбутнього є джерелом значного стресу. Це може спричинити порушення сну, депресивні стани або розлади харчової поведінки.

10. Потреба в належності. Підлітки мають виражену потребу відчувати себе частиною соціальної групи. Заради відповідності груповим нормам вони можуть змінювати власну поведінку або, навпаки, переживати почуття відчуження у разі відмінності від інших [30, с. 34-108].

Підлітковий вік посідає особливе місце у психічному розвитку особистості, оскільки саме в цей період відбувається інтенсивне формування самосвідомості та образу Я. Психологічні зміни, характерні для цього вікового етапу, зумовлюють нестійкість самосприйняття, підвищену чутливість до зовнішніх оцінок і посилення внутрішніх суперечностей між уявленнями про себе та соціальними очікуваннями [4, с. 10-15].

Однією з ключових психологічних особливостей підліткового віку є криза ідентичності, яку описано в працях Е. Еріксона. У межах цієї кризи підліток прагне відповісти на питання: «Хто я?» та «Яке моє місце серед інших?». Формування образу Я в цей період набуває пошукового характеру, оскільки підліток активно експериментує з різними ролями, моделями поведінки та ціннісними орієнтаціями. Невизначеність ідентичності робить образ Я фрагментарним і нестабільним, і це підвищує вразливість особистості до негативних впливів середовища [5, с. 53].

Важливим чинником формування образу Я у підлітковому віці є розвиток рефлексії. Підлітки починають усвідомлювати не лише власні дії, а й внутрішні переживання, мотиви та емоційні стани. Здатність до самопостереження і самоаналізу сприяє ускладненню когнітивного компонента образу Я, проте

водночас може посилювати внутрішню тривогу, особливо за умов негативного соціального зворотного зв'язку.

Соціальне оточення відіграє вирішальну роль у процесі формування підліткового образу Я. Значущість думки однолітків у цей період істотно зростає, нерідко перевищуючи вплив батьків. Через механізми соціального порівняння підліток оцінює власну привабливість, успішність, статус і відповідність груповим нормам. Негативне або суперечливе ставлення з боку ровесників може призводити до заниження самооцінки, формування почуття соціальної неповноцінності та відчуження [36].

Особливе місце у структурі образу Я підлітка займає тілесний компонент. Фізіологічні зміни, пов'язані зі статевим дозріванням, часто випереджають психологічну готовність особистості до їх прийняття. Незадоволеність зовнішнім виглядом, порівняння себе з ідеалізованими образами, що транслуються медіапростором, можуть формувати негативне тілесне Я, яке стає джерелом хронічної напруги та зниження самоповаги.

Емоційно-оцінний компонент образу Я у підлітковому віці характеризується нестабільністю та полярністю. Самооцінка підлітків часто коливається залежно від ситуативних успіхів або невдач, що зумовлює різкі зміни настрою та поведінки. За відсутності підтримки з боку дорослих і значущих інших підліток може втрачати відчуття внутрішньої опори, що негативно впливає на формування цілісної Я-концепції [85].

У цьому віці також посилюється роль ідеального Я як орієнтиру особистісного розвитку. Однак надмірна дистанція між реальним та ідеальним Я може призводити до фрустрації, зниження самоприйняття та формування негативного ставлення до себе. У таких умовах підліток може шукати альтернативні, інколи деструктивні, способи самоствердження, що створює психологічні передумови для девіантної поведінки.

Формування образу Я в підлітковому віці значною мірою залежить від характеру сімейних стосунків. Підтримувальне, емоційно безпечне середовище

сприяє розвитку позитивного самосприйняття, тоді як авторитарні, конфліктні або емоційно холодні взаємини можуть призводити до деформацій образу Я.

Відсутність визнання та прийняття з боку батьків підвищує ймовірність пошуку підтримки в неформальних групах, не завжди орієнтованих на соціально схвалювані цінності [31, с. 19].

Статеве дозрівання у дівчат і хлопців може перебігати по-різному, що зумовлюється як біологічними, так і психосоціальними чинниками. Одне з найпоширеніших пояснень зв'язку між часом настання пубертату та депресивною симптоматикою ґрунтується на психосоціальній моделі, відповідно до якої фізичні зміни впливають на соціальну взаємодію підлітка.

Дівчатам, у яких раніше з'являються помітні ознаки фізичної зрілості, може бути складно підтримувати дружні стосунки з однолітками, розвиток яких відбувається повільніше. Водночас психосоціальна модель не суперечить біологічному підходу, оскільки гормональні зміни можуть посилювати емоційні реакції на соціальне середовище та життєві обставини [73, с. 65].

Гормональні зрушення також здатні впливати на поведінку дівчат, змінюючи характер їхньої взаємодії з однолітками, батьками та романтичними партнерами. Це може спричиняти додаткові соціальні труднощі й негативно позначатися на психологічному добробуту. Психологічні зміни під час статевого дозрівання часто сприймаються дівчатами як більш складні, що підвищує ризик подальших проблем із психічним здоров'ям. Дівчата з раннім пубертатом нерідко демонструють більше труднощів в емоційній та соціальній адаптації вже з молодшого віку [73, с. 67].

Що стосується хлопців, для них характерні такі особливості. Хлопчики, у яких статеве дозрівання починається раніше, ніж у їхніх однолітків, можуть відчувати занепокоєння та дратівливість через раптові фізичні зміни [64, с. 68]. Крім того, вони стикаються з тиском соціальних очікувань щодо визначення гендерних ролей і розуміння того, що означає бути молодою людиною в конкретному соціокультурному середовищі.

Дослідження свідчать, що хлопці з раннім пубертатом частіше мають підвищений ризик депресії, тривожних розладів, зловживання психоактивними речовинами, розладів харчової поведінки та суїцидальної поведінки. Вони також можуть переживати соціальні труднощі, пов'язані з почуттям відмінності від однолітків та соціального відчуження.

Образ Я підлітка може зазнавати загрози, тиску або заперечення з боку соціального оточення, що іноді стає підґрунтям для формування делінквентної поведінки. Протягом усього життя образ Я та самооцінка розглядаються як ключові чинники соціального й психологічного добробуту особистості та її функціонування [36].

Попередні дослідження демонстрували суперечливі результати щодо взаємозв'язку між образом Я та девіантною поведінкою. Проте було встановлено, що школярі з проявами девіантної та антисоціальної поведінки мають значно нижчий рівень самооцінки у сфері навчальної діяльності, взаємостосунків та впевненості у собі. Дослідники дійшли висновку, що підлітки з негативним образом Я частіше демонструють девіантну поведінку та мають нижчі навчальні досягнення [13, с. 140-141].

Багато авторів зазначають, що у разі загрози свідомому Я, тобто уявленню підлітка про власну цінність і значущість, може формуватися завищений, нереалістично позитивний образ Я як захисний механізм. Такий образ дозволяє підтримувати самооцінку, однак водночас може сприяти ігноруванню соціальних норм і залученню до девіантної або антисоціальної поведінки. У деяких випадках ризикована поведінка, включаючи експерименти з алкоголем, наркотиками чи небезпечними діями, використовується як спосіб зменшення психологічної загрози для образу Я [34, с. 360].

Формування образу Я у підлітковому віці є результатом інтеграції когнітивних, емоційних і соціальних компонентів самосприйняття. Підліток прагне узгодити внутрішні уявлення про себе із соціальними ролями. Соціальна оцінка з боку значущих інших формує так зване дзеркальне Я, тоді як інтеріоризація соціальних норм дозволяє сприймати себе очима «узагальненого

іншого». Розбіжність між реальним та ідеальним Я визначає емоційний стан і рівень самооцінки, а концепція можливих Я виступає важливим мотиваційним чинником особистісного розвитку.

Образ Я можна розглядати як сукупність думок, переконань, емоцій і суб'єктивних уявлень про власну особистість. Він охоплює когнітивні, фізичні та соціальні компетентності індивіда й формується в процесі взаємодії з навколишнім середовищем та індивідуальної оцінки цього досвіду [12]. Важливу роль у його розвитку відіграють установки значущих інших, причинні атрибуції та реальні реакції соціального оточення. Підлітковий вік супроводжується численними стресорами та викликами, зокрема дилемами, пов'язаними з ризикованою поведінкою та вживанням психоактивних речовин, а наявність позитивного образу Я і адекватної самооцінки є важливим ресурсом подолання цих труднощів [32].

Поняття образ Я і самооцінка часто використовуються як взаємопов'язані, проте між ними існує принципова різниця. Образ Я є передусім когнітивною структурою, тоді як самооцінка виступає афективною реакцією – оцінним компонентом образу Я [34].

Підлітковий вік характеризується не лише інтенсивними фізіологічними та когнітивними змінами, а й суттєвою перебудовою системи самосвідомості. Саме в цей період образ Я набуває особливої психологічної значущості, оскільки стає центральним механізмом осмислення власного досвіду та регуляції поведінки. Нестабільність самосприйняття у підлітків обумовлюється одночасним впливом внутрішніх вікових змін і зовнішніх соціальних вимог.

Одним із ключових чинників вразливості образу Я у підлітковому віці є інтенсифікація процесів соціального порівняння. Підлітки активно співвідносять себе з ровесниками, оцінюючи власну успішність, зовнішність, соціальний статус та прийнятність у групі. За умов невідповідності очікуванням або груповим стандартам формується негативне самоставлення, що може призводити до зниження самооцінки та почуття особистісної незначущості.

Значний вплив на формування образу Я мають соціальні медіа та цифрове середовище, які створюють ідеалізовані та часто недсяжні зразки успіху, зовнішньої привабливості та соціального визнання. Постійне зіставлення себе з такими образами посилює внутрішній розрив між реальним і ідеальним Я, що підвищує ризик формування фрустрованого або негативного образу Я.

Емоційна сфера підлітків також відіграє важливу роль у становленні образу Я. Підвищена емоційна лабільність, імпульсивність та труднощі у регуляції афектів ускладнюють стабілізацію самосприйняття. Емоційні реакції на незначні події можуть набувати надмірної інтенсивності, що призводить до ситуативних коливань самооцінки та нестійкості образу Я [1, с. 154].

У сучасних умовах значний вплив на формування образу Я підлітків здійснює цифрове соціальне середовище, зокрема соціальні мережі та онлайн-комунікація. Віртуальний простір створює можливості для експериментування з ідентичністю, проте водночас посилює механізми соціального порівняння та залежності від зовнішнього схвалення. Для підлітків характерною є підвищена чутливість до оцінок в умовах постійного «онлайн життя», зараз підлітки зазвичай навчаються дистанційно, та підтримують зв'язок та знайомляться з друзями, та слідкують за іншими людьми у соціальних мережах, це може призводити до коливань самооцінки та формування нестійкого образу Я. Невідповідність між реальним образом себе та ідеалізованими соціальними стандартами нерідко супроводжується зниженням самоприйняття, емоційною напругою та пошуком альтернативних способів самоствердження [8, с. 120].

Окремого значення набуває потреба підлітка в автономії та самоствердженні. Прагнення до незалежності часто супроводжується запереченням авторитету дорослих і переорієнтацією на думку однолітків. За відсутності конструктивних форм самореалізації ця потреба може задовольнятися через поведінкові експерименти, які не завжди відповідають соціально прийнятним нормам. У таких умовах образ Я формується не як внутрішньо узгоджена система, а як реакція на зовнішній тиск і конфлікти.

Сімейне середовище виступає одним із базових контекстів формування підліткового образу Я. Емоційна підтримка, прийняття та визнання з боку батьків сприяють розвитку позитивного самосприйняття та впевненості у власних можливостях. Натомість дефіцит уваги, гіперконтроль або емоційна відстороненість можуть формувати у підлітка відчуття відкинутості, що безпосередньо відображається у негативному образі Я [8, с. 125].

Таким чином, підлітковий вік створює специфічні психологічні умови, за яких образ Я перебуває у стані підвищеної вразливості. Поєднання соціального тиску, емоційної нестабільності та незавершеності процесів ідентифікації формує передумови для деформацій самосприйняття.

Саме ці деформації надалі можуть виступати внутрішнім психологічним підґрунтям девіантної поведінки, що зумовлює необхідність її аналізу в наступному підрозділі.

1.3. Девіантна поведінка неповнолітніх та її взаємозв'язок з деформаціями образу Я

Девіантна поведінка підлітків – це поведінка, яка відхиляється від соціально прийнятих норм моралі, етики або правових стандартів, що призводить до соціальної дезадаптації, порушень стосунків або правопорушень.

Це поняття охоплює різні форми: адиктивну, делінквентну, віктимну, агресивну поведінку тощо.

Дослідники підкреслюють, що девіантність - не просто прояв відхилення, а складна соціально-психологічна проблема, яка має багатовимірну природу та потребує комплексного аналізу [17, с. 23].

Важливим моментом, що впливає на розвиток підлітка, є його прагнення до співпраці та спілкування з однолітками. Розширюючи коло спілкування, підлітки отримують ту необхідну інформацію про життя, яку дорослі з різних причин не можуть дати їм, підлітки можуть грати різні соціальні ролі. При цьому традиції та правила, прийняті серед однолітків, стають більш важливим поняттям

для молоді, ніж для дорослих [18, с. 101].

У процесі спілкування з однолітками молодь самостверджується, набуває життєвого досвіду, за несприятливих умов може призвести до різних форм проблемної поведінки.

У контексті аналізу девіантної поведінки важливим є розуміння її психологічної функції у структурі особистості підлітка. Девіантні форми поведінки можуть виконувати компенсаторну та захисну роль, спрямовану на подолання внутрішніх суперечностей образу Я. За умов заниженої самооцінки, нестабільного самосприйняття або дефіциту соціального визнання підліток може вдаватися до деструктивних поведінкових стратегій як засобу самоствердження або привернення уваги. Таким чином, девіантна поведінка нерідко виступає зовнішнім проявом внутрішньої дезадаптації, пов'язаної з деформаціями образу Я.

Підлітковий вік — це справді час свободи. Важливі стосунки з протилежною статтю в групі однолітків. Багато дослідників стверджують, що така поведінка є проблемою з негативними факторами, які порушують соціальну систему, такими як незадоволеність соціальних потреб і наявність рис особистості, які впливають на вибір соціальних методів і способів задоволення потреб, до них належать низька самооцінка, рівень суб'єктивного контролю, відсутність соціальної підтримки, висока тривожність і фрустрація. Молодість є чинником, що підвищує вразливість, проте тип поведінки визначається переважно психологічними факторами особи (готовність до ризику, тривожність, нестійка впевненість у собі, перебільшення, підозрілість), психологічними особливостями (гендерні відмінності) та індивідуальний досвід (неналежна поведінка батьків) [67, с. 206].

Зазвичай, хлопці демонструють вищий рівень агресії, ніж дівчата. Вивчаючи літературу, хочу підмітити декількох науковців, які зробили такі висновки: Ахтар і Кушваха [66, с. 525-526] підтвердили, що хлопчики агресивніші за дівчаток. Талукдар і Дека [79] також виявили, що підлітки чоловічої статі значно агресивніші, ніж дівчатка.

Все це дуже впливає оцінка особистості. Самооцінка – це усвідомлення своїх сильних та слабких сторін. Це самопізнання, самооцінка, особиста оцінка та суб'єктивна повага до себе. Самооцінка – це ціннісне судження, пов'язане з Я-концепцією [72, с. 180]. Вчені встановили, що самооцінка відноситься до відносних та оцінних елементів особистості. Самооцінка включає почуття значущості і прийняття, які розвиваються в результаті усвідомлення своїх здібностей і отримання зворотного зв'язку від оточення. У більшості визначень самооцінки є елемент самоефективності. Вченими було виявлено, що самооцінка є як прямою змінною, так і змінною, що коригує, в самооцінці благополуччя добробут молодих людей. Вона також пов'язана із задоволеністю життям.

Значні гендерні відмінності у самооцінці виявили, що у хлопчиків самооцінка вища, ніж у дівчаток. Низька самооцінка дівчаток пояснюється кількома причинами, у тому числі менш сприятливим ставленням до гендерних ролей та більшою заклопотаністю зовнішнім виглядом, але хлопчики, мабуть, також відрізняються підвищеною тривожністю.

Девіантна поведінка молоді була визнана проблемою в багатьох галузях науки, включаючи психологію, психіатрію та кримінологію. Позитивним є те, що експерти постійно намагаються поглянути на ці теми з різних поглядів та разом працювати над розробкою стратегій своєчасної діагностики, догляду та профілактики цих молодих людей. Багато авторів прогнозують різну девіантну поведінку, запобігаючи проблемам для всіх відповідних служб і розробляючи програми для молоді. Проте говорити про комплексну міжвідомчу співпрацю поки що рано. Тому необхідно розглянути можливість розробки нових методів профілактики та експрес-діагностики аномальної поведінки в молодіжних колективах [64].

Актуальність вивчення девіантності або девіантної поведінки є одним з найважливіших питань з наукового погляду та практики в різних професіях. Проблема девіантної поведінки вважається міждисциплінарною проблемою юридичної психології, освіти, соціології та кримінології, психіатрії. Цей інтерес зумовлений серйозними соціальними проблемами, проблемами адаптації молоді

та серйозними злочинами молодого покоління. До відхилень від норми відноситься проблематична поведінка у вигляді індивідуальних дій або систем поведінки, які порушують закон і прийняту мораль суспільства. Можна сказати, що соціальні девіації варіюються відповідно до соціальних норм. Однак поєднання цього терміна з поняттям «соціальні норми» значно ускладнює питання, оскільки обсяг норм дуже умовний, і абсолютно нормальних людей у всіх сферах просто не існує [77].

Виникають також різні підходи до вирішення таких практичних завдань. Діагностика, профілактика та лікування девіантних розладів особистості мають соціально-психологічний супровід.

До них відносяться психолого-педагогічна реабілітація дітей з розладами поведінки, наркоманії, інтелектуальним, фізичним і статевим розвитком, вивчення обставин виховання дитини в сім'ї, роль шкільної психологічної служби в профілактиці поведінки. відмінності у дітей. У роботі також інтенсивно розглядається проблема запобігання жорстокого поводження з дітьми та їх проблемами поведінки. Девіантність неможливо визначити, не покладаючись на знання норми висловлювання за Менделевичем.

Поняття стандартів можна трактувати по-різному. Наприклад, з точки зору медицини як соціального інституту, це стан, при якому немає порушень у функціонуванні організму; З боку вчителів – це дотримання стандартів освіти; Юридичні дослідження – відповідність законодавству. Однак визначення поняття «психологічні норми» може викликати певні труднощі, оскільки це сукупність певних характеристик, які існують у більшості людей, норми поведінки висловлювання за Змановської.

Можливі відхилення від індивідуальних норм можна оцінювати як змінні норми, риси характеру, прояви особистості, як результат взаємодії індивідів і конкретних характеристик ситуації. Не варто забувати, що подібні відхилення можуть бути як деструктивними, так і позитивними [53, с. 102-105].

Попри все, різні стандарти, суспільство не може бути статичною системою, оскільки суспільство визначається індивідами. Таким чином, можна побачити,

що поточні тенденції не завжди відповідають попереднім рокам. Аномальні характеристики, які проявляються у деяких людей, є невіддільною частиною сучасного суспільства.

Іншим фактором, який сприяє аномальним характеристикам у групах підлітків, є певні умови. Загалом підлітковий вік є періодом кризи та становлення особистості, а тому має свої особливості та на нього впливають певні фактори ризику. Крім того, для цієї вікової групи характерні загальна емоційна незрілість, сугестивність, нечіткість суджень, своєрідність ставлення до оцінки оточення, відсутність батьківської стриманості.

Тому всі ці стани можуть служити прогнозом розвитку патології у підлітків. Важливою умовою формування особистості є також сімейне життя та виховання. Були проведені детальні дослідження з даної теми та виявлено, що найпоширенішими причинами важкої поведінки є вади сімейного виховання, занедбаність у вихованні та сперечання в особистісному розвитку підлітків. Розвиток аномальних ознак не можна розглядати без урахування індивідуальних особливостей підлітків.

Підліткам необхідно швидко адаптуватися і приймати рішення під впливом зовнішніх факторів і соціальних обставин, що часто неможливо через відсутність досвіду і повної зрілості нервової системи. Тому можна виділити певні характеристики окремих осіб у колективі.

Підлітки з аномальними рисами частіше мають такі типи явних рис: циклотимія, СДУГ, екстраверсія. Ці види погіршень також найбільш виражені серед підлітків з делінквентними характеристиками. Якщо взяти до уваги проблему вивчення особистісних особливостей школярів-підлітків, то чітко виділяються такі види стресу: гіперактивність, циклічність, нестійкість і ригідність [33, с. 139].

У рамках вивчення даних колективної пам'яті підлітків необхідно розрізняти власну генетику, соціальне оточення, освіту, зростання і, нарешті, соціальну активність. Всі ці фактори впливають прямо або опосередковано, але прямого зв'язку між їх негативним впливом і характером поведінки людини

немає. Виділяють три основні фактори: біологічний, психологічний і соціальний.

При обговоренні соціальних факторів визнається, що їх можна розглядати як детермінанти. Багато психологічних явищ. Всупереч всім відхилення від соціальних норм, загальна причина їх існування часто сприяє їх зростанню та популярності.

Насправді саме взаємодія суб'єктивних і об'єктивних суперечностей суспільного розвитку порушує суспільний розвиток. Взаємовідносини між індивідом і соціальним середовищем, внаслідок яких поведінка індивіда не має нічого спільного з соціальним середовищем відповідають чинній системі регулювання.

Крім того, однаковий опір може існувати в обох. Соціально небажані форми поведінки (злочинність, алкоголізм, суїцид тощо) і соціально прийнятні форми поведінки (пізнавальна діяльність, творчість, повсякденна діяльність тощо). Нездатність враховувати соціальні фактори. Розглянемо роль сім'ї як первинного соціального інституту у формуванні особистості підлітка [75, с. 33-34].

Ці фактори містять:

- Діти розчаровуються у своїх батьках і потребують турботи та уваги.
- Структура раннього травматичного досвіду дітей;
- Фізичне або емоційне насильство, поклоніння авторитету в сім'ї;
 - Труднощі у формуванні моральної свідомості через що обмежує вплив будь-кого. Наприклад, члени сім'ї;
 - Зосередженість на негативних проблемах (смерть батьків, насильство, розлучення);
 - Діти дуже зайняті задоволенням власних потреб, а батьки не дуже активні у вихованні дітей;
 - Дуже ранні романтичні стосунки з іншими людьми.

Щодо структури девіантної поведінки, то слід розрізняти її структуру, тип та різноманітність форм. Типологія девіантної поведінки передбачає аналіз різних форм девіантної поведінки на основі особливостей взаємодії індивіда з

дійсністю та механізмів, за допомогою яких виникають поведінкові відхилення. У літературі виділяють різні форми девіантної поведінки, в тому числі й клінічні прояви девіантної поведінки. Тому зрозуміло, що клінічні прояви відрізняються, так само як і способи, за якими форми аномальної поведінки можуть бути класифіковані. Аномальну поведінку можна розділити на такі форми: агресія (суїцидальна поведінка); розлади харчової поведінки (анорексія, булімія); аномалії сексуальної поведінки. Отже, очевидно, що з такого розмаїття клінічних проявів існують різні підходи до класифікації форм девіантної поведінки.

Вирізняють такі форми девіантної поведінки:

- агресія;
- аутоагресія (суїцидальна поведінка);
- різні форми залежності;
- розлади харчової поведінки (анорексія, булімія);
- аномалії статевої поведінки;
- формування над ціннісних психологічних утворень (трудоголізм, ігрова залежність, колекціонування, параноя здоров'я; релігійний, музичний, спортивний та інші види фанатизму);
- характерологічні та патохарактерологічні реакції (розкріпачення, групування, протиставлення тощо);
- комунікативні відхилення
- аморальна поведінка;
- делінквентна поведінка;
- злочинна поведінка;
- неестетична поведінка [30, с 205].

Образ Я – це цілісне психологічне уявлення людини про себе, яке включає самооцінку, відчуття власної цінності, соціальну ідентичність, уявлення про своє місце в суспільстві. У підлітковому віці образ Я формується під впливом багатьох факторів: фізіологічних – через гормональні й нейробиологічні зміни; психологічних – через переживання, емоції, потреби; соціальних – через відносини з батьками, однолітками, групою.

Умови підліткового віку роблять цей образ нестабільним і уразливим:

- підвищена чутливість до оцінки з боку інших,
- прагнення належати до групи,
- суперечність між внутрішніми потребами та соціальними очікуваннями,
- невпевненість у власній цінності та прийнятності,
- конфлікти ідентичності (ролей, гендерні, ціннісні).

Якщо ці умови не підтримуються – формується деформований образ Я: зі заниженою або нестійкою самооцінкою, із відчуттям соціального відчуження, із психоемоційною незрілістю.

Механізми, через які девіантна поведінка пов'язана з деформацією Я

1. Компенсація дефіциту самооцінки або соціального визнання.

• При низькій або нестабільній самооцінці підліток може використовувати девіантну поведінку як спосіб «заявити про себе», «відчути себе важливим», «отримати увагу» або «приєднатися» до групи – навіть якщо вона асоціальна.

• Такий механізм описаний у дослідженні Девіантна поведінка підлітка як наслідок незадоволеності потреби в самоактуалізації, де девіантність трактується як прояв невдоволеної потреби у самовираженні та самоактуалізації.

2. Відчуження і соціальна ізоляція → спотворення самоідентифікації.

• Слабкі або конфліктні стосунки в родині, негативний вплив оточення, брак підтримки – усе це підсилює відчуття «іншості», «не приналежності». Підліток може сприймати себе як «невидимого», «непотрібного», «маргінального». У такій ситуації девіантна поведінка стає способом побудови нової (хоч і деструктивної) соціальної ідентичності.

• Цей механізм простежується в аналізах соціально-психологічних факторів девіантності.

3. Порушення психоемоційної регуляції + відсутність ресурсів саморефлексії.

• Підлітки з емоційною нестабільністю, слабкою саморегуляцією, підвищеною чутливістю до стресів – більш схильні реагувати на фрустрації агресією або ризиковою поведінкою. Така поведінка дозволяє «випустити

напругу», але водночас поглиблює внутрішній конфлікт Я.

- У поєднанні з відчуттям соціальної ізоляції – формуються негативні установки щодо себе, що погіршують самооцінку.

4. Недостатня соціальна адаптація і невідповідність соціальних очікувань «криза ідентичності».

- Підліток не знаходить себе в офіційних, позитивних ролях через конфлікт між своїми уявленнями і навколишнім середовищем. Девіантна група може стати «альтернативною простотою» для самореалізації, надаючи умовну «належність» та «визнання».

Сучасні дослідження підкреслюють, що найдієвішими є підходи, які спрямовані не лише на придушення девіантної поведінки, а на підтримку здорового психологічного розвитку, самосвідомості, ідентичності та соціалізації.

Девіантна поведінка неповнолітніх – це не просто соціальне відхилення або злочинний вибір, а часто симптом глибинних внутрішніх викликів: деформації образу Я, нестабільної самооцінки, відчуження, неспроможності реалізувати власні потреби [84].

Розгляд девіантності через призму образу Я дозволяє побачити її як проблему не лише поведінки, а проблемну ситуацію ідентичності, адаптації, самооцінки та соціалізації.

Отже, профілактика і корекція повинні виходити за межі заборон і покарань – вони мають бути спрямовані на відновлення цілісної Я-концепції, розвиток особистісного потенціалу та соціальної підтримки.

Цей підхід дає змогу не лише зменшити девіантні прояви, а й створити передумови для соціально – та психологічно здорового дорослішання.

У сучасній психології девіантна поведінка неповнолітніх розглядається як багатовимірне явище, зумовлене складною взаємодією біологічних, соціальних і психологічних факторів. Водночас дедалі більше дослідників акцентують на внутрішніх психологічних механізмах, які визначають схильність підлітка до порушення соціальних норм. Серед таких механізмів особливе місце посідає образ Я, що виступає центральним елементом самосвідомості та регулятором

поведінкових стратегій.

Образ Я визначає спосіб інтерпретації підлітком власного досвіду, соціальних ситуацій і вимог оточення. Саме через призму уявлень про себе неповнолітній оцінює допустимість тих чи інших дій, прогнозує їхні наслідки та формує ставлення до соціальних норм. За умов відносно цілісного та позитивного образу Я поведінка підлітка має більш прогнозований і соціально прийнятний характер. Натомість деформований або фрагментарний образ Я порушує механізми саморегуляції та створює психологічне підґрунтя для девіантних проявів [20, с. 106].

Однією з поширених форм деформації образу Я у підлітковому віці є занижена самооцінка, що супроводжується відчуттям особистісної неповноцінності та соціальної незначущості. У таких умовах девіантна поведінка може виконувати компенсаторну функцію, дозволяючи підлітку тимчасово відчувати власну силу, значущість або автономію. Агресивні дії, порушення правил або участь у ризикованих формах поведінки стають способом подолання внутрішньої фрустрації та психологічного дискомфорту.

Іншим варіантом деформації образу Я є його суперечливість, що проявляється у нестабільності самосприйняття та різких коливаннях самооцінки. Підліток може одночасно прагнути соціального визнання і відчувати глибоке неприйняття себе, що породжує внутрішній конфлікт. За відсутності сформованих навичок конструктивного подолання такого конфлікту девіантна поведінка стає одним із доступних способів зниження внутрішньої напруги [4, с. 15].

Важливим механізмом зв'язку між образом Я та девіантною поведінкою є процес ідентифікації. Підлітки з порушеним образом Я часто не знаходять можливості для позитивної ідентифікації з соціально схвалюваними ролями. Натомість вони можуть ідентифікуватися з девіантними субкультурами або неформальними групами, де порушення норм виступає джерелом групової згуртованості та символом приналежності. У таких випадках девіантна поведінка стає частиною особистісної ідентичності та закріплюється у структурі образу Я.

Особливу роль у цьому процесі відіграє соціальне оточення підлітка. Негативні очікування з боку дорослих, стигматизація або навішування ярликів можуть інтеріоризуватися та формувати стійкий негативний образ Я. Підліток починає сприймати себе відповідно до нав'язаних характеристик і поводитися у спосіб, який підтверджує ці очікування. Такий механізм самоздійснюваного пророцтва сприяє закріпленню девіантних форм поведінки та ускладнює їх корекцію [80, с. 146-150].

Емоційна сфера також тісно пов'язана з образом Я і впливає на схильність до девіантної поведінки. Підвищена емоційна напруженість, імпульсивність і низький рівень самоконтролю у підлітків з деформованим образом Я знижують здатність до усвідомленого вибору поведінкових стратегій.

За таких умов поведінка часто набуває реактивного характеру і спрямовується на негайне зняття емоційного напруження, незалежно від можливих негативних наслідків.

Окремо слід розглянути протестну функцію девіантної поведінки. У підлітковому віці прагнення до автономії та самостійності може поєднуватися з негативним образом Я, сформованим унаслідок авторитарного стилю виховання або надмірного контролю. Порушення норм у такому випадку виступає способом символічного утвердження власного Я та опору зовнішньому тиску. Девіантна поведінка дозволяє підлітку заявити про себе та відчувати контроль над власним життям.

Важливим аспектом аналізу є також роль майбутнього Я у формуванні девіантної поведінки. Обмежене або негативне бачення власних життєвих перспектив знижує мотивацію до дотримання соціальних норм і довгострокового планування. Підлітки, які не бачать для себе позитивного майбутнього, частіше орієнтуються на ситуативні вигоди та ризиковані форми поведінки. У цьому контексті девіантна поведінка може розглядатися як наслідок руйнування часової перспективи образу Я [63, с. 236].

Таким чином, образ Я виступає системоутворювальним чинником, що інтегрує емоційні, когнітивні та поведінкові аспекти девіантної поведінки

неповнолітніх. Його деформація не лише підвищує ймовірність виникнення девіантних проявів, а й сприяє їх закріпленню у вигляді стійких поведінкових патернів. Аналіз девіантної поведінки через призму образу Я дозволяє глибше зрозуміти її психологічну природу та окреслити напрями профілактичної і корекційної роботи.

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що девіантна поведінка неповнолітніх є не лише наслідком зовнішніх соціальних впливів, а й відображенням внутрішніх суперечностей самосвідомості. Порушення цілісності образу Я, нестача позитивного самоприйняття та невизначеність ідентичності створюють психологічні передумови для відхилення від соціальних норм. Саме тому дослідження образу Я як внутрішнього чинника девіантної поведінки має важливе теоретичне та практичне значення.

Висновки до першого розділу

У першому розділі кваліфікаційної магістерської роботи здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз проблеми образу Я як психологічного феномену та його ролі у формуванні девіантної поведінки неповнолітніх.

Розгляд основних наукових підходів до вивчення зазначеної проблематики дозволив систематизувати теоретичні уявлення про структуру, функції та механізми розвитку образу Я, а також окреслити психологічні чинники, що зумовлюють появу та закріплення девіантних форм поведінки у підлітковому віці.

Аналіз психологічної літератури засвідчив, що образ Я є центральним компонентом самосвідомості особистості та розглядається як відносно стійка, але водночас динамічна система уявлень людини про себе, власні якості, можливості та соціальну значущість.

Образ Я формується у процесі онтогенезу під впливом як внутрішніх психологічних механізмів, так і зовнішніх соціальних факторів, зокрема

міжособистісної взаємодії, соціального порівняння, оцінок значущих інших та соціальних очікувань. У наукових підходах підкреслюється, що саме через образ Я особистість інтерпретує власний досвід, визначає життєві цілі та регулює свою поведінку.

У ході теоретичного аналізу було встановлено, що структура Я-концепції включає взаємопов'язані когнітивний, емоційно-оцінний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент відображає систему знань та уявлень особистості про себе, емоційно-оцінний пов'язаний зі ставленням до себе, рівнем самоприйняття та самооцінки, а поведінковий компонент визначає способи самореалізації та поведінкові стратегії у соціальному середовищі.

Гармонійний розвиток усіх компонентів образу Я є необхідною умовою психологічного добробуту та соціальної адаптації особистості, тоді як порушення їх узгодженості може призводити до внутрішніх конфліктів і дезадаптивних форм поведінки.

Особливу увагу в першому розділі приділено аналізу специфіки формування образу Я у підлітковому віці. Теоретичні джерела свідчать, що підлітковий вік є сенситивним періодом становлення самосвідомості, оскільки супроводжується інтенсивними фізіологічними, емоційними та соціально-психологічними змінами.

У цей період зростає потреба у самовизначенні, визнанні з боку однолітків, пошуку власної ідентичності та життєвих орієнтирів. Нестабільність образу Я, характерна для підлітків, зумовлює підвищену вразливість до зовнішніх впливів, критичних оцінок та соціального тиску, що може негативно позначатися на процесі формування адекватної самооцінки.

З'ясовано, що у підлітковому віці образ Я часто набуває суперечливого характеру, що проявляється у розриві між реальним та ідеальним Я, коливаннях самооцінки, невпевненості у власних можливостях або, навпаки, у завищених уявленнях про себе. За несприятливих умов соціалізації такі особливості можуть ускладнювати процес саморегуляції поведінки, знижувати рівень відповідальності за власні вчинки та сприяти формуванню девіантних моделей

реагування.

У першому розділі також було проаналізовано сутність поняття девіантної поведінки неповнолітніх як складного соціально-психологічного явища. Девіантна поведінка розглядається як система дій та вчинків, що відхиляються від соціально схвалених норм і правил та можуть мати негативні наслідки як для самої особистості, так і для суспільства загалом. Теоретичний аналіз показав, що виникнення девіантної поведінки зумовлюється сукупністю соціальних, психологічних і особистісних чинників, серед яких значну роль відіграють особливості образу Я та рівень розвитку самосвідомості.

Встановлено, що деформації образу Я, зокрема занижена або нестабільна самооцінка, низький рівень самоприйняття, внутрішня суперечливість самосприйняття та недостатня сформованість механізмів самоконтролю, можуть виступати важливими психологічними передумовами девіантної поведінки у підлітковому віці. У таких випадках девіантні форми поведінки нерідко виконують компенсаторну функцію, слугуючи засобом самоствердження, привернення уваги або подолання внутрішньої напруги.

Теоретичні положення, розглянуті в першому розділі, дозволяють стверджувати, що образ Я виступає одним із ключових внутрішніх регуляторів поведінки неповнолітніх. Його зміст і структура безпосередньо впливають на вибір поведінкових стратегій, ставлення до соціальних норм і здатність підлітка адаптуватися до вимог соціального середовища. Порушення цілісності образу Я, за відсутності підтримувального соціального оточення, підвищує ймовірність формування дезадаптивних та девіантних форм поведінки.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз підтвердив доцільність розгляду образу Я як значущого психологічного чинника девіантної поведінки неповнолітніх. Узагальнені теоретичні положення створюють наукове підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження взаємозв'язку між особливостями образу Я та проявами девіантної поведінки у підлітковому віці, що й обумовлює логіку та спрямованість наступного розділу даної магістерської роботи.

Отримані теоретичні положення створюють надійне методологічне

підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження взаємозв'язку образу Я та девіантної поведінки неповнолітніх, що буде реалізовано в наступних розділах магістерської роботи.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ Я ТА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

2.1. Організація та умови проведення дослідження особливостей

Для практичного опрацювання обраної проблеми було сплановано і проведено емпіричне дослідження.

- Базою дослідження було обрано: Одеський ліцей № 24 Одеської міської ради.

- Дослідження було проведено протягом десяти тижнів (термін з 01.09.25 - 09.11.25).

- В емпіричному дослідженні брали участь школярі 10 - 11 класів. Вік респондентів від 15 до 17 років.

- Загальна численність вибірки склала 60 респондентів.

Емпіричне дослідження складалося з восьми етапів:

1. Формулювання проблеми: охоплювало визначення проблеми, яку потрібно дослідити, та формулювання конкретних дослідницьких питань.

2. Проведення попереднього огляду літератури: охоплювало пошук чинних досліджень, які стосуються даної проблеми, щоб зрозуміти контекст і визначити прогалини в знаннях.

3. Вибір методології дослідження: вирішення, які методи збору даних будуть використані (наприклад, опитування, інтерв'ю, спостереження тощо).

4. Збір даних: проведення дослідження, збір даних відповідно до обраної методології.

5. Аналіз даних: аналіз зібраних даних, використовуючи відповідні статистичні методи.

6. Інтерпретація результатів: інтерпретувати результати нашого аналізу.

2.2. Методи і методики дослідження

Для виявлення особливостей образу Я та їх зв'язку з девіантною поведінкою неповнолітніх були використані такі методи: статистична обробка даних: кількісний та якісний аналіз, а також кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язку між показниками образу Я та рівнем девіантної поведінки. Та такі методики: «Опитувальник рівня агресивності Басс-Даркі»; «Діагностичний опитувальник для виявлення схильності до різних форм девіантної поведінки «ДАП-П»»; «Шкала самоповаги Розенберга»; «Шкала Пірса-Гарріса для вивчення Я-концепції».

1. Опитувальник рівня агресивності Басс-Даркі: призначено для виявлення рівня агресивності.

Інтерпретація результатів проводилася наступним чином:

Фізична агресія: так = 1, немає = 0: 1, 25, 31, 41, 48, 55, 62, 68; немає = 1, так = 0: 9 і 7.

Непряма агресія: так = 1, немає = 0: 2, 10, 18, 34, 42, 56, 63; немає = 1, так = 0: 26, 49.

Роздратування: так = 1, немає = 0: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72; немає = 1, так = 0: 11, 35, 69.

Негативізм: так = 1, немає = 0: 4, 12, 20, 28; немає = 1, так = 0: 36.

Образа: так = 1, немає = 0: 5, 13, 21, 29, 37, 44, 51, 58.

Підозрілість: так = 1, немає = 0: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59; так = 0, немає = 1: 33, 66, 74, 75.

Вербальна агресія: так = 1, немає = 0: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73; так = 0, немає = 1: 33, 66, 74, 75.

Почуття провини: так = 1, немає = 0: 5, 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67.

Індекс ворожості містить 5 і 6 шкали, а індекс агресивності (прямий або мотиваційної) містить шкали 1, 3, 7. (ДОДАТОК А).

2. Діагностичний опитувальник для виявлення схильності до різних форм девіантної поведінки «ДАП-П».

Методика «ДАП-П» складається з 75 тверджень, які об'єднані у 5 шкал, що відображають різні форми девіантної поведінки.

1. Схильність до агресивної та насильницької поведінки

Позитивні (так): 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 36, 41, 46, 51, 56, 61, 66, 71.

Негативні (ні): 2, 7, 12, 17, 22.

2. Схильність до делінквентної поведінки

Позитивні (так): 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43, 48, 53, 58, 63, 68, 73.

Негативні (ні): 4, 9, 14, 19, 24.

3. Схильність до адиктивної поведінки

Позитивні (так): 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50, 55, 60, 65, 70, 75.

Негативні (ні): 9, 19, 29, 39, 49.

4. Схильність до саморуйнівної поведінки

Позитивні (так): 2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37, 42, 47, 52, 57, 62, 67, 72.

Негативні (ні): 3, 8, 13, 18, 23.

5. Схильність до соціально бажаної поведінки (контрольна шкала)

Позитивні (так): 4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39, 44, 49, 54, 59, 64, 69, 74.

Обробка результатів:

За кожну відповідь, що збігається з ключем («так» або «ні»), нараховується 1 бал.

Підраховується кількість балів за кожною шкалою.

Визначають рівень схильності:

0-4 бали – низький рівень;

5-8 балів – середній рівень;

9 і більше балів – високий рівень схильності (ДОДАТОК Б).

3. Шкала самоповаги Розенберга для виявлення рівня загальної самооцінки (самоповаги).

Форма відповіді: 4-бальна шкала Лайкерта:

1 – повністю не згоден;

2 – скоріше не згоден;

3 – скоріше згоден;

4 – повністю згоден;

У тесті є прямі та зворотні твердження.

Прямі (позитивні) – 1, 2, 4, 6, 7

Зворотні (негативні) – 3, 5, 8, 9, 10

Для обробки результатів за шкалою самоповаги Розенберга використовується чотирибальна система оцінювання відповідей. Кожне твердження оцінюється за шкалою:

1 – «повністю не згоден»;

2 – «скоріше не згоден»;

3 – «скоріше згоден»;

4 – «повністю згоден».

При цьому враховується напрямок твердження: для прямих (позитивних) тверджень відповіді оцінюються у звичайному порядку (від 1 до 4), тоді як для зворотних (негативних) тверджень бали нараховуються у зворотному порядку – тобто відповідь «повністю згоден» оцінюється в 1 бал, а «повністю не згоден» – у 4 бали.

Після підрахунку всіх балів визначається сумарний показник самоповаги. Його інтерпретація здійснюється за такими орієнтирами:

30-40 балів – високий рівень самоповаги, який свідчить про позитивне ставлення до себе, впевненість, самоприйняття та емоційну стабільність;

20-29 балів – середній рівень, що характеризується переважно стабільною, але не завжди впевненою самооцінкою, схильністю залежати від зовнішніх оцінок;

10-19 балів – низький рівень самоповаги, який відображає невпевненість у собі, самознецінення, емоційну нестійкість і схильність до депресивних станів.

Отримані результати дозволяють визначити індивідуальні особливості самосприйняття респондентів та узагальнити тенденції щодо рівня самооцінки у досліджуваній вибірці. (ДОДАТОК В)

4. «Шкала Пірса-Гарріса для вивчення Я-концепції» для виявлення сформованості та особливостей Я-концепції – уявлень особистості про саму себе.

Відповідь, що відповідає позитивному самосприйняттю – 1 бал, відповідь, що відповідає негативному самосприйняттю – 0 балів.

Позитивні твердження – ті, де відповідь «Так» свідчить про позитивне ставлення до себе (наприклад, «Я подобаюсь іншим людям»).

Негативні твердження – ті, де «Так» означає низьку самооцінку або невпевненість (наприклад, «Я часто відчуваю себе ні на що не придатним»); у цьому випадку при підрахунку балів відповідь «Ні» оцінюється як 1 бал.

Обробка результатів:

Кожна відповідь переводиться у бали згідно з ключем.

Підраховується загальна сума балів (максимум – 80).

Обчислюються суми за кожною із шести шкал.

За результатами визначається рівень сформованості Я-концепції:

Високий рівень (61--80 балів) – позитивне ставлення до себе, впевненість, прийняття власної особистості.

Середній рівень (41-60 балів) – відносна стабільність образу «Я», наявність окремих сумнівів у собі.

Низький рівень (0-40 балів) – невпевненість, занижена самооцінка, внутрішня напруженість.

Інтерпретація:

Високі показники за всіма шкалами свідчать про гармонійно сформовану Я-концепцію, позитивне сприйняття себе, емоційну стійкість.

Низькі бали вказують на внутрішні конфлікти, незадоволеність собою, відчуття відчуження чи неуспішності.

Дисбаланс між шкалами (наприклад, високі інтелектуальні оцінки, але низька популярність) свідчить про внутрішні суперечності образу «Я» (ДОДАТОК Г).

Висновки до другого розділу

У другому розділі було детально розглянуто методологічні засади та організацію емпіричного дослідження особливостей образу Я та їх зв'язку з девіантною поведінкою неповнолітніх. Визначено, що дослідження проводилось на базі Одеського ліцею № 24, із залученням учнів 10 та 11 класів віком від 15 до 17 років. Загальна вибірка становила 60 осіб, що дало змогу сформувати репрезентативну групу для аналізу психологічних особливостей у підлітковому віці.

До комплексу використаних методик увійшли: «Діагностичний опитувальник для виявлення схильності до різних форм девіантної поведінки «ДАП-П»», який дозволив виявити схильність до адиктивних, деліквентних і суїцидальних проявів;

«Опитувальник рівня агресивності (Басс-Даркі)», спрямований на вимірювання рівнів агресивності та ворожості;

«Шкала самоповаги Розенберга», що визначає рівень загальної самооцінки;

«Шкала Пірса-Гарріса для вивчення Я-концепції», яка допомагає діагностувати структуру та сформованість образу Я.

Ретельна підготовка методологічної бази дала змогу створити цілісну систему емпіричного аналізу, в межах якої враховано вікові, гендерні та соціально-психологічні особливості респондентів. Обрані інструменти забезпечили надійність та валідність отриманих результатів, що дозволило комплексно дослідити взаємозв'язок між показниками образу Я і схильністю до девіантної поведінки.

Отже, другий розділ підсумовує методичну основу майбутнього аналізу й підтверджує доцільність використання комбінованого психодіагностичного підходу для дослідження підліткової особистості у контексті девіацій поведінки.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОБРАЗУ Я ТА ЇХ ЗВ'ЯЗКУ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ НЕПОВНОЛІТНІХ

3.1. Психодіагностичне дослідження особливостей образу Я та девіантної поведінки неповнолітніх

Проведене дослідження серед двох груп, перша група – 10 клас; друга група – 11 клас, був проведений розподіл респондентів за статтю. Кількість хлопців і дівчат у кожній групі дещо відрізняється (через різну чисельність учнів у класах), однак загальна вибірка залишається збалансованою за віком та приблизно рівною за статтю.

Метою даного дослідження було виявлення особливостей образу Я та їх зв'язок з девіантною поведінкою неповнолітніх вікової групи від 15 до 17 років.

За допомогою методики «Діагностичний опитувальник для виявлення схильності до різних форм девіантної поведінки «ДАП-П»». Дослідження дало показники, які подані у таблицях 3.1., 3.2. та на рисунках 3.1., 3.2.:

Відповідно до результатів першої групи, наведених у таблиці 3.1., ми можемо спостерігати:

Таблиця 3.1.

Кількісні показники для виявлення схильності до різних форм девіантної поведінки (10 клас)

Шкала	Рівні	Респонденти		
		Дівчата	Хлопці	Всього:
Адиктивна поведінка	Високий рівень	31,25%	53,33%	41,94%
	Середній рівень	50%	13,33%	32,26%
	Низький рівень	18,75%	33,33%	25,81%
Деліквентна поведінка	Високий рівень	31,25%	46,67%	38,71%
	Середній рівень	37,50%	20%	29,03%
	Низький рівень	31,25%	33,33%	32,26%

Продовження таблиці 3.1.

Суїцидальна поведінка	Високий рівень	18,75%	20,00%	19,35%
	Середній рівень	6,25%	26,67%	16,13%
	Низький рівень	75,00%	53,33%	64,52%

Примітка: У тестуванні брали участь 31 респондент: 15 хлопців, 16 дівчат.

Згідно з результатами, поданими в таблиці 3.1., у першій групі було виявлено такі показники схильності до девіантних форм поведінки.

Високий рівень схильності до адиктивної поведінки зафіксовано у 41,94% (13 осіб) респондентів, середній – у 32,26% (10 осіб), а низький – у 25,81% (8 осіб).

Щодо делінквентної поведінки, високі показники спостерігаються у 38,71% (12 осіб), середні – у 29,03% (9 осіб), а низькі – у 32,26% (10 осіб) учасників дослідження.

Рівень схильності до суїцидальної поведінки виявився переважно низьким: 64,52% (20 осіб) продемонстрували низький рівень, 16,13% (5 осіб) – середній, і лише 19,35% (6 осіб) – високий.

Відповідно до результатів другої групи, наведених у таблиці 3.2., ми можемо констатувати:

Таблиця 3.2.

Кількісні показники для виявлення схильності до різних форм девіантної поведінки (11 клас)

Шкала	Рівні	Респонденти		
		Дівчата	Хлопці	Всього:
Адиктивна поведінка	Високий рівень	12,50%	61,54%	34,48%
	Середній рівень	31,25%	15,38%	24,14%
	Низький рівень	56,25%	23,08%	41,38%
Деліквентна поведінка	Високий рівень	25%	23,08%	24,14%
	Середній рівень	31,25%	53,85%	41,38%
	Низький рівень	43,75%	23,08%	34,48%
	Низький рівень	100%	46,15%	75,86%

Продовження таблиці 3.2.

Суїцидальна поведінка	Високий рівень	0%	23,08%	10,34%
	Середній рівень	0%	30,77%	13,79%
	Низький рівень	100%	46,15%	75,86%

Примітка: У тестуванні брали участь 29 респондентів: 13 хлопців, 16 дівчат.

Як показано в таблиці 3.2, у другій групі респондентів виявлено такі показники схильності до девіантних форм поведінки.

Високий рівень схильності до адиктивної поведінки спостерігається у 34,48% (10 осіб) опитаних, середній рівень – у 24,14% (7 осіб), а низький – у 41,38% (12 осіб).

Щодо делінквентної поведінки, високий рівень зафіксовано у 24,14% (7 осіб), середній – у 41,38% (12 осіб), а низький – у 34,48% (10 осіб) респондентів.

Показники схильності до суїцидальної поведінки свідчать про переважання низького рівня – 75,86% (22 особи), тоді як середній виявлено у 13,79% (4 осіб), а високий – у 10,34% (3 осіб).

На підставі даних, відображених у таблиці 3.1, здійснено аналіз рівнів схильності до різних форм девіантної поведінки серед учнів 10 класу. Для наочності отриманих результатів їх структуру представлено на рисунку 3.1.

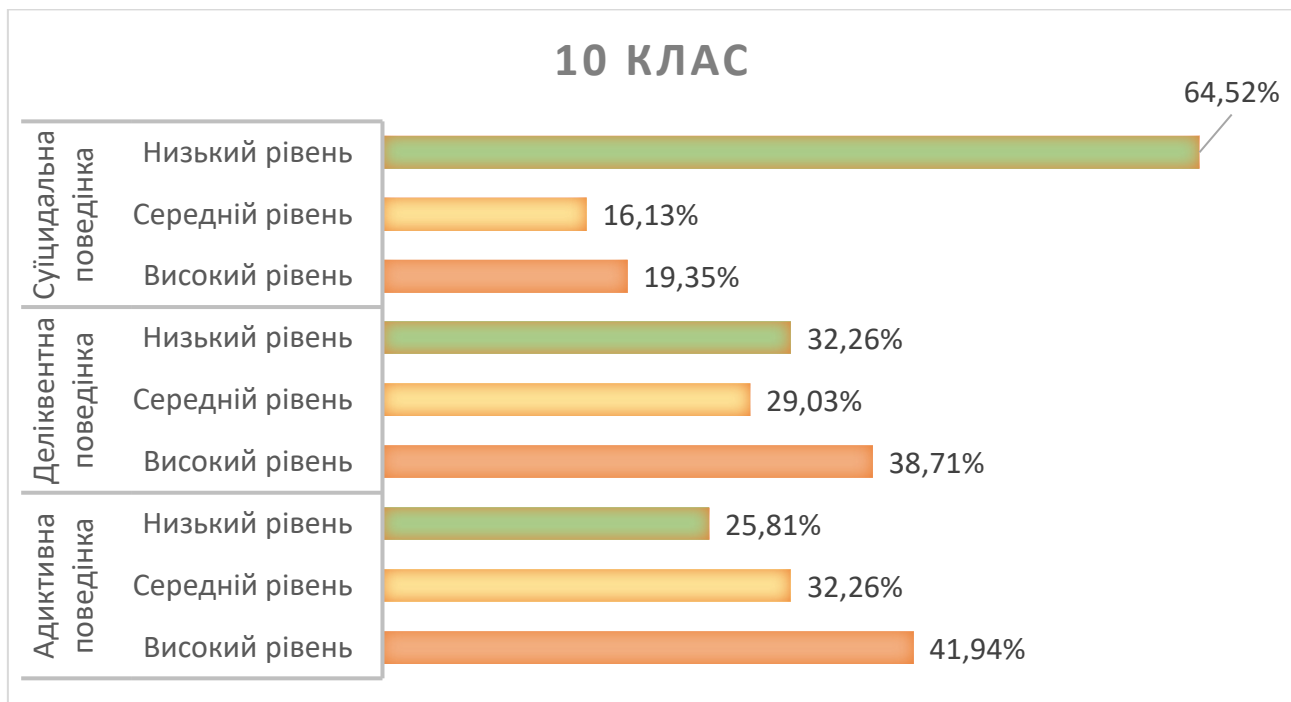

Рисунок 3.1. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів схильності до різних форм девіантної поведінки серед 10 класу

Аналогічна обробка результатів для учнів 11 класу подана у таблиці 3.2. З метою порівняння показників двох вікових груп відсотковий розподіл рівнів девіантної поведінки відображено на рисунку 3.2.

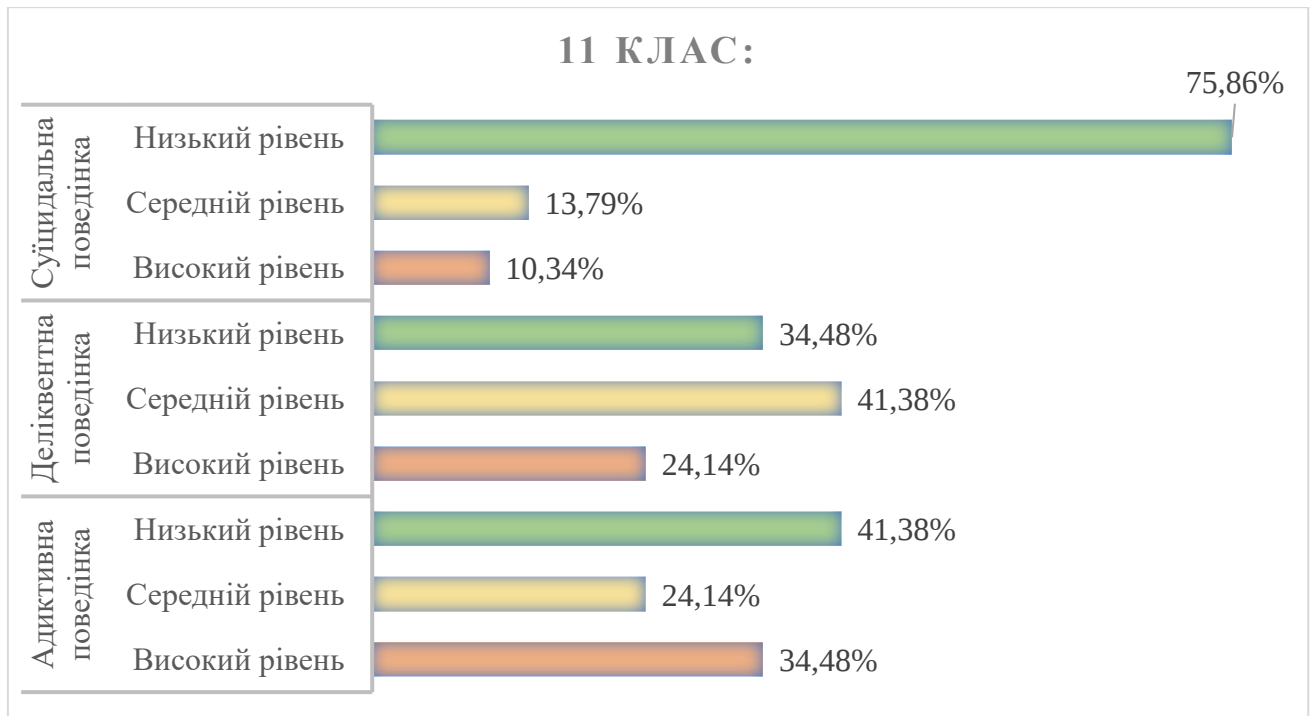

Рисунок 3.2. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів схильності до різних форм девіантної поведінки серед 11 класу

Згідно з даними, наведеними на рисунках 3.1. та 3.2., спостерігаються певні відмінності у рівнях прояву девіантних форм поведінки серед учнів 10 та 11 класів.

Високий рівень схильності до суїцидальної поведінки виявлено у 19,35% (6 осіб) респондентів 10 класу (серед яких 31 респондент брав участь у тестуванні), тоді як серед учнів 11 класу цей показник становить 10,34% (3 особи) (Серед яких 29 респондентів брали участь). Середній рівень частіше зустрічається серед учнів 10 класу – 16,13% (5 осіб), у той час, як серед 11-класників його виявлено у 13,79% (4 особи). Низький рівень схильності до суїцидальної поведінки переважає серед учнів 11 класу – 75,86% (22 особи), тоді як серед 10-класників цей показник становить 64,52% (20 осіб).

Показники делінквентної поведінки свідчать, що високий рівень виявлено у 38,71% (12 осіб) учнів 10 класу та 24,14% (7 осіб) – серед 11-класників. Середній рівень частіше спостерігається у 11 класі – 41,38% (12 осіб), тоді як

29,03% (9 осіб) у 10 класі. Низький рівень делінквентної поведінки зафіксовано у 34,48% (10 осіб) респондентів 11 класу та у 32,26% (10 осіб) учнів 10 класу.

Щодо адиктивної поведінки, високий рівень схильності продемонстрували 41,94% (13 осіб) респондентів 10 класу та 34,48% (10 осіб) учнів 11 класу. Середній рівень характерний для 32,26% (10 осіб) учнів 10 класу та 24,14% (7 осіб) респондентів 11 класу. Низький рівень переважає серед старшокласників – 41,38% (12 осіб) у 11 класі порівняно з 25,81% (8 осіб) у 10 класі.

Таким чином, результати засвідчують, що більш виражені прояви адиктивної, делінквентної та суїцидальної поведінки характерні для учнів 10 класу, порівняно з респондентами 11 класу.

Проведене дослідження за допомогою методики «Опитувальник дослідження рівня агресивності (А. Басс і А. Даркі)». Дослідження дало показники, які подані у таблицях 3.3., 3.4., 3.5., 3.6. та на рисунках 3.3., 3.4.:

Відповідно до результатів першої групи, наведених у таблиці 3.3., ми можемо спостерігати:

Таблиця 3.3.

Кількісні показники рівня агресивності (10 клас)

Шкала	Рівні	Респонденти		
		Дівчата	Хлопці	Всього:
Фізична агресія	Високий рівень	31,25%	66,67%	48,39%
	Середній рівень	56,25%	33,33%	45,16%
	Низький рівень	12,50%	0%	6,45%
Вербальна агресія	Високий рівень	37,50%	33,33%	35,48%
	Середній рівень	25%	33,33%	29,03%
	Низький рівень	37,50%	33,33%	35,48%
Непряма агресія	Високий рівень	56,25%	20%	38,71%
	Середній рівень	18,75%	13,33%	16,13%
	Низький рівень	25%	66,67%	45,16%

Продовження таблиці 3.3.

Негативізм	Високий рівень	62,50%	13,33%	38,71%
	Середній рівень	12,50%	13,33%	12,90%
	Низький рівень	25%	73,33%	48,39%
Роздратування	Високий рівень	12,50%	13,33%	45,16%
	Середній рівень	18,75%	13,33%	16,13%
	Низький рівень	68,75%	73,33%	38,71%
Підозрілість	Високий рівень	62,50%	13,33%	38,71%
	Середній рівень	12,50%	26,67%	19,35%
	Низький рівень	25%	60%	41,94%
Образливість	Високий рівень	18,75%	60%	38,71%
	Середній рівень	25%	13,33%	19,35%
	Низький рівень	56,25%	26,67%	41,94%
Аутоагресія	Високий рівень	62,50%	40%	51,61%
	Середній рівень	37,50%	53,33%	45,16%
	Низький рівень	0%	6,67%	3,23%

Примітка: У тестуванні брали участь 31 респондент: 15 хлопців, 16 дівчат.

Згідно з даними, наведеними в таблиці 3.3., у першій групі респондентів виявлено такі показники рівнів агресивності за окремими шкалами методики.

Високий рівень фізичної агресії спостерігається у 48,39% (15 осіб) опитаних, середній – у 45,16% (14 осіб), низький – у 6,45% (2 осіб).

За показником вербальної агресії високий рівень виявлено у 35,48% (11 осіб), середній – у 29,03% (9 осіб), а низький – у 35,48% (11 осіб) респондентів.

Непряма агресія частіше проявляється на низькому рівні – 45,16% (14 осіб), тоді як високий рівень спостерігається у 38,71% (12 осіб), а середній – у 16,13% (5 осіб).

Рівень негативізму у більшості респондентів низький – 48,39% (15 осіб), середній рівень зафіксовано у 12,90% (4 осіб), а високий – у 38,71% (12 осіб).

За шкалою роздратування високий рівень виявлено у 45,16% (14 осіб), середній – у 16,13% (5 осіб), низький – у 38,71% (12 осіб).

Рівень підозрілості переважно низький – 41,94% (13 осіб), високий рівень зафіксовано у 38,71% (12 осіб), середній – у 19,35% (6 осіб).

Аналогічні результати отримано за шкалою образи: низький рівень – у 41,94% (13 осіб), високий – у 38,71% (12 осіб), середній – у 19,35% (6 осіб).

За показником аутоагресії більшість респондентів характеризуються високим рівнем – 51,61% (16 осіб), середній рівень виявлено у 45,16% (14 осіб), а низький – лише у 3,23% (1 особи).

З цих 8 шкал ми можемо виявити індекси по агресивності та ворожості:

Таблиця 3.4.

Кількісні показники рівня індексів агресивності та ворожості (10 клас)

Шкала	Рівні	Респонденти		
		Дічата	Хлопці	Всього:
Індекс агресивності	Високий рівень	50%	53,33%	51,61%
	Середній рівень	31,25%	33,33%	32,26%
	Низький рівень	18,75%	13,33%	16,13%
Індекс ворожості	Високий рівень	18,75%	13,33%	16,13%
	Середній рівень	43,75%	40%	41,94%
	Низький рівень	37,50%	46,67%	41,94%

Примітка: У тестуванні брали участь 31 респондентів: 15 хлопців, 16 дівчат.

Як зазначено у результатах першої групи, поданих у таблиці 3.4., високий індекс агресивності показали – 51,61% (16) респондентів, середній рівень – 32,26% (10), низький рівень – 16,13% (5).

Високий індекс ворожості показали – 16,13% (5) респондентів, середній рівень – 41,94% (13), низький рівень – 41,94% (13).

Відповідно до результатів другої групи, наведених у таблиці 3.4., ми можемо спостерігати:

Таблиця 3.5.

Кількісні показники рівня агресивності (11 клас)

Шкала	Рівні	Респонденти		
		Дівчата	Хлопці	Всього:
Фізична агресія	Високий рівень	53,33%	71,43%	62,07%
	Середній рівень	20%	14,29%	17,24%
	Низький рівень	26,67%	14,29%	20,69%
Вербальна агресія	Високий рівень	33,33%	35,71%	34,48%
	Середній рівень	33,33%	50%	41,38%
	Низький рівень	33,33%	14,29%	24,14%
Непряма агресія	Високий рівень	66,67%	42,86%	55,17%
	Середній рівень	13,33%	21,43%	17,24%
	Низький рівень	20%	35,71%	27,59%
Негативізм	Високий рівень	60%	35,71%	48,28%
	Середній рівень	26,67%	35,71%	31,03%
	Низький рівень	13,33%	28,57%	20,69%
Роздратування	Високий рівень	73,33%	14,29%	44,83%
	Середній рівень	13,33%	14,29%	13,79%
	Низький рівень	13,33%	71,43%	41,38%
Підозрілість	Високий рівень	60%	7,14%	34,48%
	Середній рівень	13,33%	64,29%	37,93%
	Низький рівень	26,67%	28,57%	27,59%
Образливість	Високий рівень	60%	14,29%	37,93%
	Середній рівень	20%	57,14%	37,93%
	Низький рівень	20%	28,57%	24,14%
Аутоагресія	Високий рівень	53,33%	14,29%	34,48%
	Середній рівень	40%	21,43%	31,03%
	Низький рівень	6,67%	64,29%	34,48%

Примітка: У тестуванні брали участь 29 респондентів: 14 хлопців, 15 дівчат.

Згідно з даними, наведеними у таблиці 3.5., у другій групі досліджуваних виявлено такі показники рівнів агресивності за окремими шкалами методики.

Високий рівень фізичної агресії спостерігається у 62,07% (18 осіб) респондентів, середній рівень – у 17,24% (5 осіб), а низький – у 20,69% (6 осіб).

За шкалою вербальної агресії високий рівень зафіксовано у 34,48% (10 осіб), середній – у 41,38% (12 осіб), низький – у 24,14% (7 осіб).

Непряма агресія проявляється переважно на високому рівні – 55,17% (16 осіб), середній рівень становить 17,24% (5 осіб), а низький – 27,59% (8 осіб).

Щодо негативізму, високий рівень зафіксовано у 48,28% (14 осіб), середній – у 31,03% (9 осіб), низький – у 20,69% (6 осіб).

За показником роздратування високий рівень спостерігається у 44,83% (13 осіб), середній рівень – у 13,79% (4 осіб), а низький – у 41,38% (12 осіб).

Рівень підозрілості розподілився таким чином: високий – 34,48% (10 осіб), середній – 37,93% (11 осіб), низький – 27,59% (8 осіб).

Показники за шкалою образи є відносно рівномірними: високий і середній рівні зафіксовано по 37,93% (11 осіб), а низький – у 24,14% (7 осіб).

За показником аутоагресії спостерігається однаковий відсоток респондентів із високим і низьким рівнями – по 34,48% (10 осіб), тоді як середній рівень виявлено у 31,03% (9 осіб).

З цих 8 шкал ми можемо виявити індекси по агресивності та ворожості:

Таблиця 3.6.

Кількісні показники рівня індексів агресивності та ворожості (11 клас)

Шкала	Рівні	Респонденти		
		Дівчата	Хлопці	Всього:
Індекс агресивності	Високий рівень	33,33%	42,86%	37,93%
	Середній рівень	26,67%	28,57%	31,03%
	Низький рівень	40%	28,57%	31,03%
Індекс ворожості	Високий рівень	20%	14,29%	17,24%
	Середній рівень	46,67%	50%	48,28%
	Низький рівень	33,33%	35,71%	34,48%

Примітка: У тестуванні брали участь 29 респондентів: 14 хлопців, 15 дівчат.

Як зазначено у результатах другої групи, поданих у таблиці 3.6, високий індекс агресивності показали – 37,93% (11 осіб) респондентів, середній рівень – 31,03% (9 осіб), низький рівень – 31,03% (9 осіб).

Високий індекс ворожості показали – 17,24% (5 осіб) респондентів, середній рівень – 48,28% (14 осіб), низький рівень – 34,48% (10 осіб).

Висновки будуть за індексами, тому що, отримання індексів є кінцевим способом отримання результатів.

Для виявлення особливостей агресивності та ворожості серед учнів 10 класу проаналізовано значення відповідних індексів, поданих у таблиці 3.4. Узагальнені результати цього етапу дослідження представлено на рисунку 3.3.

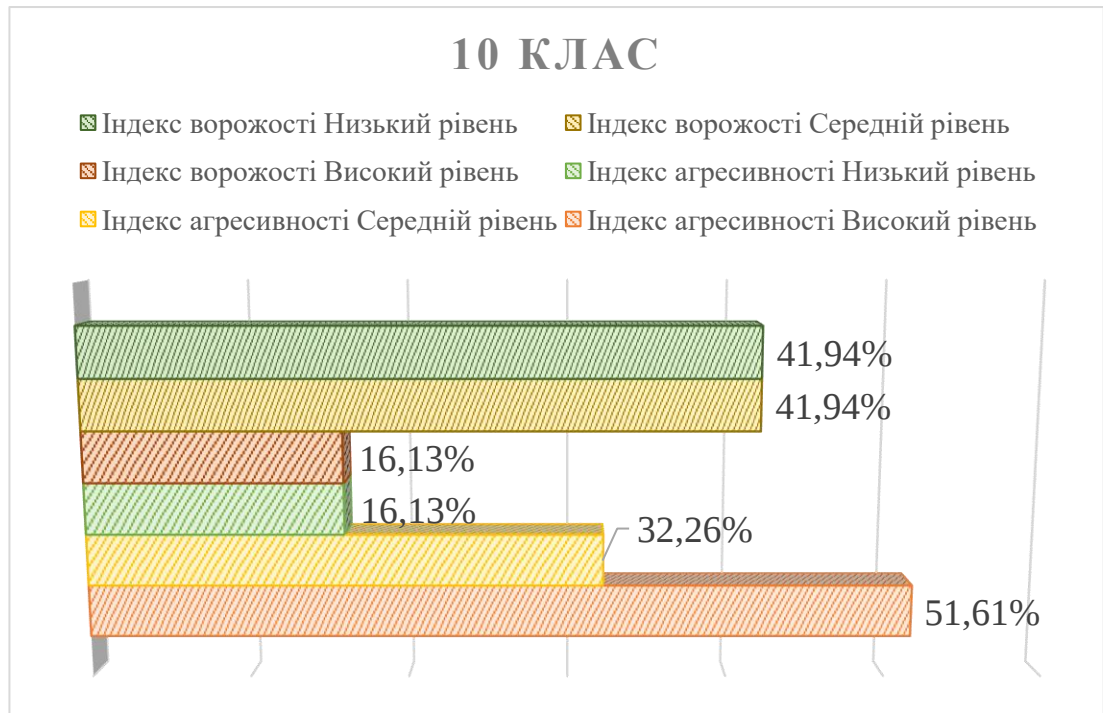

Рисунок 3.3. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів індексів ворожості та агресивності (10 клас)

Показники індексів агресивності та ворожості учнів 11 класу, відображені у таблиці 3.6., дозволили оцінити характер цих проявів у старшій групі. Структура рівнів продемонстрована на рисунку 3.4.

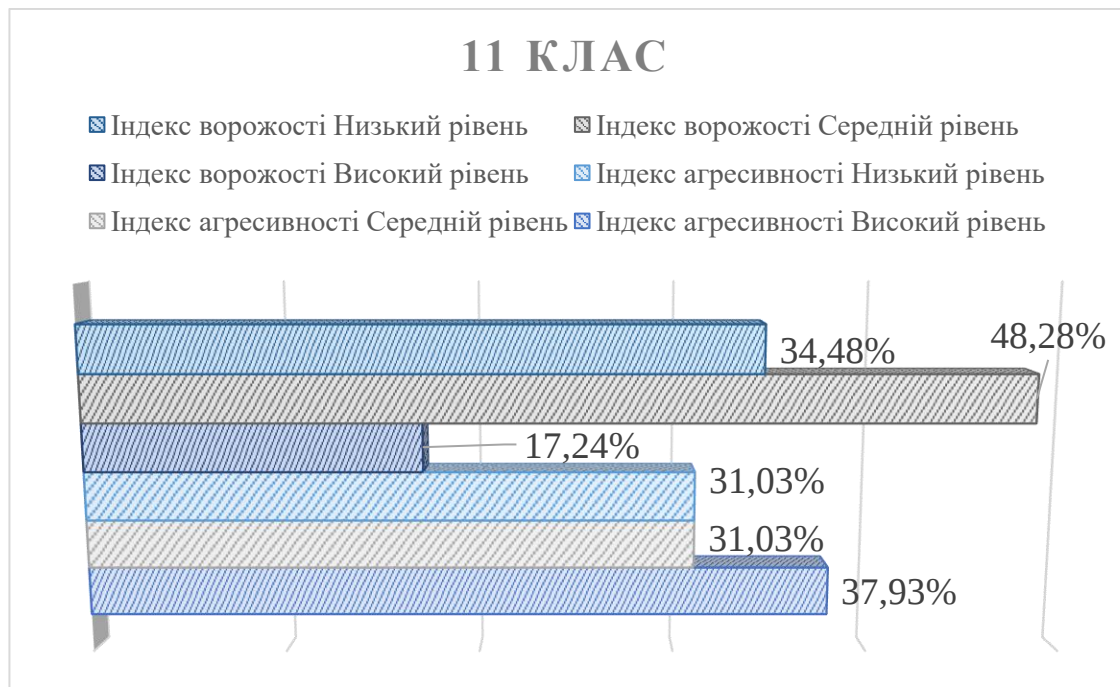

Рисунок 3.4. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів індексів ворожості та агресивності (11 клас)

Згідно з даними, наведеними на рисунках 3.3 та 3.4, високий рівень індексу агресивності спостерігається у 51,61% (16 осіб) учнів 10 класу, серед яких загальна кількість опитаних становила 31 особу. У 11 класі високий рівень зафіксовано у 37,93% (11 осіб) респондентів із загальної кількості 29 учнів. Середній рівень агресивності частіше проявляється серед учнів 10 класу – 32,26% (10 осіб), у 11 класі цей показник становить 31,03% (9 осіб). Низький рівень індексу агресивності переважає серед учнів 11 класу – 31,03% (9 осіб), тоді як у 10 класі його показник дорівнює 16,13% (5 осіб).

Високий рівень індексу ворожості зафіксовано у 17,24% (5 осіб) учнів 11 класу та у 16,13% (5 осіб) учнів 10 класу. Середній рівень ворожості частіше проявляється серед 11-класників – 48,28% (14 осіб), тоді як у 10 класі його показник становить 41,94% (13 осіб). Низький рівень зафіксовано у 41,94% (13 осіб) учнів 10 класу та у 34,48% (10 осіб) респондентів 11 класу.

Таким чином, результати свідчать, що вищий рівень агресивності спостерігається серед учнів 10 класу, тоді як найбільш виражена ворожість характерна для учнів 11 класу.

Проведене дослідження за допомогою методики «Шкала самоповаги Розенберга». Дослідження дало показники, які подані у таблицях 3.7., 3.8. та на рисунках 3.5., 3.6.:

Відповідно до результатів першої групи, наведених у таблиці 3.7., ми можемо спостерігати:

Таблиця 3.7.

Кількісні показники рівня самоповаги (10 клас)

Рівні	Респонденти		
	Дівчата	Хлопці	Всього:
Високий рівень	50%	64,29%	56,67%
Середній рівень	50%	14,29%	33,33%
Низький рівень	0%	21,43%	10%

Примітка: У тестуванні брали участь 30 респондентів: 14 хлопців, 16 дівчат.

Згідно з даними, наведеними у таблиці 3.7., у першій групі респондентів високий рівень самоповаги виявлено у 56,67% (17 осіб), середній рівень – у 33,33% (10 осіб), а низький – у 10% (3 особи).

Відповідно до результатів другої групи, наведених у таблиці 3.8., ми можемо спостерігати:

Таблиця 3.8.

Кількісні показники рівня самоповаги (11 клас)

Рівні	Респонденти		
	Дівчата	Хлопці	Всього:
Високий рівень	53,33%	33,33%	43,33%
Середній рівень	33,33%	26,67%	30%
Низький рівень	13,33%	40%	26,67%

Примітка: У тестуванні брали участь 30 респондентів: 15 хлопців, 15 дівчат.

Згідно з даними, наведеними у таблиці 3.8., у другій групі респондентів високий рівень самоповаги зафіксовано у 43,33% (13 осіб), середній рівень – у 30% (9 осіб), а низький – у 26,67% (8 осіб).

З метою визначення особливостей самооцінювання учнів 10 класу проаналізовано результати методики Розенберга, узагальнені в таблиці 3.7. Графічне представлення розподілу рівнів самоповаги наведено на рисунку 3.5.

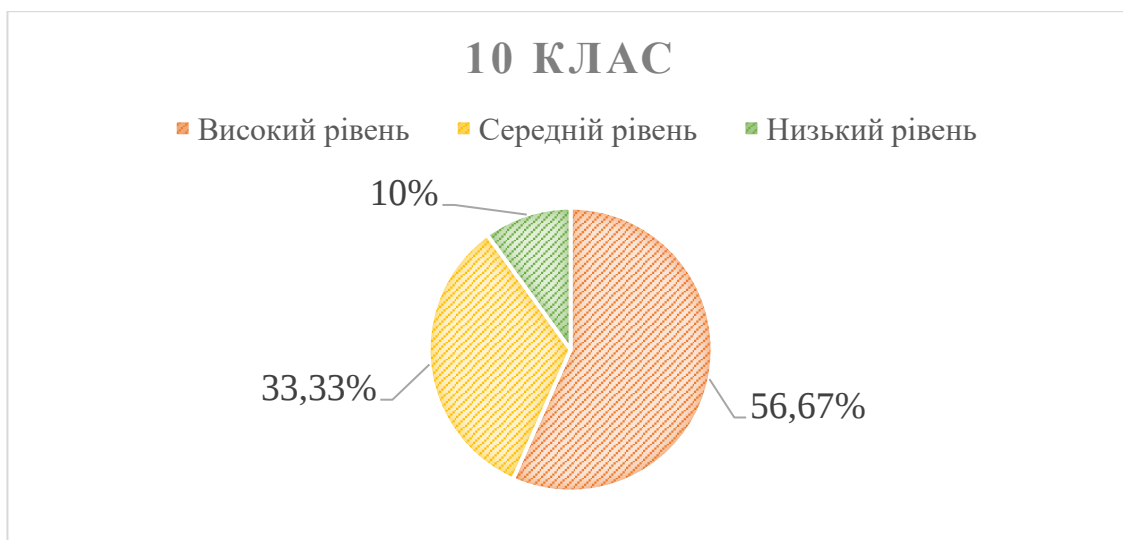

Рисунок 3.5. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів самоповаги серед 10 класу

Дані таблиці 3.7. відображають рівні самоповаги серед респондентів 11 класу. Для більш наочного представлення структури показника побудовано рисунок 3.6.

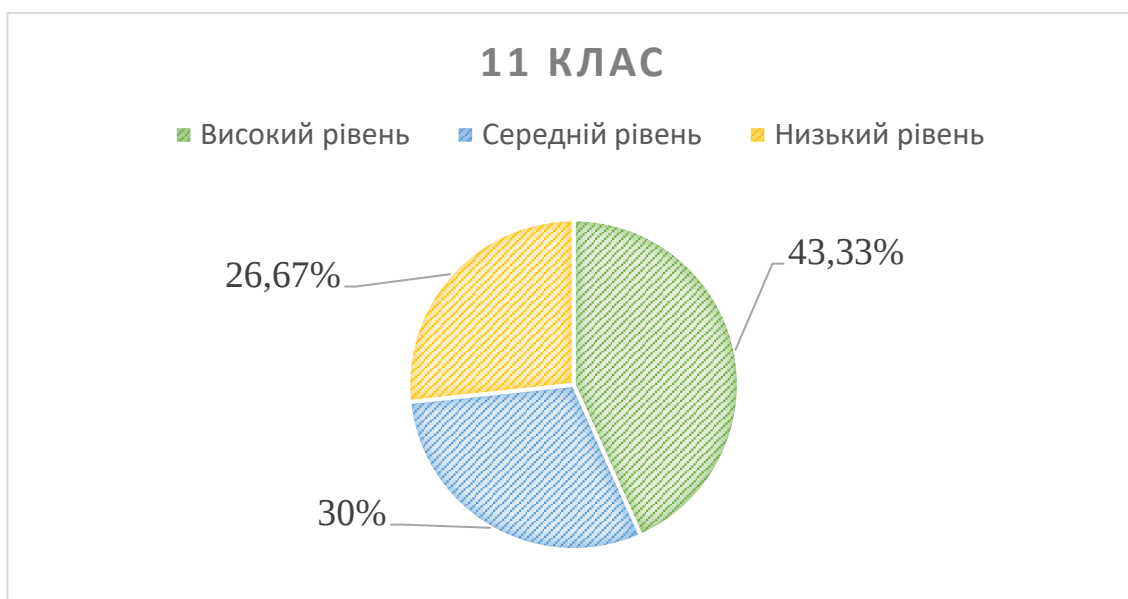

Рисунок 3.6. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів самоповаги серед 11 класу

Згідно з даними, наведеними на рисунках 3.5. та 3.6., високий рівень самоповаги спостерігається у 56,67% (17 осіб) респондентів 10 класу із загальної кількості 30 учнів. У 11 класі високий рівень зафіксовано у 43,33% (13 осіб) респондентів із 30 опитаних. Середній рівень самоповаги переважає серед учнів 10 класу – 33,33% (10 осіб), тоді як у 11 класі його показник становить 30% (9 осіб). Низький рівень спостерігається частіше серед 11-класників – 26,67% (8 осіб), у 10 класі низький рівень зафіксовано у 10% (3 осіб).

,

Проведене дослідження за допомогою методики «Шкала Пірса-Гарріса для вивчення Я-концепції». Дослідження дало показники, які подані у таблицях 3.9., 3.10., 3.11., 3.12. та на рисунках 3.7. та 3.8.:

Відповідно до результатів першої групи, наведених у таблиці 3.7., ми можемо спостерігати:

Таблиця 3.9.

Кількісні показники рівня сформованості та особливостей Я-концепції (10 клас)

Шкала	Рівні	Респонденти		
		Дівчата	Хлопці	Всього:
Поведінкова адаптація	Високий рівень	57,14%	60%	58,62%
	Середній рівень	28,57%	20%	24,14%
	Низький рівень	14,29%	20%	17,24%
Інтелектуальний статус	Високий рівень	35,71%	40%	37,93%
	Середній рівень	28,57%	40%	34,48%
	Низький рівень	35,71%	20%	27,59%
Зовнішність і фізичні якості	Високий рівень	35,71%	33,33%	34,48%
	Середній рівень	35,71%	66,67%	51,72%
	Низький рівень	28,57%	0%	13,79%
Свобода від тривожності	Високий рівень	0%	0%	0%
	Середній рівень	0%	0%	0%
	Низький рівень	100%	100%	100%

Продовження таблиці 3.9.

Популярність	Високий рівень	64,29%	0,00%	31,03%
	Середній рівень	28,57%	33,33%	31,03%
	Низький рівень	7,14%	66,67%	37,93%
Щастя і задоволеність	Високий рівень	0,00%	0,00%	0,00%
	Середній рівень	0,00%	6,67%	3,45%
	Низький рівень	100,00%	93,33%	96,55%

Примітка: У тестуванні брали участь 29 респондентів: 15 хлопців, 14 дівчат.

Згідно з даними, наведеними у таблиці 3.9., у першій групі респондентів спостерігаються такі показники за окремими шкалами методики.

Високий рівень поведінкової адаптації зафіксовано у 58,62% (17 осіб), середній рівень – у 24,14% (7 осіб), низький рівень – у 17,24% (5 осіб).

За показником інтелектуального статусу високий рівень спостерігається у 37,93% (11 осіб), середній – у 34,48% (10 осіб), низький – у 27,59% (8 осіб).

Високий рівень фізичних якостей та самосприйняття зовнішності демонструють 34,48% (10 осіб), середній рівень – 51,72% (15 осіб), низький – 13,79% (4 осіб).

Рівень свободи від тривожності переважно низький – 100% (29 осіб), високий та середній рівні відсутні.

За шкалою популярності високий рівень зафіксовано у 31,03% (9 осіб), середній – у 31,03% (9 осіб), низький – у 37,93% (11 осіб).

Щодо шкали щастя та задоволеності, більшість респондентів характеризуються низьким рівнем – 96,55% (28 осіб), середній рівень спостерігається у 3,45% (1 особа), високий рівень відсутній.

З цих 6 шкал ми можемо виявити загальний показник Я-концепції:

Відповідно до результатів другої групи, наведених у таблиці 3.10., ми можемо спостерігати:

Таблиця 3.10.

Кількісні показники шкал Я-концепції (10 клас)

Шкала	Рівні	Респонденти		
		Дівчата	Хлопці	Всього:
Загальний показник (Я-концепція)	Високий рівень	0 %	20%	10,34%
	Середній рівень	28,57%	20%	24,14%
	Низький рівень	71,43%	60%	65,52%

Примітка: У тестуванні брали участь 29 респондентів: 15 хлопців, 14 дівчат.

Як зазначено у результатах другої групи, поданих у таблиці 3.10., високий рівень показали – 10,34% (3 особи), середній рівень – 24,14% (7 осіб), низький рівень – 65,52% (19 осіб).

Відповідно до результатів другої групи, наведених у таблиці 3.11., ми можемо спостерігати:

Таблиця 3.11.

Кількісні показники рівня сформованості та особливостей Я-концепції (11 клас)

Шкала	Рівні	Респонденти		
		Дівчата	Хлопці	Всього:
Поведінкова адаптація	Високий рівень	50%	66,67%	58,06%
	Середній рівень	25%	26,67%	25,81%
	Низький рівень	25%	6,67%	16,13%
Інтелектуальний статус	Високий рівень	25%	33,33%	29,03%
	Середній рівень	12,50%	40%	25,81%
	Низький рівень	62,50%	26,67%	45,16%
Зовнішність і фізичні якості	Високий рівень	31,25%	46,67%	38,71%
	Середній рівень	31,25%	46,67%	38,71%
	Низький рівень	37,50%	6,67%	22,58%
Свобода від тривожності	Високий рівень	37,50%	33,33%	35,48%
	Середній рівень	37,50%	33,33%	35,48%
	Низький рівень	25%	33,33%	29,03%
Популярність	Високий рівень	0%	13,33%	6,45%
	Середній рівень	37,50%	33,33%	35,48%
	Низький рівень	62,50%	53,33%	58,06%
Щастя і задоволеність	Високий рівень	12,50%	6,67%	9,68%
	Середній рівень	25%	66,67%	45,16%

Примітка: У тестуванні брали участь 31 респондент: 15 хлопців, 16 дівчат.

Згідно з даними, наведеними у таблиці 3.11., у другій групі респондентів спостерігаються такі показники за окремими шкалами методики.

Високий рівень поведінкової адаптації зафіксовано у 58,06% (18 осіб), середній рівень – у 25,81% (8 осіб), низький рівень – у 16,13% (5 осіб).

За показником інтелектуального статусу високий рівень виявлено у 29,03% (9 осіб), середній – у 25,81% (8 осіб), низький – у 45,16% (14 осіб).

Високий рівень фізичних якостей та самосприйняття зовнішності демонструють 38,71% (12 осіб), середній рівень – 38,71% (12 осіб), низький – 22,58% (7 осіб).

Рівень свободи від тривожності розподілений порівну на високий і середній рівні – по 35,48% (11 осіб), низький рівень спостерігається у 29,03% (9 осіб).

За шкалою популярності високий рівень зафіксовано у 6,45% (2 осіб), середній – у 35,48% (11 осіб), низький – у 58,06% (18 осіб).

Щодо шкали щастя та задоволеності, високий рівень спостерігається у 9,68% (3 осіб), середній – у 45,16% (14 осіб), низький рівень – у 45,16% (14 осіб).

З цих 6 шкал ми можемо виявити загальний показник Я-концепції:

Відповідно до результатів другої групи, наведених у таблиці 3.12., ми можемо спостерігати:

Таблиця 3.12.

Кількісні показники шкал Я-концепції (11 клас)

Шкала	Рівні	Респонденти		
		Дівчата	Хлопці	Всього:
Загальний показник (Я-концепція)	Високий рівень	31,25%	53,33%	41,94%
	Середній рівень	56,25%	26,67%	41,94%
	Низький рівень	12,50%	20%	16,13%

Примітка: У тестуванні брали участь 31 респондент: 15 хлопців, 16 дівчат.

Як зазначено у результатах другої групи, поданих у таблиці 3.12., високий рівень поведінкової адаптації показали – 41,94% (13 осіб), середній рівень – 41,94% (13 осіб), низький рівень – 16,13% (5 осіб).

Показники сформованості Я-концепції серед учнів 10 класу, подані у таблиці 3.10., дозволяють оцінити специфіку розвитку цього утворення в молодшій групі. Відповідні результати відображено на рисунку 3.7.

Рисунок 3.7. Порівняння відсоткового співвідношення загального показника Я-концепції серед 10 класу

Аналіз Я-концепції серед учнів 11 класу здійснено на підставі даних таблиці 3.12. Відсоткове співвідношення рівнів показника подано на рисунку 3.8, що забезпечує можливість подальшого зіставлення з результатами першої групи.

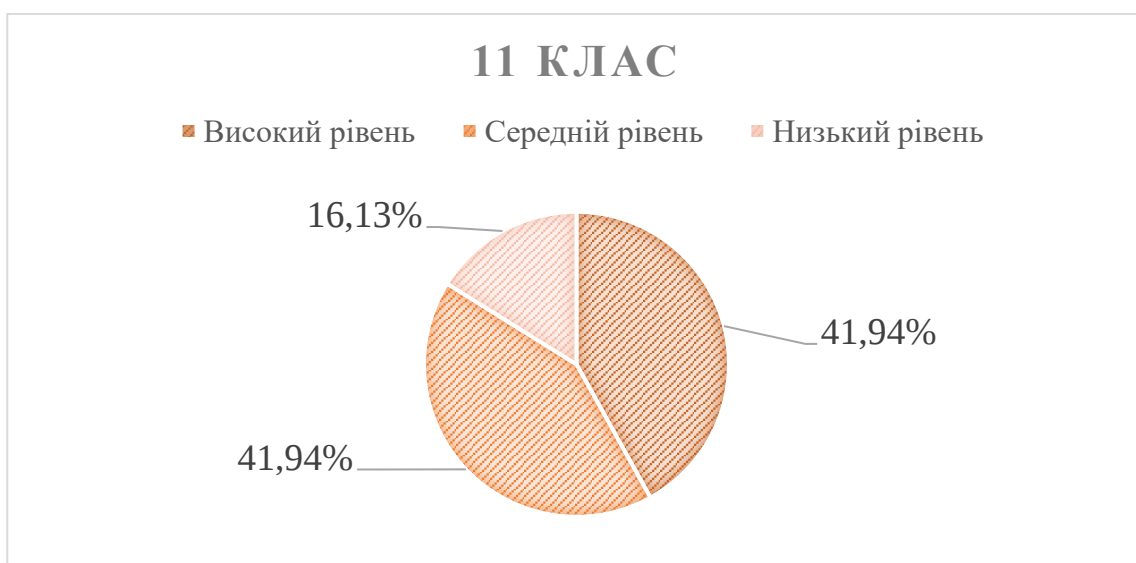

Рисунок 3.8. Порівняння відсоткового співвідношення загального показника Я-концепції серед 11 класу

Згідно з даними, наведеними на рисунках 3.10. та 3.12., високий рівень сформованості та особливостей Я-концепції спостерігається у 41,94% (13 осіб) респондентів 11 класу із загальної кількості 31 учня. У 10 класі високий рівень зафіксовано лише у 10,34% (3 осіб) із 29 опитаних.

Середній рівень Я-концепції частіше проявляється серед учнів 11 класу – 41,94% (13 осіб), тоді як у 10 класі цей показник становить 24,14% (7 осіб). Низький рівень більш характерний для учнів 10 класу – 65,52% (19 осіб), у 11 класі низький рівень зафіксовано у 16,13% (5 осіб).

Таким чином, результати свідчать, що вищий рівень сформованості Я-концепції характерний для учнів 11 класу, тоді як учні 10 класу переважно демонструють нижчий рівень цього показника.

3.2. Аналіз результатів психодіагностичного дослідження

Аналіз був проведений за допомогою попередніх результатів дослідження особливостей образу Я та їх зв'язок з девіантною поведінкою неповнолітніх 10 та 11 класу. На підставі отриманих результатів, можна поділити респондентів за статтю і визначити, яка група респондентів має більшу схильність до виявлення особливостей образу Я та їх зв'язок з девіантною поведінкою. Аналіз буде продемонстрований на рисунках, а таблиці, на підставі яких зроблено діаграми, – можна знайти у додатках (див.*додатки Д, Е, Ж, З*)

Аналіз за допомогою методики «Діагностичний опитувальник для виявлення схильності до різних форм девіантної поведінки «ДАП-П»». Дослідження дало показники, які подані на рисунку 3.9. (ДОДАТОК Д)

Відповідно до результатів, наведених на рисунку 3.9., ми можемо спостерігати:

Для аналізу статевих відмінностей у проявах девіантної поведінки були використані показники методики «ДАП-П». Отримані дані дають змогу визначити специфіку розподілу рівнів девіантних тенденцій серед дівчат, що відображено на рисунку 3.9.

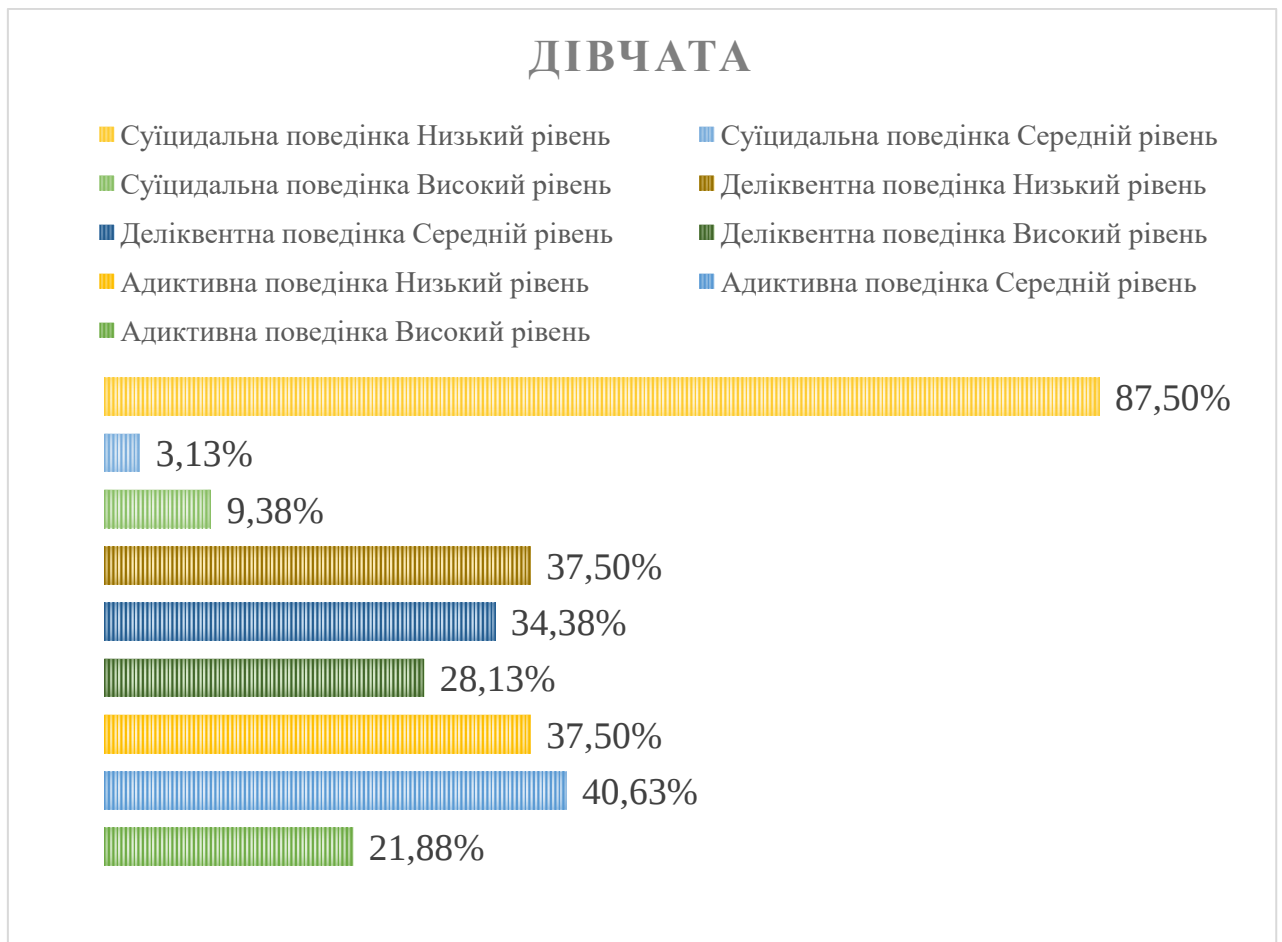

Рисунок 3.9. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів схильності до різних форм девіантної поведінки серед дівчат

Аналогічний аналіз проведено для хлопців, що дозволило окреслити особливості проявів девіантної поведінки у респондентів чоловічої статі. Структура відповідних показників подана на рисунку 3.10.

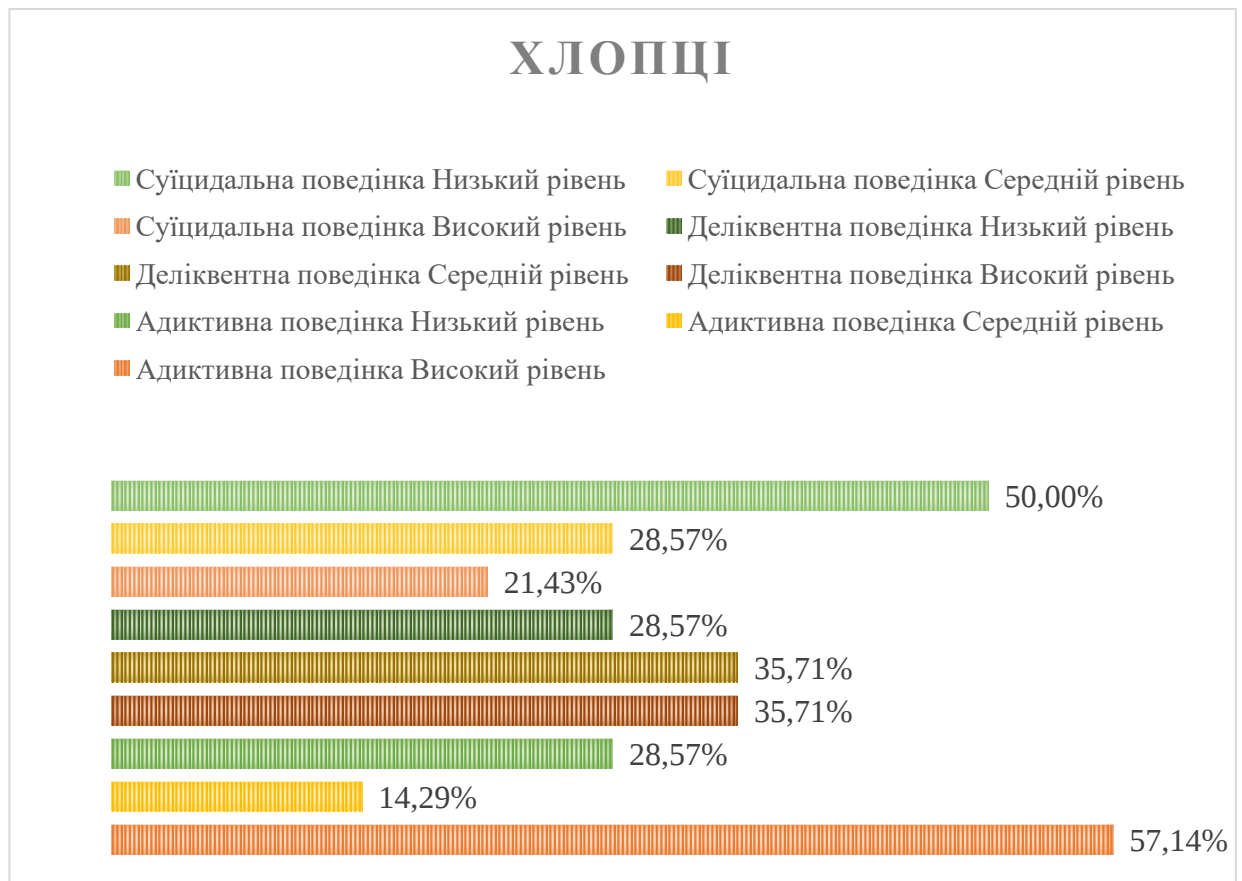

Рисунок 3.10. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів схильності до різних форм девіантної поведінки серед хлопців

У дослідженні взяли участь 60 респондентів, серед яких 28 хлопців та 32 дівчини. Згідно з даними, наведеними на рисунках 3.9 та 3.10, можна простежити певні відмінності у вираженості схильності до різних форм девіантної поведінки залежно від статі.

Зокрема, високий рівень суїцидальної поведінки продемонстрували 6 респондентів чоловічої статі (21,43%) і лише 3 дівчини (9,38%). Середній рівень спостерігається у 8 хлопців (28,57%) та 1 дівчини (3,13%). Низький рівень переважає серед дівчат – 28 осіб (87,50%), тоді як серед хлопців цей показник становить 14 осіб (50%). Отже, схильність до суїцидальної поведінки більш виражена серед хлопців, що може бути пов'язано з вищою емоційною імпульсивністю та менш розвиненими навичками емоційної саморегуляції у цієї групи.

Високий рівень деліквентної поведінки виявлено у 10 хлопців (35,71%) та 9 дівчат (28,13%). Середній рівень зафіксовано у 10 хлопців (35,71%) і 11 дівчат

(34,38%), тоді як низький рівень переважає серед дівчат – 12 осіб (37,50%) проти 8 хлопців (28,57%). Таким чином, деліквентна поведінка також більш притаманна хлопцям, що узгоджується з даними про більшу соціальну активність і ризикованість представників чоловічої статі.

Щодо адиктивної поведінки, високий рівень виявлено у 16 хлопців (57,14%) і 7 дівчат (21,88%). Середній рівень зафіксовано у 13 хлопців (40,63%) і 4 (14,29%) дівчат, а низький рівень – у 12 дівчат (37,50%) та 8 хлопців (28,57%). Отже, показники свідчать, що саме хлопці більш схильні до формування адиктивної поведінки, що може бути зумовлено як соціальними чинниками, так і психологічними особливостями особистості.

Узагальнюючи результати, можна зазначити, що адиктивна, деліквентна та суїцидальна поведінка більш властиві респондентам чоловічої статі, тоді як серед дівчат переважає низький рівень прояву девіантних тенденцій.

Аналіз дослідження за допомогою методики «Опитувальник рівня агресивності (Басс-Даркі)». Дослідження дало показники, які подані на рисунках 3.11., 3.12., 3.13., 3.14. (ДОДАТОК Е)

Відповідно до результатів, наведених на рисунках 3.11., 3.12., ми можемо спостерігати:

Подальший етап дослідження стосувався оцінювання агресивності за методикою Баса-Даркі. Результати для дівчат були узагальнені за індексом агресивності, і їх відсоткове співвідношення відображено на рисунку 3.11.

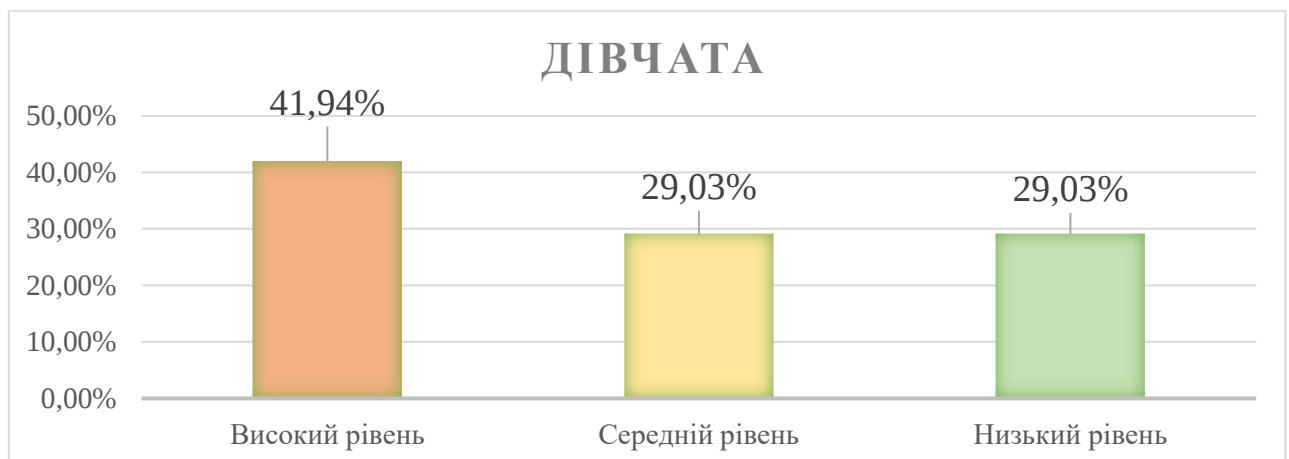

Рисунок 3.11. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів індексу агресивності дівчат

Отримані за тією ж методикою дані щодо хлопців дозволили простежити статеві відмінності у рівнях агресивності. Графічне представлення цих результатів подано на рисунку 3.12.

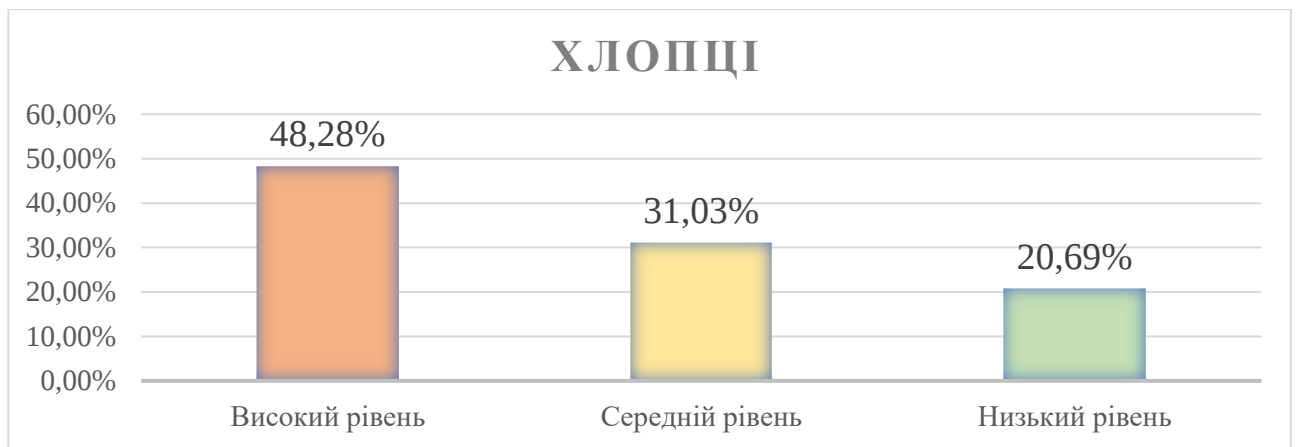

Рисунок 3.12. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів індексу агресивності хлопців

У дослідженні взяли участь 60 респондентів, серед яких 29 хлопців та 31 дівчина. Згідно з даними, наведеними на рисунках 3.11. та 3.12., спостерігається, що високий рівень агресивності продемонстрували 14 хлопців (48,28%) із загальної кількості 29 осіб та 13 дівчат (41,94%) із 31 учасниці. Середній рівень агресивності виявлено у 9 хлопців (31,03%) та 9 дівчат (29,03%). Низький рівень агресивності показали 6 хлопців (20,69%) та 9 дівчат (29,03%).

Таким чином, можна відзначити, що серед хлопців спостерігається вищий відсоток осіб із високим рівнем агресивності порівняно з дівчатами.

Відповідно до результатів, наведених на рисунках 3.13., 3.14., ми можемо спостерігати:

У межах дослідження також визначалися рівні ворожості серед дівчат. Узагальнені показники за відповідними індексами подано на рисунку 3.13, що дозволяє оцінити структуру цього прояву в жіночій підвибірці.

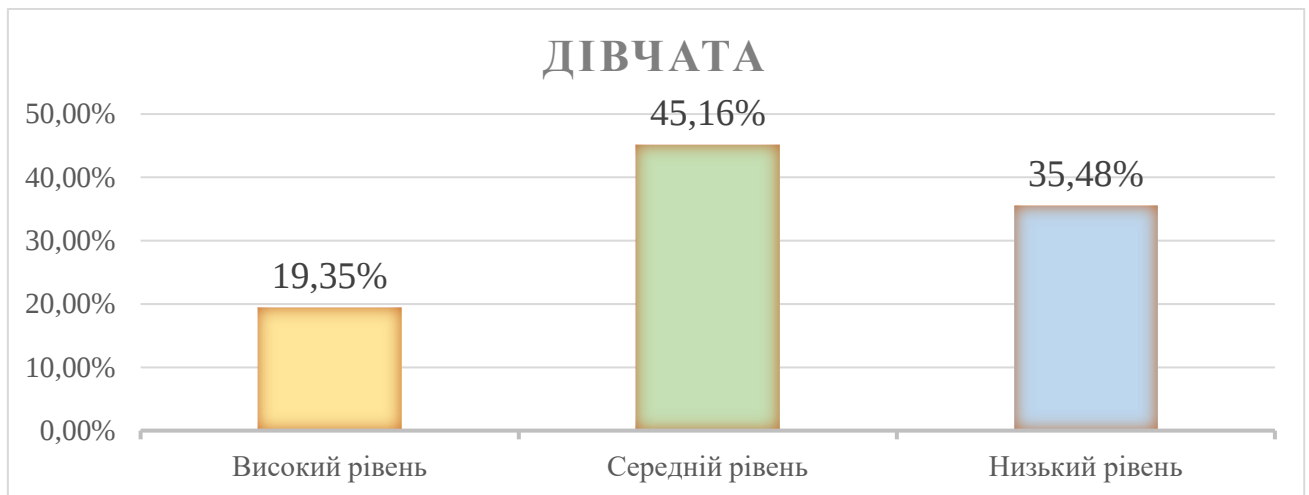

Рисунок 3.13. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів індексів врожості дівчат

Для респондентів чоловічої статі було сформовано аналогічні показники рівнів врожості. Відсотковий розподіл отриманих рівнів проілюстровано на рисунку 3.14.

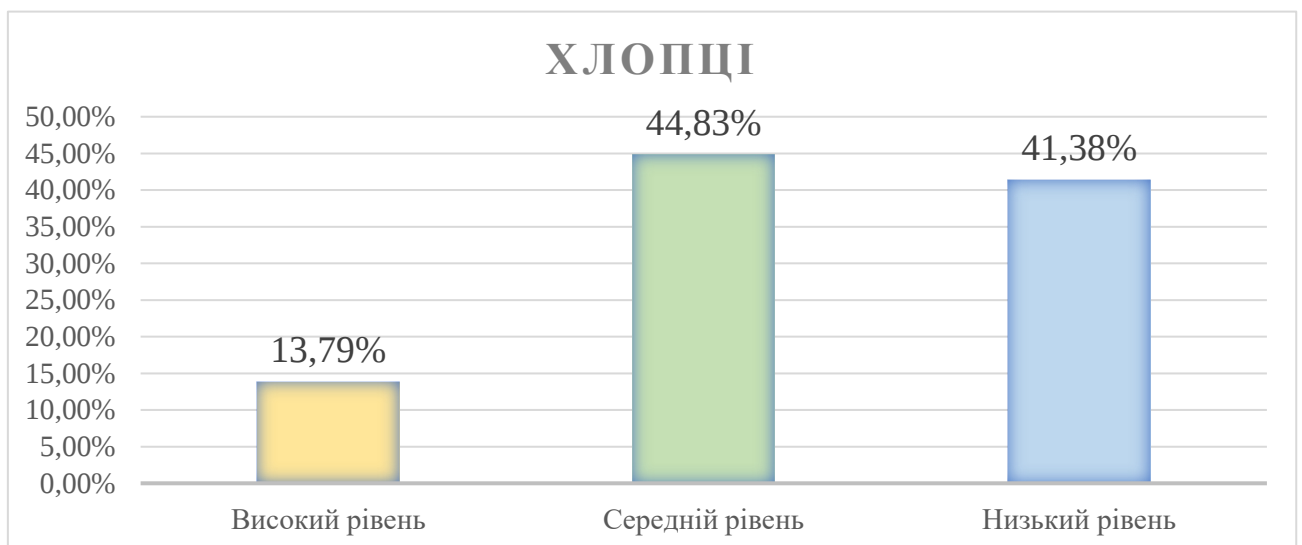

Рисунок 3.14. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів індексів врожості хлопців

У тестуванні взяли участь 60 респондентів, серед яких 29 хлопців та 31 дівчина. Згідно з даними, поданими на рисунках 3.13. та 3.14., встановлено, що високий рівень врожості продемонстрували 6 дівчат (19,35%) з 31 респондента та 4 хлопці (13,79%) з 29 респондентів. Середній рівень врожості

спостерігається у 14 дівчат (45,16%) та 13 хлопців (44,83%). Низький рівень показали 12 хлопців (41,38%) та 11 дівчат (35,48%).

Отже, попри незначні відмінності у кількісних показниках, загальні результати свідчать про те, що вищі прояви ворожості властиві хлопцям.

Аналіз дослідження за допомогою методики «Шкала самоповаги Розенберга». Дослідження дало показники, які подані на рисунках 3.15., 3.16., (ДОДАТОК Ж)

Рівні самоповаги серед дівчат визначалися за методикою Розенберга. На рисунку 3.15 представлено узагальнений розподіл відповідних показників.

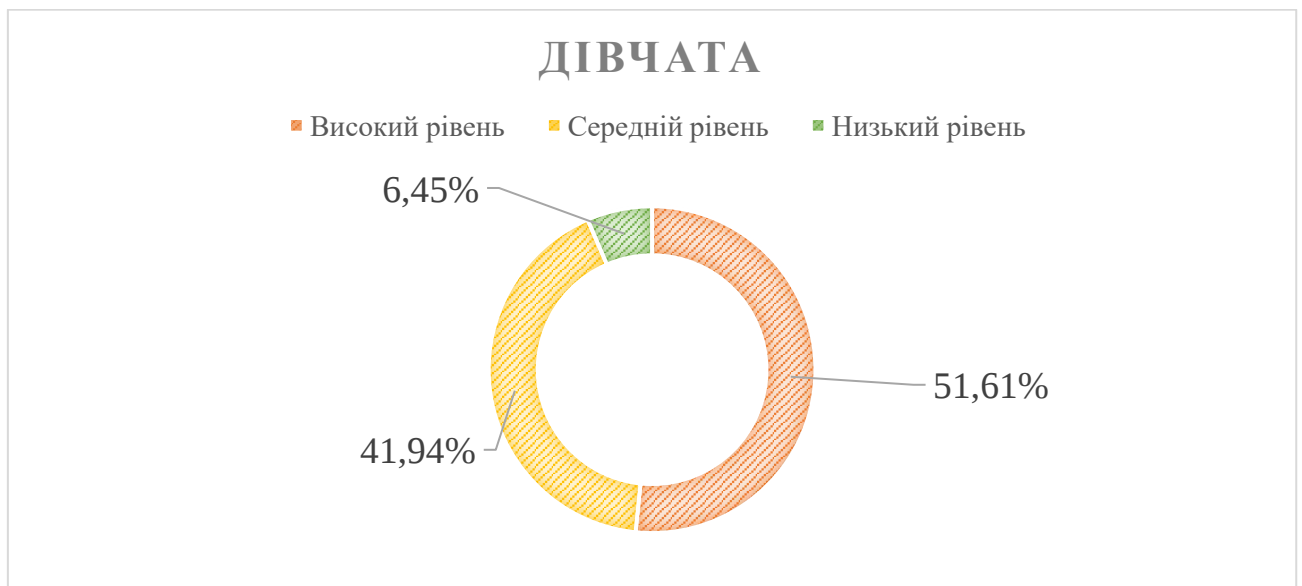

Рисунок 3.15. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів самоповаги серед дівчат

Прояви самоповаги серед хлопців також були оцінені за методикою Розенберга. Візуалізацію цих результатів наведено на рисунку 3.16.

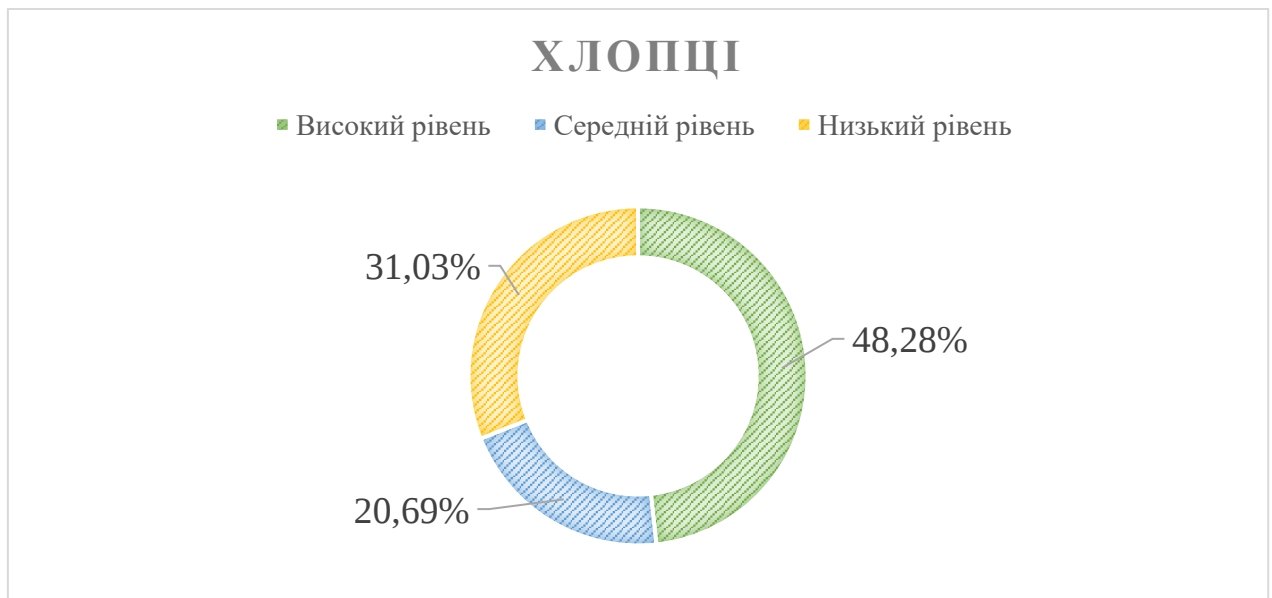

Рисунок 3.16. Порівняння відсоткового співвідношення рівнів самоповаги серед хлопців

У тестуванні взяли участь 60 респондентів, серед яких 29 хлопців та 31 дівчина. Згідно з даними, наведеними на рисунках 3.15 та 3.16, встановлено, що високий рівень самоповаги продемонстрували 16 дівчат (51,61%) із 31 та 14 хлопців (48,28%) із 29. Середній рівень самоповаги виявлено у 13 дівчат (41,94%) та 6 хлопців (20,69%). Низький рівень самоповаги показали 9 хлопців (31,03%) та лише 2 дівчини (6,45%).

Отже, можна зробити висновок, що дівчата характеризуються вищим рівнем самоповаги порівняно з хлопцями, серед яких частіше зустрічаються низькі показники.

Аналіз дослідження за допомогою методики «Шкала Пірса-Гарріса для вивчення Я-концепції». Дослідження дало показники, які подані на рисунках 3.17., 3.18., (ДОДАТОК 3)

Дослідження Я-концепції проводилося за методикою Пірса–Гарріса (додаток 3). На рисунку 3.17 подано структуру рівнів загального показника Я-концепції серед дівчат.

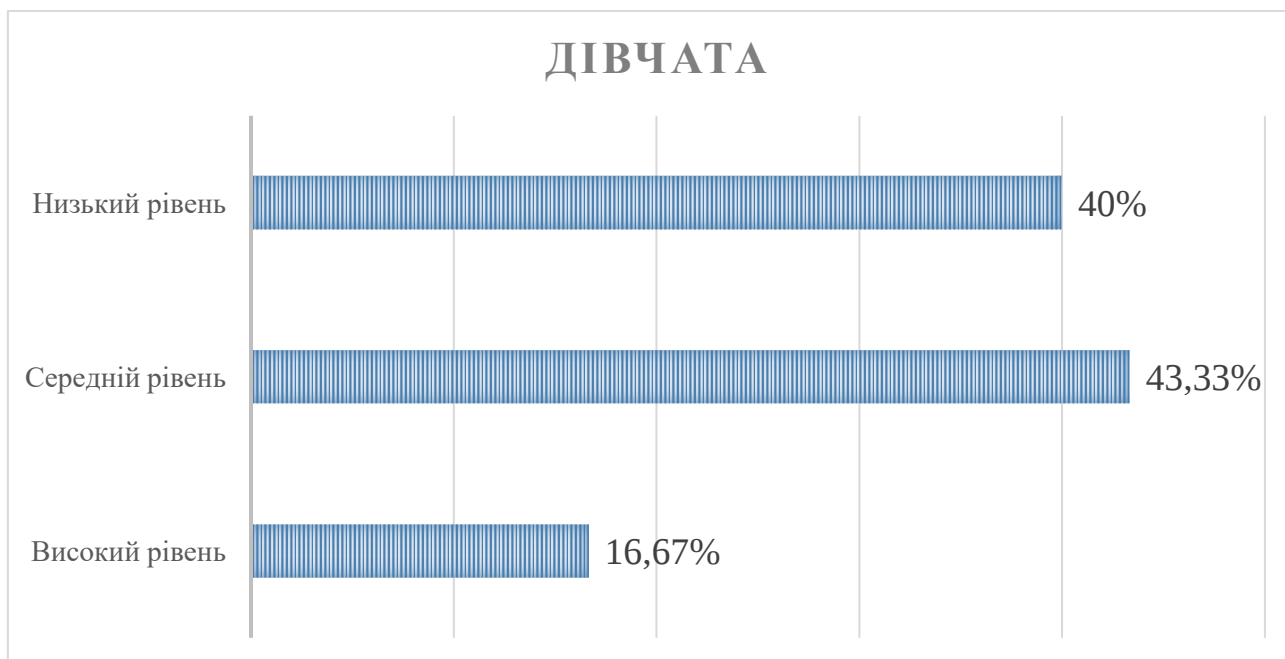

Рисунок 3.17. Порівняння відсоткового співвідношення загального показника Я-концепції дівчат

Відповідні результати для хлопців дали змогу охарактеризувати особливості сформованості їхньої Я-концепції. Графічне відображення цих даних наведено на рисунку 3.18.

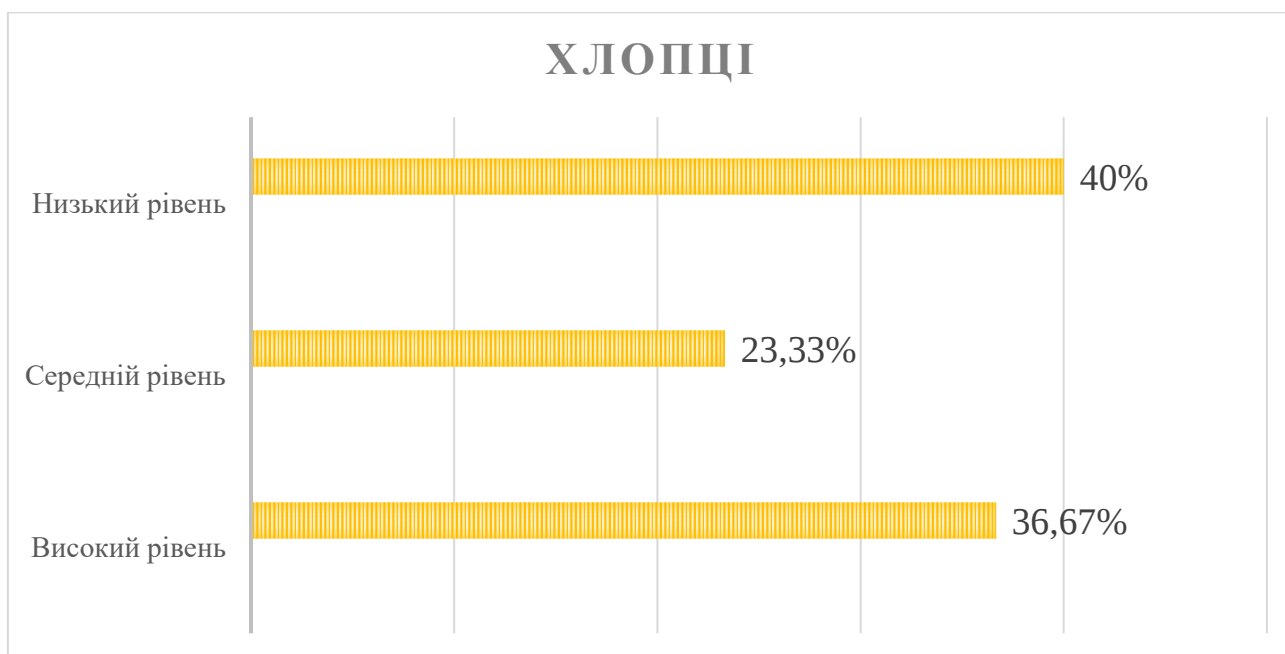

Рисунок 3.18. Порівняння відсоткового співвідношення загального показника Я-концепції хлопців

В тестуванні брали участь 60 респондентів; хлопців – 30; дівчат – 30. Згідно з даними, наведеними на рисунках 3.17. та 3.18., ми можемо спостерігати, що вищий рівень самоповаги показали 11 (36,67%) хлопців. Серед яких брали участь – 30 учнів. А менше – 5 (16,67%) дівчат. Серед яких брали участь 30 респондентів. Більш середній рівень показали 13 (43,33%) дівчат. Менше показали 7 (23,33%) хлопців. Низький показник обидві групи показали однаково – 12 (40%) дівчат та 12 (40%) хлопців.

Таким чином виявлено, що показник рівня самоповаги більше показали хлопці.

3.3. Аналіз взаємозв'язків між показниками (кореляційний аналіз)

З метою виявлення взаємозв'язків між основними показниками дослідження було проведено кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта кореляції Пірсона (r) (ДОДАТОК И). Розрахунки здійснювалися на основі зведеної таблиці первинних результатів за всіма методиками, що включала індивідуальні бали кожного респондента за шкалами адиктивної, деліквентної та суїцидальної поведінки, індексами агресивності й ворожості, рівнем самоповаги та Я-концепцією (ДОДАТОК К).

Це дало змогу з'ясувати, наскільки тісно пов'язані між собою прояви девіантної поведінки, рівень агресивності, самоповага та особливості Я-концепції у неповнолітніх. Отримані результати подано в таблиці 3.9.:

Таблиця 3.13.

Коефіцієнти кореляційних зв'язків між показниками девіантної поведінки, рівнем самоповаги та особливостями Я-концепції неповнолітніх

	Адиктивна поведінка	Деліквентна поведінка	Суїцидальна поведінка	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Самоповага	Я-концепція
Адиктивна поведінка		0,63	0,63	0,65	0,54	0,41	0,17
Деліквентна поведінка			0,13	0,54	0,66	0,46	0,33
Суїцидальна поведінка				0,05	0,45	0,19	0,19
Індекс агресивності					0,50	0,46	0,13
Індекс ворожості						0,59	0,34
Самоповага							0,31
Я-концепція							

Примітка: 1. У таблиці наведено коефіцієнти кореляції Пірсона (r). 2. Критичне значення для статистичної значущості при $p \leq 0,05$ становить $r \geq 0,30$.

Аналіз отриманих даних показав наявність помірних і сильних позитивних кореляцій між більшістю досліджуваних показників. Це свідчить про їх взаємозалежність у структурі особистості неповнолітніх.

Найвищі кореляційні зв'язки спостерігаються між:

Адиктивною та деліквентною поведінкою ($r = 0,63$) – що вказує на спільну психологічну основу: імпульсивність, низький контроль емоцій і соціальну неадаптованість.

Адиктивною поведінкою та індексом агресивності ($r = 0,65$) – свідчить, що агресія часто виступає як компенсаторний механізм у підлітків із залежною або ризикованою поведінкою.

Деліквентною поведінкою та індексом ворожості ($r = 0,66$) – підтверджує, що схильність до порушення соціальних норм пов'язана з недовірою, озлобленістю та відчуженням від соціуму.

Середні за силою кореляції виявлено між:

Самоповагою та індексом ворожості ($r = 0,59$) – можливо, ворожість виступає способом психологічного самозахисту у підлітків із неадекватною самооцінкою.

Самоповагою та Я-концепцією ($r = 0,31$) – свідчить, що чим більш гармонійний і стабільний образ Я, тим вищий рівень самоповаги.

Слабкі кореляції спостерігаються між суїцидальною поведінкою та Я-концепцією ($r = 0,19$), що може свідчити, що не у всіх підлітків із деформацією Я-образу проявляються аутоагресивні тенденції.

Проведений кореляційний аналіз підтвердив наявність системних взаємозв'язків між девіантною поведінкою, рівнем агресивності, самоповагою та Я-концепцією неповнолітніх.

Отримані результати дають підстави зробити такі висновки:

1. Найтісніше пов'язані між собою агресивність, ворожість та схильність до адиктивних і деліквентних форм поведінки, що вказує на їх спільну психологічну основу.

2. Позитивні зв'язки між самоповагою та Я-концепцією засвідчують, що адекватне самосприйняття є важливим фактором профілактики девіантних проявів.

3. Низький рівень самоповаги і деформації у структурі Я виступають психологічними передумовами формування девіантних тенденцій у підлітковому віці.

Таким чином, чим більш негармонійною є Я-концепція, тим більша ймовірність прояву агресивності, адиктивності та інших форм девіантної поведінки, що підтверджує висунуту гіпотезу дослідження.

3.4. Рекомендації щодо профілактики девіантної поведінки неповнолітніх

Ефективна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх передбачає цілісну систему психолого-педагогічних, соціальних і виховних заходів, спрямованих на формування у підлітків соціально прийнятних форм поведінки, внутрішньої відповідальності, позитивного ставлення до себе та оточення. Сутність профілактики полягає не лише у запобіганні девіаціям, а й у створенні сприятливих умов для гармонійного розвитку особистості та соціальної адаптації молоді людини.

У сучасних соціально-психологічних умовах важливо реалізовувати профілактичну роботу на декількох рівнях: індивідуальному, сімейному, освітньому та соціально-громадському. Такий підхід забезпечує цілісність і системність впливу, дозволяючи не лише корегувати окремі прояви девіантності, а й усувати їхні першопричини.

Індивідуально-психологічний рівень:

На індивідуальному рівні профілактична діяльність має бути спрямована на формування у підлітка стійкої позитивної самооцінки, самоповаги та відповідальності за власну поведінку.

Доцільно реалізовувати такі напрями роботи:

1. Формування позитивної Я-концепції – розвиток у неповнолітніх упевненості у власних можливостях, самоприйняття та почуття особистої гідності.

2. Розвиток емоційного інтелекту – навчання розпізнаванню, усвідомленню та регуляції власних емоцій, що сприяє зниженню імпульсивних і агресивних реакцій.

3. Розвиток соціальних навичок – формування комунікативної культури, емпатії, навичок конструктивного розв’язання конфліктів.

4. Психологічна підтримка – індивідуальні консультації, психокорекційні заняття, арт-терапія, тренінги особистісного зростання, що допомагають підліткам усвідомити власну цінність і сформувати позитивні життєві орієнтири.

Сімейно-виховний рівень:

Сім’я є провідним чинником соціалізації, тому саме в ній закладаються основи моральних норм, цінностей і моделей поведінки.

З метою профілактики девіацій важливо:

1. Підвищувати батьківську компетентність – через лекції, консультації, тренінги для батьків із питань ненасильницької комунікації, емоційної підтримки та відповідального виховання.

2. Формувати позитивний сімейний мікроклімат – сприяти розвитку довірчих стосунків, уникати авторитарного чи байдужого стилю виховання.

3. Здійснювати ранню діагностику сімейного неблагополуччя – своєчасно виявляти родини з ризиком девіантних проявів та забезпечувати їх психологічний супровід.

Освітньо-виховний рівень:

Школа відіграє ключову роль у профілактиці девіантної поведінки, оскільки саме освітній простір є середовищем формування соціальних навичок, цінностей і моральних орієнтирів.

Основними напрямками профілактики в освітньому середовищі є:

1. Створення безпечного психологічного клімату – розвиток атмосфери підтримки, взаємоповаги, запобігання булінгу, дискримінації та ізоляції учнів.

2. Психолого-педагогічний супровід – діяльність практичного психолога та соціального педагога з раннього виявлення учнів “групи ризику” та надання їм індивідуальної допомоги.

3. Формування правосвідомості – ознайомлення неповнолітніх із правами та обов'язками, наслідками правопорушень, розвиток правової культури.

4. Використання інтерактивних форм виховної роботи – тренінги, рольові ігри, дебати, які формують моральні цінності, саморегуляцію та відповідальність за власні дії.

Соціально-громадський рівень:

Для сталого профілактичного ефекту необхідна активна участь громади, державних і недержавних інституцій у підтримці підлітків.

Доцільно реалізовувати такі заходи:

1. Залучення неповнолітніх до соціально значущої діяльності – волонтерство, участь у молодіжних, культурних, спортивних і екологічних ініціативах, що сприяють самореалізації та формуванню відповідальності.

2. Міжвідомча взаємодія – співпраця освітніх установ, служб у справах дітей, центрів соціальних служб, правоохоронних органів та громадських організацій.

3. Організація змістовного дозвілля – створення системи гуртків, секцій, клубів за інтересами для забезпечення конструктивного проведення вільного часу.

4. Інформаційно-просвітницька діяльність – проведення кампаній із формування медіаграмотності, попередження інтернет-залежності, протидії деструктивним онлайн-спільнотам.

Соціально-профілактичні програми:

1. Особливої уваги потребує розробка та впровадження комплексних профілактичних програм, що поєднують психопросвітницькі, соціально-педагогічні та тренінгові технології.

2. Організувати підготовку фахівців – підвищення кваліфікації педагогічних і соціальних працівників у сфері превентивної педагогіки та психології девіантної поведінки.

Під час проходження переддипломної практики були розроблені брошури, які були роздані класним керівникам 10-х та 11-х класів на базі практики (ДОДАТОК Л). Та ще був розроблений психотренінг:

Тема: «Самооцінка»

Мета: визначити вплив самооцінки на ефективність виконання завдань; ознайомитися з поняттями «Я-реальне» та «Я-ідеальне».

Матеріали та обладнання: мультимедійне супроводження теоретичної частини, папірці з назвами тварин, аркуші паперу та ручки (за кількістю учасників).

Вступна частина

1. Представлення теми заняття; визначення очікувань від заняття
2. Вправа «Перетворення» – мета продовжити знайомство один з одним, налаштуватися на спільну роботу. Тренер пропонує учаснику закінчити фразу «Якби я був книгою, я був би...» або «Якби я був явищем природи, я був би...» тощо. Далі можна запропонувати йому самому надати фразу для наступного учасника, і так рухатися по колу.

Основна частина

1. Інформаційне повідомлення для роз'яснення понять «Я-реальне» та «Я-ідеальне».
2. Вправа «Я – реальний, я – ідеальний» спрямована на визначення справжніх, ненав'язаних цінностей. Учасникам пропонується розділити аркуш паперу на три частини: перша колонка «Я-реальний(а)», друга – «Я-ідеальний(а)», третя – «А навіщо?». У першу колонку вписується список тих якостей і характеристик, які ви вважаєте недоліками, наприклад: зайві кілограми ваги, нездатність брати на себе ініціативу. У другу колонку запишіть відповіді на питання «А в ідеалі я...» (важу 50 кг, веду за собою команду) навпроти кожного недоліку. У третю колонку потрібно записати відповідь на питання «А навіщо?». Як ці «недоліки» заважають вам жити? Наприклад: «Я хочу схуднути, щоб бути здоровою, красивою, носити модні речі, піти в похід» – це реальна цінність; «А навіщо мені брати на себе ініціативу?» – якщо відповідь на питання «не знаю»

чи пов'язана з іншими людьми, то це хибна чи нав'язана цінність. Після виконання відбувається обговорення.

3. Психоедукація на тему «Самооцінка, її види, вплив на самопочуття та життєдіяльність».

4. Гра: «Знайди свою пару» для розминки, психологічної розрядки та розділення на пари. Учасники обирають папірець з корзини, на кожному написана назва тварини, що повторюється на двох папірцях. Коли всі побачили тварин, які їм випали, тренер надає інструкцію: «Тепер ваша задача зобразити тварину, яка вам попалась, видавати звуки можна, а говорити словами – ні. У процесі намагайтеся знайти людину, яка зображує ту саму тваринку».

5. Вправа «Переможець\програвший». Мета: підвищення самооцінки та розвиток позитивного мислення. У парах кожен гравець по черзі розповідає своєму партнеру про минулий негативний досвід. Потім слухач переказує ту саму історію, але надає версію, яка зосереджується лише на позитивних аспектах цього досвіду. Далі учасники міняються ролями. Потім відбувається рефлексія та обговорення вправи всією групою.

Заклучна частина

1. Навчання технікам Mindfulness. Вправа №2:

Усвідомлення дихання. Знайдіть зручну позу сидячи чи лежачи, але не перехресцуйте ноги чи руки, намагайтеся сидіти прямо. Зосередьтеся на диханні і відчуттях в животі (грудній клітці), що виникають при вдиху і видиху. Щоб краще відчути, як піднімається і опускається живіт (грудну клітку), на кілька секунд покладіть на нього руку. Не намагайтеся контролювати дихання – просто дихайте так, як зазвичай.

Враховуючи отримані теоретичні та емпіричні результати, доцільно акцентувати увагу на необхідності формування позитивного та цілісного образу Я у неповнолітніх як одного з ключових напрямів профілактики девіантної поведінки. Психологічна робота у цьому напрямі має бути спрямована не лише на корекцію окремих поведінкових проявів, а й на глибинні особистісні механізми самосприйняття та саморегуляції.

Одним із важливих завдань психологічного супроводу є розвиток у підлітків адекватної самооцінки та навичок самоприйняття. Рекомендується використання методів, спрямованих на усвідомлення власних сильних сторін, особистісних ресурсів та досягнень. Формування позитивного досвіду успіху сприяє зниженню внутрішньої напруженості та зменшує потребу у використанні девіантної поведінки як компенсаторного механізму.

Значну роль у профілактиці девіантної поведінки відіграє розвиток рефлексивних умінь. Навчання підлітків аналізу власних емоційних станів, мотивів і наслідків поведінки підвищує рівень самоконтролю та усвідомленості. Рекомендується впровадження психоосвітніх програм, спрямованих на розвиток емоційної компетентності, навичок саморегуляції та конструктивного подолання фрустрації.

Окрему увагу слід приділяти роботі з уявленнями підлітків про майбутнє. Формування позитивної часової перспективи та реалістичних життєвих цілей сприяє підвищенню мотивації до соціально прийнятної поведінки. Психологічні інтервенції, спрямовані на осмислення власних життєвих планів і можливостей самореалізації, дозволяють знизити орієнтацію на ситуативні та ризиковані форми поведінки.

Ефективність профілактичної роботи значною мірою залежить від залучення соціального оточення підлітка. Рекомендується проведення консультативної та просвітницької роботи з батьками, спрямованої на формування підтримувального стилю виховання, зниження рівня емоційного тиску та розвитку навичок конструктивної взаємодії з дитиною. Сприятливе сімейне середовище виступає важливим чинником стабілізації образу Я та зниження ризику девіантних проявів.

У межах освітнього середовища доцільно впроваджувати програми, спрямовані на розвиток соціальних навичок, відповідальності та позитивної групової ідентичності. Створення умов для успішної самореалізації підлітків у навчальній, творчій або спортивній діяльності сприяє формуванню соціально

схвалюваних способів самоствердження та зменшує привабливість девіантних форм поведінки.

Таким чином, психологічні рекомендації щодо профілактики та корекції девіантної поведінки мають бути комплексними та орієнтованими на формування позитивного образу Я, розвиток саморегуляції та підтримку конструктивної ідентичності підлітків. Реалізація таких підходів дозволяє не лише зменшити прояви девіантної поведінки, а й створити умови для гармонійного особистісного розвитку неповнолітніх.

Висновки за третім розділом

У третьому розділі було представлено результати емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення особливостей образу Я неповнолітніх та з'ясування його взаємозв'язку з проявами девіантної поведінки. Отримані результати дозволили комплексно оцінити психологічні характеристики учнів старшого шкільного віку, визначити рівні агресивності, самоповаги, сформованості Я-концепції та схильності до різних форм девіацій.

На підставі проведеного емпіричного дослідження особливостей образу Я та їх зв'язку з девіантною поведінкою неповнолітніх ми зробили наступні висновки:

1. Встановлено, що вищий рівень самоповаги характерний для учнів 10 класу (56,67%).
2. Виявлено, що найбільш виражені прояви адиктивної, делінквентної та суїцидальної поведінки характерні для учнів 10 класу (адиктивна (41,94%), делінквентна (38,71%), суїцидальна поведінка (19,35%)).
3. Досліджено, що вищий рівень сформованості «Я-концепції» характерний для учнів 11 класу (41,94%).
4. Визначено, що вищий рівень агресивності спостерігається серед учнів 10 класу (51,61%), тоді як найбільш виражена ворожість характерна для учнів 11 класу (17,24%).

Ще був проведений аналіз за статтю, таким чином аналіз дав такий результат:

1. Встановлено, що адиктивна, деліквентна та суїцидальна поведінка більш властиві респондентам чоловічої статі (адиктивна (57,14%), деліквентна (35,71%), суїцидальна поведінка (21,43%)).

2. Показано, що найбільш вищий відсоток осіб із високим рівнем агресивності спостерігається серед хлопців (48,28%). А вищі прояви ворожості властиві дівчатам (19,35%).

3. Доведено, що дівчата характеризуються вищим рівнем самоповаги (51,61%).

4. Виявлено, що показник рівня самоповаги найбільш показали хлопці (36,67%).

Також був проведений кореляційний аналіз, таким чином він дав такий результат:

Кореляційний аналіз дозволив виявити систему статистично значущих взаємозв'язків між показниками девіантної поведінки, агресивності, самоповаги та Я-концепції підлітків.

Найбільш тісні кореляційні зв'язки зафіксовано між адиктивною та деліквентною поведінкою ($r = 0,63$), що свідчить про наявність спільних психологічних механізмів формування зазначених форм поведінки. Високий позитивний зв'язок також виявлено між адиктивною поведінкою та індексом агресивності ($r = 0,65$), а також між деліквентною поведінкою та індексом ворожості ($r = 0,66$), що підтверджує роль агресивно-ворожих установок у структурі девіантної поведінки підлітків.

Кореляції середньої сили встановлено між самоповагою та індексом ворожості ($r = 0,59$), що може вказувати на взаємозв'язок між рівнем самооцінки та вираженістю негативних емоційно-установчих характеристик. Також виявлено позитивний кореляційний зв'язок між самоповагою та Я-концепцією ($r = 0,31$), який засвідчує залежність рівня самоповаги від цілісності та стабільності образу Я.

Слабкий кореляційний зв'язок зафіксовано між суїцидальною поведінкою та Я-концепцією ($r = 0,19$), що свідчить про відсутність прямої лінійної залежності між зазначеними змінними та вказує на опосередкований характер даного взаємозв'язку.

Таким чином, отримані результати підтверджують гіпотезу та дозволяють зробити висновок, що високі показники агресивності й ворожості, у поєднанні з порушеннями у структурі Я-концепції та зниженням рівня самоповаги, пов'язані з підвищеною ймовірністю формування адиктивних і деліквентних форм поведінки у підлітковому віці.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши наукову психолого-педагогічну літературу та результати проведеного емпіричного дослідження з проблеми образу Я як чинника девіантної поведінки неповнолітніх, було сформульовано такі загальні висновки:

1. У результаті теоретичного аналізу встановлено, що образ Я є складним, багатовимірним психологічним утворенням, яке включає когнітивний, емоційно-оцінний та поведінковий компоненти й виконує регулятивну функцію у поведінці особистості. Цілісність та адекватність образу Я забезпечують ефективну саморегуляцію, соціальну адаптацію та психологічну стійкість неповнолітніх.

2. Визначено, що підлітковий вік є кризовим етапом розвитку особистості, у межах якого відбувається інтенсивне формування самосвідомості, самооцінки та ідентичності. Нестабільність образу Я, підвищена чутливість до соціальних оцінок, емоційна лабільність та незрілі механізми самоконтролю підвищують ризик виникнення девіантних форм поведінки.

3. Девіантна поведінка неповнолітніх розглядається як багатофакторне соціально-психологічне явище, що проявляється у формах агресивної, адиктивної, віктимної, делінквентної та аутоагресивної поведінки. Встановлено, що девіантність не є ізольованою характеристикою, а формується у взаємодії психологічних, соціальних та сімейних чинників.

4. Теоретично обґрунтовано, що деформації образу Я (занижена або нестійка самооцінка, порушення самоідентифікації, низький рівень самоприйняття) виступають важливими психологічними передумовами девіантної поведінки. За таких умов девіантні дії можуть виконувати компенсаторну функцію, спрямовану на подолання внутрішньої напруги, дефіциту самоповаги або соціального визнання.

5. Можна зазначити, що добір методик був влучним для респондентів 15 – 17 років. Але побачивши високі результати, це дало змогу розробити

рекомендації, щодо профілактики агресивної поведінки та тренінг для учнів 10 – 11 класу, (див.*додаток Л*).

На підставі проведеного емпіричного дослідження ми зробили наступні висновки:

1. Досліджено, що вищий рівень самоповаги притаманний учням 10 класу (56,67%). Водночас саме у цій групі зафіксовано найбільш виражені прояви адиктивної (41,94%), деліквентної (38,71%) та суїцидальної поведінки (19,35%), що свідчить про суперечливість процесів самосприйняття та саморегуляції у старшому шкільному віці.

Встановлено, що найвищий рівень сформованості Я-концепції характерний для учнів 11 класу (41,94%), що може вказувати на поступове досягнення більшої цілісності та стабільності образу Я наприкінці підліткового віку. Разом із цим виявлено, що підвищені показники агресивності притаманні учням 10 класу (51,61%), тоді як більш виражені прояви ворожості характерні для учнів 11 класу (17,24%).

2. Гендерний аналіз показав, що адиктивна, деліквентна та суїцидальна поведінка більш властиві респондентам чоловічої статі (адиктивна – 57,14%, деліквентна – 35,71%, суїцидальна – 21,43%). Крім того, найвищі показники агресивності частіше спостерігаються серед хлопців (48,28%).

Водночас встановлено, що вищі прояви ворожості притаманні дівчатам (19,35%), які також характеризуються загалом вищим рівнем самоповаги (51,61%). Разом із цим значна частка хлопців продемонструвала високі показники самоповаги (36,67%), що свідчить про наявність статевих відмінностей у структурі образу Я.

3. Кореляційний аналіз підтвердив наявність статистично значущих взаємозв'язків між показниками девіантної поведінки, агресивності, самоповаги та Я-концепції. Найбільш тісний позитивний зв'язок виявлено між адиктивною та деліквентною поведінкою ($r = 0,63$), що свідчить про спільність психологічних механізмів їх формування.

Високі позитивні кореляції встановлено між адиктивною поведінкою та індексом агресивності ($r = 0,65$), а також між деліквентною поведінкою та індексом ворожості ($r = 0,66$), що підтверджує провідну роль агресивно-ворожих установок у структурі девіантної поведінки підлітків.

Кореляції середньої сили зафіксовано між самоповагою та індексом ворожості ($r = 0,59$), а також між самоповагою та Я-концепції.

Отже, за результатами проведеного теоретичного та емпіричного дослідження встановлено наявність взаємозв'язку між особливостями образу Я, з проявами девіантної поведінки неповнолітніх. Підвищені показники агресивності й ворожості у поєднанні з порушеннями у структурі Я-концепції та зниженим рівнем самоповаги пов'язані з формуванням адиктивних, деліквентних і суїцидальних форм поведінки у підлітковому віці. Отримані результати підтверджують значущу роль образу Я як психологічного чинника девіантної поведінки та засвідчують необхідність його врахування у профілактичній і корекційній роботі з неповнолітніми.

Таким чином, мету магістерської роботи досягнуто, задачі виконано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко Т. Питання самооцінки. Київ: Наук. думка, 2018. 168 с.
2. Ассінгер А. Оцінювання агресивності у стосунках. URL: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=526> (дата звернення: 01.09.2025).
3. Аутоагресивна поведінка підлітків: монографія/ О.В. Погорілко та ін. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2024. 141 с. URL: <https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ce29258e-214d-4e17-886b-9dd8efb70a92/content> (дата звернення: 06.11.2025).
4. Афанасьєва В. Характерологічні порушення девіантних підлітків. *Педагогічні науки*. 2021. № 6. С.15.
5. Бейгул А. Особливості корегування девіантної поведінки у підлітків. *Історичний досвід і сучасність. вип. 46*: матеріали XXX наук. конф. здобувачів вищ. освіти. вип. 46/ ред. В.М. Букач. 2024. С.53–57.
6. Бесєдін А. Дисфункціональна сім'я як чинник девіантної поведінки неповнолітніх. Харків, 2022. 19 с.
7. Божок О. Феномен фрустрації в психологічній теорії та практиці. *Збірник наукових праць*. 2015. №2. С.87–95.
8. Бондаренко Д. Самооцінка особистості. Чернігів: Освіта, 2015. 129 с.
9. Борецько В. І. Організація освітнього процесу в закладах дошкільної освіти України та зарубіжних країн. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2020. Т.1. С.5–14.
10. Вакуленко О. В., Зленко Т. О. Теоретико-методичні засади профілактики нехімічної адиктивної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів.
11. Веред І. С., Кушнір Ю. В. Соціологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Харків: КПЦ, 2023. 192с.
12. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1dda1d6c-4b74-42ad-9f8b-cff858172a92/content> (дата звернення: 11.10.2025).

13. Гавриловська К.П. Актуальні проблеми психічного здоров'я. *Збірник наукових праць*. 2023. С.142–144.
14. Гавриловська К. П., Ін. Актуальні проблеми психологічного здоров'я підлітків. *Збірник наукових праць*. 2024. С.140–148.
15. Гельбак А. Психолого-педагогічні аспекти корекції девіантної поведінки у підлітковому віці. *Актуальні питання вдосконалення судово експертної та правоохоронної діяльності: збірник матеріалів постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції*. 2022. С.137–141.
16. Гончарова А.О., Романова І. А. З досвіду соціально-педагогічної діяльності з профілактики девіантної поведінки підлітків. *Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищ. освіти, присвяч. 220-річчю від дня заснування університету, харків, 23 трав. 2024 р./* ред.: Ю. Д. Бойчук, С. В. Бережна, М. П. Васильєва. 2024. С.34–37.
17. Грицишин О. В. Діагностика та корекція девіантної поведінки підлітків у шкільному середовищі. *Наукові записки тернопільського національного педагогічного університету імені В. гнатюка. серія «педагогіка»*. 2019. Т.2, №33. С. 23–26.
18. Гуманітарні аспекти становлення інформаційного суспільства. *Конференція «гуманітарні аспекти становлення інформаційного суспільства»: XXIV міжнар. молодіж. форуму «радіоелектроніка та молодь у xxi столітті»*. Харків, 2020. С.198.
19. Гуцуляк Л. Профілактика агресивної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти: теоретичний аспект. *Humanitas*. 2022. №1. С.22–28.
20. Девіантна поведінка: історія, теорія, практика: матеріали конференції/ ред.: Н. Максимова, А. Грись, О. Максим. Київ, 2021. 106 с.
21. Діагностичний опитувальник для виявлення схильності до різних форм девіантної поведінки (ДАП-П). URL: <https://vseosvita.ua/library/metodika-viznacenna-shilnosti-do-deviantnoi-povedinki-m-gorska-282598.html> (дата звернення: 01.12.2025).

22. Етичний кодекс психолога. URL: https://osvita-stryi.gov.ua/psychologichna_sluzhba/kodeks.pdf (дата звернення: 12.12.2025).
23. Замашкіна О. Д. Девіантна поведінка підлітків: узагальнення, класифікація видів поведінкових відхилень. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2019. С.75–81.
24. Замашкіна О. Д. Система корекційно-профілактичних заходів з подолання девіантної поведінки підлітків. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія: психолого-педагогічні науки*. 2018. № 3. С.90–95.
25. Запобігання та протидія проявам насильства : діяльність закладів освіти/ В. Андрєєнкова та ін. ФОП Нічога С.О., 2020. 196 с.
26. Затверджено професійний стандарт «Практичний психолог закладу освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profesijnij-standart-praktichnij-psiholog-zakladu-osviti> (дата звернення: 01.10.2025).
27. Захарова А. Психологія формування самооцінки. Київ: Четверта хвиля, 2020. 98 с.
28. Кириленко В. Психологічна практика в закладах освіти: організація та проведення. м. Київ, 2017. 99 с.
29. Котова І. Б., Шиянов Є. М. Особливості сучасної соціалізації підлітків. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: психологічні науки*. 2018. Т. 2.12. С.5–13.
30. Літвиненко Ю. С. Аналіз вітчизняного та закордонного досвіду профілактики девіантної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: всеукр. наук.-практ. конф., ХНПУ*. 2020. С.116–117.
31. Магдисюк Л. І., Демчук В. Б., Павлова Б. В. Сучасні підходи профілактики девіантної поведінки у діяльності психологічної служби. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2021. №7 (1). С.19–28.

32. Майборода А. Ю. Вплив психологічних та соціальних факторів на формування девіантної поведінки у підлітків. *Актуальні проблеми практичної психології: збірн. наук. праць міжнародн. наук.-практич.інтернет конф.* Одеса, 2024. С.209–213. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/20502> (дата звернення: 06.10.2025).
33. Матвєєва О. А. Гендерні особливості агресивної поведінки у працівників слідчих підрозділів. *Юридична психологія*. 2016. Т.2, №19. С.139–146.
34. Мафтин Л. Профілактика та корекція відхилень поведінки: навч.-метод. посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. ю. Федьков., 2021. 368с.
35. Моргун Я. Ціннісні орієнтації в структурі професійно-кар'єрного самовизначення юнаків та юнок. *Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Київ, 2019. С.233–240.
36. Науковий вимір соціально пед. проблем сьогодення. Науковий вимір соціально педагогічних проблем сьогодення. м. Ніжин, 2023.
37. Опитувальник рівня агресивності Басс-Даркі. URL: https://stud.com.ua/82700/psihologiya/opituvalnik_bassa_darki (дата звернення: 01.11.2025).
38. Попадич О. Правове виховання як напрям профілактики девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2023. №1 (52). С.163–168.
39. Рева Ю., Лоцман В., Сушко Л. Педагогічні проблеми сукупної діяльності школи та позашкільних закладів у розвитку особистості дитини. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6303/3/17.pdf> (дата звернення: 01.10.2025).
40. Ренке С. Процес становлення професійного образу Я як предмет психології. URL: <http://visnyk.com.ua/stattya/4154-protsesstanovlennjaprofesijnogo-obrazu-ja-jak-predmet-psihologiyi.html> (дата звернення: 09.12.2025).

41. Рябич Я. Є. Соціально-психологічні чинники формування девіантної поведінки підлітків. *Наука і освіта: психологія*. 2014. №12. С.175–179. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6882/1/Riabchych.pdf> (дата звернення: 10.12.2025).
42. Самсін І. Л., Гачак-Величко Л. А. Основні чинники формування девіантної поведінки неповнолітніх. *Scientific notes of lviv university of business and law*. 2021. №28. С.43–47.
43. Свідовська В. Адиктивна поведінка підлітків як проблема наукового дослідження. *Вісник Львівського університету*. 2020. №6. С.108–114.
44. Синіцька Т. Адиктивна поведінка студентської молоді як медико-соціальна проблема суспільства, передумови формування адиктивної поведінки. *Психологічні перспективи*. 2015. № 22. С.228.
45. Сичов А. Ю. Профілактика девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних реалій. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я в умовах війни: матеріали ІХ всеукр. наук.-практ. конф.*, 2 груд. 2025 р./ ред. О. В. Бацилева. Київ, 2024. С.180–183. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/daf40460-64d0-443d-9ce3a5899abce879/content> (дата звернення: 11.11.2025).
46. Слободянюк А., Гречановська О. Самооцінка та її вплив на професійне майбутнє випускників ВНЗ. *Матеріали XLVII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*. Вінниця, 2018. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/allhum/allhum2018/paper/view/4175./3430>.
47. Солод Є. Є. Прояви девіантної поведінки в міжособистісних відносинах в онлайн-середовищі підлітків. *Актуальні проблеми практичної психології: збірн. наук. праць міжнародн. наук.-практич. інтернет конф. (17 трав. 2024 р., м. одеса)*. Одеса, 2024. С.317–320.
48. Стадник А. Г., Мелашенко К. Д. Соціальна профілактика девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи. *Вісник мариупольського*

державного університету серія: філософія, культурологія, соціологія. 2024. Т.27. С.150–160.

49. Стельмах З. С. Соціально-психологічні чинники девіантної поведінки у старшому підлітковому віці. Методологічні, теоретичні та практичні проблеми. Київ, 2021. 299с.

50. Столін В. В., Соколова Е. Т., Варга А. Я. Психологія розвитку дитини і взаємин батьків і дітей як теоретична основа консультаційної практики. *Сім'я в психологічній консультації: досвід і проблеми психологічного консультування. 2019. №3. С.16–37.*

51. Столяренко Л. Основи психології. Київ: Четверта хвиля, 2017. 358с.

52. Суржанова Ю. Агресивність підлітків та шляхи її подолання. URL: <https://psymag.info/article/agresivn-st-p-dl-tk-v-shlyakhi-podolannya-1594974666/> (дата звернення: 01.10.2023).

53. Танько Т. П., Тарарак Н. Г. Підготовка вихователів до організації методичної роботи в закладах дошкільної освіти (історичний аспект). *Теорія та методика навчання та виховання. 2020. №49. С.102–112.*

54. Теоретико-методичні засади профілактики нехімічної адиктивної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2019. №26. С.18.*

55. Холіна Л. В. Діагностика та корекція девіантної поведінки школярів: психолого-педагогічні аспекти. Київ: Ліра, 2021. 216с.

56. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192с.

57. Чекуров П. О. Гендерні аспекти девіантної поведінки в підлітковому віці. *Актуальні напрями практичної психології і психотерапії : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчен., студентів та аспірантів. Харків, 2020. С.205–208.*

58. Чемерис Н. Медико-соціальні аспекти проблеми вживання психоактивних речовин молоддю (огляд наукової літератури). *Здоров'я нації*, 2017. 291 с.
59. ШКАЛА ПІРСА – ГАРРИСА (piers–harris children's self-concept scale). URL: <https://ru.scribd.com/document/387877009/Piers-harris-Childrens-Self-Concept-Scale> (дата звернення: 01.09.2025).
60. Шкала самоповаги Розенберга. URL: https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/self-esteem-scale_ukr.pdf (дата звернення: 01.09.2025).
61. Щербата О. А. Психологічні механізми формування девіантної поведінки у підлітковому віці. *Editorial board*, 2022. 748с.
62. Яницька О., Іванюта О. Психолого-педагогічні аспекти прояву гемблінгу у підлітків. *Психологія: реальність і перспективи*. 2022. №18. С.1–5.
63. Яновська Т. А. Взаємоз'вязок прояву психологічного конфлікту з емоційною сферою підлітків. *Молодий вчений*. 2015. Т.4, №2. С.235–238.
64. Adolescents' help-seeking behavior and intentions following adolescent dating violence: a systematic review. 2018. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1524838018770412> (date of access: 04.12.2025).
65. Aggressive behavior in adolescent: the importance of biopsychosocial predictors among secondary school students. 2023. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37143974/> (date of access: 19.11.2025).
66. AkhtarK. Gender differences in aggressive behavior of adolescents. *Indian journal of applied research*. 2015. Vol.5, no.1. P.525–527.
67. Austerman J. Violence and aggressive behavior. USA, 2017. 80p.
68. Clarke R. V. Situational crime prevention. URL: <https://www.jstor.org/stable/1147596> (date of access: 18.12.2025).
69. Erikson E. H. Identity: youth and crisis. New York: Norton, 1968. 336 p.
70. Heather N., Segal G. Addiction \& choice: rethinking the relationship. *The howard journal of crime and justice*. 2017. Vol.56, no.4. P.561–562.

71. Heather N., Segal G. *Addiction and choice: rethinking the relationship*. Oxford University Press, 2016. 512p.
72. IV international science conference “prospects and achievements in applied and basic sciences”. *IV international science conference*. Budapest, Hungary, 2021. P.212.
73. Reena M. Psychological changes during puberty - adolescent school girls. *Universal journal of psychology*. 2015. P.68.
74. Plutchik R., Kellerman H., Conte H. R. A structural theory of ego defenses and emotions. *Emotions in personality and psychopathology*/ ed. by C.Izard. New York, 1979. P.229–257.
75. Putri M. Y. Keefektifan pendekatan konseling behavioristik dengan teknik role playing untuk mengurangi perilaku agresi peserta didik. *Jurnal counseling care*. 2019. Vol.3, no.1. P.33–39.
76. Relationship between self concept and deviant behavior among adolescents/ S. Bibi et al. *Scientific journal of neurology \& neurosurgery*. 2021. Vol.7, no.1. P.1–7.
77. Rosenberg M. URL: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.148.3671.804> (date of access: 15.10.2025).
78. Singhi B. Aggression and self esteem among teenagers. URL: https://www.researchgate.net/profile/Mohammad-Wani/publication/320851861_Glob_J_Intellect_Dev_Disabil_Aggression_and_Self_Esteem_Among_Teenagers/links/59fddb1f458515d0706a2c16/Glob-J-Intellect-Dev-Disabil-Aggression-and-Self-Esteem-Among-Teenagers.pdf (date of access: 21.10.2025).
79. Talukdar R. R., Deka R. S. A study on aggression level among adolescents. 2021. URL: <https://www.researchpublish.com/upload/book/A%20Study%20on%20Aggression%20level%20among%20adolescents-701.pdf> (date of access: 30.11.2025).

80. Terpeliuk V., Zablotskyi A. Psychology of victim personality in the modern social conditions. *Scientific Bulletin of KRHPA*. 2022. No.15. P.146–152.
81. The cambridge handbook of violent behavior and aggression/ ed. by A. T. Vazsonyi, D. J. Flannery, M. DeLisi. Cambridge University Press, 2018. 808 p.
82. Tordjman S. Aggressive behavior: a language to be understood. *Unnamed journal*. 2022. No.48. P.4–13.
83. Williams L., McShane P. Victimology. Thousand Oaks, USA: A Text/Reader, 2018. 150 p.
84. Wolfgang M. E. URL: https://pabook.libraries.psu.edu/wolfgang_marvin (date of access: 09.12.2025).
85. Zeleeva V., Petrova T. Prevention of addictive behavior based on the formation of teenagers' resilience. URL: https://www.researchgate.net/publication/304952507_Prevention_of_addictive_behavior_based_on_the_formation_of_teenagers'_resilience (date of access: 05.12.2025).

Опитувальник дослідження рівня агресивності

Клас: _____

Інструкція:

Відмітьте «Так», якщо ви згодні з твердженням, і «Ні» — якщо не згодні. Старайтесь не роздумувати над питаннями занадто довго — відповідайте так, як відчуваєте насправді.

№	Твердження	Так	Ні
1	Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти шкоду іншим.	☐	☐
2	Іноді я пліткую про людей, яких не люблю.	☐	☐
3	Я легко дратуюся, але швидко заспокоююся.	☐	☐
4	Якщо мене не попросять по-доброму, я не виконаю.	☐	☐
5	Я не завжди отримую те, що мені належить.	☐	☐
6	Я не знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.	☐	☐
7	Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.	☐	☐
8	Коли мені траплялося когось обманути, я відчував(ла) болісні докори сумління.	☐	☐
9	Мені здається, що я не здатен(на) вдарити людину.	☐	☐
10	Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами.	☐	☐
11	Я завжди поблажливий(а) до чужих недоліків.	☐	☐
12	Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться його порушити.	☐	☐
13	Інші майже завжди вміють скористатися сприятливими обставинами.	☐	☐
14	Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене більш дружньо, ніж я очікував(ла).	☐	☐
15	Я часто не погоджуюся з людьми.	☐	☐
16	Іноді мені спадають на думку речі, за які мені соромно.	☐	☐
17	Якщо хтось першим вдарить мене, я не відповім йому.	☐	☐
18	Коли я дратуюся, я грюкаю дверима.	☐	☐
19	Я значно більш дратівливий(а), ніж це здається.	☐	☐
20	Якщо хтось вважає себе начальником, я завжди чиню йому наперекір.	☐	☐
21	Мене трохи засмучує моя доля.	☐	☐

№	Твердження	Так	Ні
22	Я думаю, що багато людей не люблять мене.	☐	☐
23	Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.	☐	☐
24	Люди, які ухиляються від роботи, повинні відчувати провину.	☐	☐
25	Той, хто ображає мене чи мою сім'ю, сам запрошується на бійку.	☐	☐
26	Я не здатен(на) на грубі жарти.	☐	☐
27	Мене охоплює лють, коли з мене насміхаються.	☐	☐
28	Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.	☐	☐
29	Майже щотижня я бачу когось, хто мені не подобається.	☐	☐
30	Досить багато людей заздрять мені.	☐	☐
31	Я вимагаю, щоб люди поважали мене.	☐	☐
32	Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.	☐	☐
33	Люди, які постійно вас дістають, заслуговують на те, щоб їх «клацнули по носі».	☐	☐
34	Я ніколи не буваю похмурим(ою) від злості.	☐	☐
35	Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюся.	☐	☐
36	Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю уваги.	☐	☐
37	Хоч я цього й не показую, мене іноді точить заздрість.	☐	☐
38	Іноді мені здається, що з мене сміються.	☐	☐
39	Навіть коли я злюся, я не вживаю «сильних» виразів.	☐	☐
40	Мені хочеться, щоб мої гріхи були прощені.	☐	☐
41	Я рідко відповідаю навіть тоді, коли хтось мене вдарить.	☐	☐
42	Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся.	☐	☐
43	Іноді люди дратують мене самим своїм існуванням.	☐	☐
44	Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів(ла).	☐	☐
45	Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужакам».	☐	☐
46	Якщо хтось мене дратує, я готовий(а) сказати, що я про нього думаю.	☐	☐
47	Я роблю багато такого, про що згодом жалкую.	☐	☐
48	Якщо я розізлюся, можу вдарити когось.	☐	☐
49	З дитинства я ніколи не проявляв(ла) спалахів гніву.	☐	☐
50	Я часто почуваюся, як порохова бочка, готова вибухнути.	☐	☐

№	Твердження	Так	Ні
51	Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати.	☐	☐
52	Я завжди думаю про те, які приховані причини змушують людей робити щось приємне для мене.	☐	☐
53	Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.	☐	☐
54	Невдачі засмучують мене.	☐	☐
55	Я б'юся не рідше і не частіше, ніж інші.	☐	☐
56	Я можу пригадати випадки, коли я був(ла) настільки злим(ою), що хапав(ла) під руку річ і ламав(ла) її.	☐	☐
57	Іноді я відчуваю, що готовий(а) першим(ою) почати бійку.	☐	☐
58	Іноді я відчуваю, що життя ставиться до мене несправедливо.	☐	☐
59	Раніше я думав(ла), що більшість людей говорять правду, але тепер я в це не вірю.	☐	☐
60	Я лаюся тільки зі злості.	☐	☐
61	Коли я чиню неправильно, мене мучить совість.	☐	☐
62	Якщо для захисту своїх прав потрібно застосувати фізичну силу, я її застосую.	☐	☐
63	Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.	☐	☐
64	Я буваю грубуватим(ою) до людей, які мені не подобаються.	☐	☐
65	У мене немає ворогів, які хотіли б мені нашкодити.	☐	☐
66	Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона того заслуговує.	☐	☐
67	Я часто думаю, що жив неправильно.	☐	☐
68	Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.	☐	☐
69	Я не засмучуюся через дрібниці.	☐	☐
70	Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються мене розізлити чи образити.	☐	☐
71	Я часто лише погрожую людям, хоча й не збираюся здійснювати загрози.	☐	☐
72	В останній час я став(ла) занудою.	☐	☐
73	У суперечці я часто підвищую голос.	☐	☐
74	Я зазвичай намагаюся приховати своє погане ставлення до людей.	☐	☐
75	Я краще погоджусь з чимось, ніж стану сперечатися.	☐	☐

**Діагностичний опитувальник для виявлення схильності до різних форм
девіантної поведінки (ДАП-П)**

Опитувальник містить **48 тверджень**.

На кожне твердження необхідно вибрати **один із чотирьох варіантів відповіді**:

- «Цілком вірно»
- «Вірно»
- «Ймовірно так»
- «Ні, це зовсім не так»

Інструкція

Уважно прочитайте кожне твердження і відмітьте той варіант відповіді, який **найточніше відображає ваше ставлення до нього**.

Старайтесь відповідати чесно, не замислюючись над тим, що можуть подумати інші.

Клас: _____

№	Твердження	Цілком вірно	Вірно	Ймовірно так	Ні, зовсім не так
11	Бувало, що вранці у мене тремтіли руки й боліла голова.	☐	☐	☐	☐
12	Я завжди прагнув(ла) дружити з хлопцями чи дівчатами старшими за мене.	☐	☐	☐	☐
13	Не можу змусити себе кинути курити, хоча знаю, що це шкідливо.	☐	☐	☐	☐
14	У стані агресії я здатен(на) на багато що.	☐	☐	☐	☐
15	Серед моїх близьких родичів були ті, кого судили.	☐	☐	☐	☐
16	Іноді я відчував(ла) нереальність подій, ніби все відбувається уві сні.	☐	☐	☐	☐

№	Твердження	Цілком вірно	Вірно	Ймовірно так	Ні, зовсім не так
17	На виховання молоді впливає стільки факторів, що зусилля дорослих часто марні.	☐	☐	☐	☐
18	Якщо хтось винен у моїх неприємностях, я знайду спосіб відплатити йому.	☐	☐	☐	☐
19	Друзі, з якими я спілкуюсь, не подобаються моїм батькам.	☐	☐	☐	☐
20	Іноді я можу виправдати людину, яка вирішила добровільно піти з життя.	☐	☐	☐	☐
21	Я звик(ла) керуватись принципом: «Око за око, зуб за зуб».	☐	☐	☐	☐
22	Я випиваю принаймні раз на тиждень.	☐	☐	☐	☐
23	Якщо хтось завдав мені зла, я відплачу тим самим.	☐	☐	☐	☐
24	Іноді я чую голоси чи власні думки ніби ззовні.	☐	☐	☐	☐
25	Сенс життя не завжди зрозумілий; іноді його можна втратити.	☐	☐	☐	☐
26	У мене є друзі, які люблять дивитися “мультки” після вживання речовин.	☐	☐	☐	☐
27	У моєму районі є молодіжні компанії, що ворогують між собою.	☐	☐	☐	☐
28	Щоб заспокоїтись, я іноді приймаю ліки чи заспокійливе.	☐	☐	☐	☐
29	Я намагався(лася) позбутися шкідливих звичок.	☐	☐	☐	☐
30	Я не засуджую людей, які робили спробу піти з життя.	☐	☐	☐	☐
31	Вживаючи алкоголь, я часто перевищував(ла) свою норму.	☐	☐	☐	☐
32	Мої родичі висловлювали занепокоєння через мої випивки.	☐	☐	☐	☐

№	Твердження	Цілком вірно	Вірно	Ймовірно так	Ні, зовсім не так
33	Останнім часом я часто відчував(ла) стрес і приймав(ла) заспокійливі засоби.	☐	☐	☐	☐
34	Іноді добровільний відхід із життя може бути виправданим.	☐	☐	☐	☐
35	У школі я брав(ла) участь у «ритуалі прописки» новачків.	☐	☐	☐	☐
36	Нещодавно у мене був пригнічений стан, майбутнє здається безнадійним.	☐	☐	☐	☐
37	У мене були неприємності через алкоголь під час навчання.	☐	☐	☐	☐
38	Мені неприємно згадувати випадки, пов'язані з уживанням алкоголю.	☐	☐	☐	☐
39	Мої друзі вміють добре «розслабитися» та отримати задоволення.	☐	☐	☐	☐
40	Я вважаю, що не всі закони потрібно виконувати, бо деякі з них безглузді.	☐	☐	☐	☐
41	Серед моїх близьких друзів були ті, хто йшов з дому або блукав вулицями.	☐	☐	☐	☐
42	Я вважаю, що мій батько зловживав (або зловживає) алкоголем.	☐	☐	☐	☐
43	Я люблю грати в азартні ігри — вони дають шанс «зловити удачу».	☐	☐	☐	☐
44	Я розумію людей, які не хочуть жити після зради близьких.	☐	☐	☐	☐
45	Я не засуджую друзів, які курять «травку».	☐	☐	☐	☐
46	У бажанні спробувати незвичні стани немає нічого соромного.	☐	☐	☐	☐
47	У нашій родині були випадки добровільного залишення життя.	☐	☐	☐	☐
48	Є звички, з якими я вже не зможу впоратись, навіть якщо захочу.	☐	☐	☐	☐

Шкала самоповаги Розенберга

Інструкція.

Визначте, наскільки ви згодні або не згодні з кожним твердженням, використовуючи таку шкалу відповідей:

- a)** — повністю згоден(на)
- b)** — згоден(на)
- c)** — не згоден(на)
- d)** — абсолютно не згоден(на)

Позначте **один** варіант відповіді на кожне твердження.

Твердження (відмітьте одну відповідь для кожного)

№	Твердження	a	b	c	d
1	Я відчуваю власну гідність і не вважаю себе гіршим(ою) за інших.	☐	☐	☐	☐
2	Я часто відчуваю себе невдахою.	☐	☐	☐	☐
3	Мені здається, що в мене є багато хороших якостей.	☐	☐	☐	☐
4	Я можу виконувати деякі справи не гірше, ніж більшість людей.	☐	☐	☐	☐
5	Мені здається, що мені особливо нема чим пишатися.	☐	☐	☐	☐
6	Я добре ставлюся до себе.	☐	☐	☐	☐
7	Загалом я задоволений/на собою.	☐	☐	☐	☐
8	Мені хотілося б більше поважати себе.	☐	☐	☐	☐
9	Іноді я відчуваю свою непотрібність.	☐	☐	☐	☐
10	Іноді мені здається, що я в усьому невдалий/а.	☐	☐	☐	☐

Шкала Пірса – Гарріса

Інструкція: уважно прочитай кожне твердження та познач один варіант відповіді, який найточніше описує тебе.

Варіанти відповідей:

- 1 — Так, це про мене
- 2 — Скоріше так
- 3 — Скоріше ні
- 4 — Ні, це не про мене

Вкажіть клас та стать: _____

№	Твердження	1	2	3	4
1	Мої однолітки часто сміються з мене	☐	☐	☐	☐
2	Я щаслива людина	☐	☐	☐	☐
3	Мені важко знаходити друзів	☐	☐	☐	☐
4	Я часто почуваюся засмученим\ою	☐	☐	☐	☐
5	Я розумна людина	☐	☐	☐	☐
6	Я завжди дотримуюся своїх обіцянок	☐	☐	☐	☐
7	Я сором'язлива людина	☐	☐	☐	☐
8	Я хвилююся, коли вчитель викликає мене до дошки	☐	☐	☐	☐
9	Мене непокоїть мій зовнішній вигляд	☐	☐	☐	☐
10	Коли я виросту, я досягну важливого становища в житті	☐	☐	☐	☐
11	Хвилювання на контрольних роботах заважає мені добре виконувати завдання	☐	☐	☐	☐
12	Однолітки мене не поважають	☐	☐	☐	☐
13	Я добре поведжуся в школі	☐	☐	☐	☐
14	Якщо щось іде не так, зазвичай це через мене	☐	☐	☐	☐
15	Я часто пліткую	☐	☐	☐	☐
16	Моїм батькам буває соромно через мою поведінку	☐	☐	☐	☐
17	Я сильна людина	☐	☐	☐	☐
18	У мене багато гарних ідей	☐	☐	☐	☐
19	Удома мене вважають розумним\ою і дослухаються до моєї думки	☐	☐	☐	☐
20	Я люблю робити все по-своєму	☐	☐	☐	☐
21	У мене вправні руки	☐	☐	☐	☐

№	Твердження	1	2	3	4
22	Я легко поступаюся іншим	☐	☐	☐	☐
23	Я погано навчаюся	☐	☐	☐	☐
24	Я завжди кажу правду	☐	☐	☐	☐
25	Я ніколи не дратуюся	☐	☐	☐	☐
26	Я іноді поводжуся неправильно	☐	☐	☐	☐
27	Я вмію контролювати себе	☐	☐	☐	☐
28	Я кмітлива людина	☐	☐	☐	☐
29	Удома я поводжуся погано	☐	☐	☐	☐
30	Я часто не встигаю закінчити домашні завдання	☐	☐	☐	☐
31	Мене поважають у класі	☐	☐	☐	☐
32	Я спокійна людина	☐	☐	☐	☐
33	У мене гарні очі	☐	☐	☐	☐
34	Я можу добре виступати перед класом	☐	☐	☐	☐
35	На уроках мені часто хочеться спати	☐	☐	☐	☐
36	Іноколи я дратую своїх рідних	☐	☐	☐	☐
37	Мої друзі цінують мої ідеї	☐	☐	☐	☐
38	Я часто потрапляю в неприємності	☐	☐	☐	☐
39	Я чиню так, як вважаю за правильне	☐	☐	☐	☐
40	Мені часто щастить	☐	☐	☐	☐
41	Я хвилююся тільки тоді, коли є серйозна причина	☐	☐	☐	☐
42	Я слухаюся батьків	☐	☐	☐	☐
43	Мої батьки очікують від мене забагато	☐	☐	☐	☐
44	Я подобаюся собі таким\ою, який\а я є	☐	☐	☐	☐
45	Серед однолітків я іноді почуваюся зайвою людиною	☐	☐	☐	☐
46	У мене гарне волосся	☐	☐	☐	☐
47	На уроках я часто сам\а піднімаю руку	☐	☐	☐	☐
48	Я хотів\ла б бути іншим\ою	☐	☐	☐	☐
49	Я добре сплю вночі	☐	☐	☐	☐
50	Мені не подобається школа	☐	☐	☐	☐
51	Для ігор чи прогулянок мене обирають останнім\ою	☐	☐	☐	☐
52	Я часто почуваюся невпевненим\ою в собі	☐	☐	☐	☐
53	Іноді мені не хочеться йти до школи	☐	☐	☐	☐

№	Твердження	1	2	3	4
54	Я знаю і вмію багато	☐	☐	☐	☐
55	Іноді мені здається, що люди ставляться до мене нещиро	☐	☐	☐	☐
56	Однолітки вважають, що зі мною цікаво	☐	☐	☐	☐
57	Я нещасна людина	☐	☐	☐	☐
58	У мене багато друзів	☐	☐	☐	☐
59	Я весела людина	☐	☐	☐	☐
60	Я ніколи не кажу того, чого не знаю	☐	☐	☐	☐
61	Я добре виглядаю	☐	☐	☐	☐
62	Я виконую всі поради батьків	☐	☐	☐	☐
63	Я енергійна, бадьора людина	☐	☐	☐	☐
64	Я іноді втручаюся в бійки	☐	☐	☐	☐
65	Однолітки мене поважають	☐	☐	☐	☐
66	До мене звертаються по пораду	☐	☐	☐	☐
67	Моя сім'я мною розчарована	☐	☐	☐	☐
68	У мене приємне обличчя	☐	☐	☐	☐
69	Навіть коли я стараюся, у мене не завжди виходить	☐	☐	☐	☐
70	Удома я іноді заважаю іншим	☐	☐	☐	☐
71	Я можу повести за собою інших	☐	☐	☐	☐
72	Я ніколи не грублю	☐	☐	☐	☐
73	Я незграбна людина	☐	☐	☐	☐
74	Зі мною не хочуть дружити	☐	☐	☐	☐
75	Я швидко забуваю те, що вчу	☐	☐	☐	☐
76	Я легко знаходжу спільну мову з людьми	☐	☐	☐	☐
77	Я легко дратуюся	☐	☐	☐	☐
78	Я подобаюся іншим	☐	☐	☐	☐
79	Я люблю читати	☐	☐	☐	☐
80	Мені легко навчатися з усіх предметів	☐	☐	☐	☐
81	Мені подобаються мої рідні	☐	☐	☐	☐
82	У мене гарна фігура	☐	☐	☐	☐
83	Я іноді вихваляюся	☐	☐	☐	☐
84	Я рідко відчуваю страх	☐	☐	☐	☐
85	Я часто щось ламаю або розбиваю	☐	☐	☐	☐

№	Твердження	1	2	3	4
86	На мене можна покластися	☐	☐	☐	☐
87	У мене складний характер	☐	☐	☐	☐
88	Я часто думаю про неприємне	☐	☐	☐	☐
89	Мені часто хочеться плакати	☐	☐	☐	☐
90	Я добра людина	☐	☐	☐	☐

**Кількісні показники для виявлення схильності до різних форм
девіантної поведінки серед дівчат та хлопців**

Шкала	Рівні	Респонденти	
		Дівчата	Хлопці
Адиктивна поведінка	Високий рівень	21,88%	57,14%
	Середній рівень	40,63%	14,29%
	Низький рівень	37,50%	28,57%
Деліквентна поведінка	Високий рівень	28,13%	35,71%
	Середній рівень	34,38%	35,71%
	Низький рівень	37,50%	28,57%
Суїцидальна поведінка	Високий рівень	9,38%	21,43%
	Середній рівень	3,13%	28,57%
	Низький рівень	87,50%	50,00%

Примітка: У тестуванні брали участь 60 респондентів: 28 хлопців, 32 дівчини.

***Кількісні показники рівня індексів агресивності та ворожості серед
дівчат та хлопців***

Шкала	Рівні	Респонденти	
		Дічата	хлопці
Індекс агресивності	Високий рівень	41,94%	48,28%
	Середній рівень	29,03%	31,03%
	Низький рівень	29,03%	20,69%
Індекс ворожості	Високий рівень	19,35%	13,79%
	Середній рівень	45,16%	44,83%
	Низький рівень	35,48%	41,38%

Примітка: У тестуванні брали участь 60 респондентів: 29 хлопців, 31 дівчина.

Кількісні показники рівня самоповаги серед дівчат та хлопців

Рівні	Респонденти	
	Дівчата	Хлопці
Високий рівень	51,61%	48,28%
Середній рівень	41,94%	20,69%
Низький рівень	6,45%	31,03%

Примітка: У тестуванні брали участь 60 респондентів: 29 хлопців, 31 дівчина.

Кількісні показники шкал Я-концепції серед дівчат та хлопців

Шкала	Рівні	Респонденти	
		Дівчата	Хлопці
Загальний показник (Я-концепція)	Високий рівень	16,67%	36,67%
	Середній рівень	43,33%	23,33%
	Низький рівень	40,00%	40,00%

Примітка: У тестуванні брали участь 60 респондентів: 30 хлопців, 30 дівчат.

Коефіцієнта кореляції Пірсона (r)

Коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона є одним з найпоширеніших статистичних інструментів для вимірювання сили та напрямку лінійного зв'язку між двома кількісними (інтервальними або відносними) змінними. Він позначається латинською літерою r і може набувати значень від -1 до $+1$.

$r = +1$: Ідеальна позитивна лінійна кореляція. Збільшення значень однієї змінної супроводжується строгим пропорційним збільшенням значень іншої.

$r = -1$: Ідеальна негативна (обернена) лінійна кореляція. Збільшення значень однієї змінної супроводжується строгим пропорційним зменшенням значень іншої.

$r = 0$: Лінійний зв'язок між змінними відсутній. Це не означає відсутності будь-якого зв'язку взагалі (він може бути нелінійним), а лише відсутності саме лінійної залежності.

2. Математична основа

Коефіцієнт r обчислюється як коваріація двох змінних, поділена на добуток їх стандартних відхилень. Формула для вибірки має такий вигляд:

$$r_{\{xy\}} = \Sigma[(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})] / \sqrt{[\Sigma(x_i - \bar{x})^2 * \Sigma(y_i - \bar{y})^2]}$$

де:

x_i, y_i – окремі значення спостережень;

$\bar{x}, \bar{y}$ – вибіркові середні арифметичні значення змінних X та Y .

Інтерпретація сили зв'язку ґрунтується на абсолютному значенні коефіцієнта $|r|$ (за шкалою Чеддока або аналогічними):

0.00 – 0.30: слабкий зв'язок (або відсутність);

0.30 – 0.50: помірний зв'язок;

0.50 – 0.70: помітний зв'язок;

0.70 – 0.90: сильний зв'язок;

0.90 – 1.00: дуже сильний зв'язок.

Зведена таблиця первинних результатів респондентів за всіма методиками

№	Стать	Клас	Адиктивна поведінка	Деліквентна поведінка	Суїцидальна поведінка	Індекс агресивності	Індекс ворожості	Самоповага	Я-концепція
1	Д	10	33	32	16	55	90	40	44
2	Д	10	31	31	17	65	66	40	45
3	Д	10	34	31	16	62	75	35	50
4	Д	10	33	31	11	82	36	36	46
5	Д	10	32	34	9	51	30	24	44
6	Д	10	26	23	10	51	23	40	44
7	Д	10	30	24	9	75	33	39	44
8	Д	10	27	23	10	50	35	38	43
9	Д	10	30	30	10	28	16	20	42
10	Д	10	27	25	10	30	15	22	43
11	Д	10	26	26	10	31	14	18	40
12	Д	10	29	22	9	40	10	21	44
13	Д	10	26	20	9	41	9	22	40
14	Д	10	25	21	10	20	6	20	41
15	Д	10	12	22	10	10	4	22	60
16	Д	10	15	21	10	5	14	21	61
17	Х	10	33	40	9	66	90	40	66
18	Х	10	34	32	9	65	44	40	45
19	Х	10	35	33	5	60	36	25	50
20	Х	10	31	32	6	94	35	27	51

Продовження таблиці

21	X	10	30	33	5	93	16	23	44
22	X	10	30	31	5	54	22	23	40
23	X	10	32	31	9	53	24	38	44
24	X	10	35	23	9	77	33	40	38
25	X	10	26	25	9	23	10	40	37
26	X	10	24	23	8	40	11	22	38
27	X	10	25	22	10	45	6	15	44
28	X	10	13	20	10	49	5	10	43
29	X	10	15	17	10	33	10	12	44
30	X	10	14	22	9	6	12	10	60
31	X	10	13	20	9	11	10	40	60
32	Д	11	32	43	9	50	40	40	60
33	Д	11	31	32	10	55	90	39	65
34	Д	11	26	33	10	52	55	39	60
35	Д	11	20	33	10	90	30	38	45
36	Д	11	30	23	10	62	36	40	59
37	Д	11	26	23	9	29	33	33	40
38	Д	11	29	24	9	28	18	36	45
39	Д	11	25	24	9	40	20	22	52
40	Д	11	25	30	9	33	21	22	57
41	Д	11	12	22	9	27	27	17	45
42	Д	11	12	22	10	22	20	18	54
43	Д	11	10	21	10	10	10	18	45
44	Д	11	13	22	9	12	12	10	44
45	Д	11	12	16	10	22	10	18	20
46	Д	11	20	22	9	27	13	40	60
47	Д	11	20	17	9	50	14	40	65

Продовження таблиці

48	X	11	31	32	16	50	45	38	60
49	X	11	33	35	16	58	88	39	60
50	X	11	33	31	16	59	15	23	61
51	X	11	33	23	11	60	22	22	60
52	X	11	34	23	12	84	36	17	60
53	X	11	31	30	11	28	25	17	61
54	X	11	35	24	11	28	24	16	45
55	X	11	34	24	10	43	36	15	50
56	X	11	26	25	10	40	10	15	59
57	X	11	27	23	10	24	14	10	46
58	X	11	24	22	9	26	9	6	21
59	X	11	15	20	10	27	6	10	19
60	X	11	12	20	10	17	14	15	40

Методичні рекомендації у формі брошюри для учнів 10-11 класів

